

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 10
OCTOBRE
1927
PARIS (France)

«ՀՈՑ ՅԵՂԵՓՈՒԹԱԿԱՆ ԳՆԸՆԵԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

Ա Ն Դ Ր Ա Ն Ի Կ

Կր ժարին լմկի-մկի, լնուս Հարկերին և սնուր
փոթորիկներին, ինչպես Հասարակ ժաշկանացու-
նեք...

Օգոստոս Ձմեռ սեղաթը բաժնեկցու Անդրանիկին
ալ, սուր սեփեռու վրա, չնուսոր կայիֆորմիոյ մէջ:

Ամբար լրացու, և սակայն ունեն չբիւռեք իր
անուր, կր թաթով խոր կսկիծով, Եպուղակոյնի
սփերին մինչև Միջակայքի ապագուտար, Բաշկանեան
լնաներին մինչև Փարիզի չքեղաւուջ պողոտաները:

Եսա նեք ունեցր Հերոսներ և Ներսիսկան ժա-
նեք: Անեկ մեծ դէմքեր քան Անդրանիկը, որ բազ-
րաստարը ըսր էր ստրալը փոքանեղ մը մէջ: Բայց

մինչ որ իրենց ինկան Հարկերի լնաներու անժառանգ
բարձունքներուն վրա, պրիթ անձանթ աշխարհին ու
ամբարին, Անդրանիկ պատահութիւն ունեցու իր
անձնի կերպարանքը ցուցնելու և իր փառքը պատան-
լու կրկն կրկն: Իր անուր սարձալանեց ամեն
կրկնի տակ լնչպէս իր կոխներուն որտար: Անձան
և Ներսիսկան սերունդի մը մէջ, թերեւ միակ բար-
տաւոր էր որ աշխարհ տեսու, Նաշտիլով Կան-
դերմ աշխարհի բոլոր երկնակիներուն:

Մեծ 1905-ին, Յուլին Գարահատի մէջ, որուն
փարձայութիւն ընթացութիւն և յանդգութիւն կը
եւրի, Անդրանիկ Օպտեան պատահական Հասակին

կէ նստի յնպահութեան աշխարհու մէջ: Քուրջի մը անարգանքի առթիւ խոր վրէժը յանձնով, կը շարձայ փոխառական, կոպիտի թոյլ, յետոյ կոպիտ, Հայաստան մեկնելու և հայալեզուներուն մեծաւառ անտարբերութեանը: Հանձնայ արժանիքի յետոյ, կը բարձրի Մասուն բարձրանայ, ուր իրի գիւրդ կը մտնէ Աշխարհ Սերտի խումբին մէջ:

Ո՛րք օրէն կը ետդի իր աստղը: Իրի յանձնողի յնպահութեան և թնային ապմամար, շուտով կը դառնայ տիրակալ զիտ մը: Երբ Աշխարհ Սերտ կը մտնուի և կը նստառանի, երիտասարդ Աղբարանի ախրու ցառումով լծցուած, կիկնէ դասանանին զիտը, Կեղտնի, և մէնչէ ետքը պարտէ կռիւնացի մասնի, ին ընտանիքը:

Ամուսնուկ կը դառնայ ազգական վարկը յնպահութեան խումբերուն, և կը սղէ կոխներ, որտեղ նշարտու աւերակման ենթարկեցին լընտի թուրքերն և զերտեցը:

Գրիչու և Տաթիկ երբ յսնն քս անուռը...

Ճշտայիննու սարսափը կը տարածուի լու ու ձոր, և կուսավարութեան կը Կարկազարի անբոյժ ցորակուպիբ շարժման մէջ գննի, զանի Անգարանիկը վերի բունչու անտար Դարձանցութեան շունչը և ապաստիւնան ձարալը կը տանապատկերին հայալեզուներուն կորովը: Ինքնարեւոյնի թուկաններուն, Մուշ, Աստուրաց վանքին մէջ, Անգարանի իր ընկերներով կը դաշարի զանի մը Հայաբոյժ յանուկ մը, որ բունչ ևր անբոյժ ձորը: Քինձձեւոր, անտանտրակն ու ուր մը զփուսայիններուն ապմամարի խաղիքը կը յարկեցնեն և կը աննն թշուարի թուուրը: Քուրջերը ճարտասա բարձրաստիճան ապայ մը կը զրկեն վանքին մէկ խցիկը, Անգարանիկի շուէշնձ: Սպան ծուկի կուզայ Հերտին առնի և կը խոզիկ անտանտր երկրն...

Մեղանայով վանքին մէջ պատարարան որբերուն, որտեղ անտանտր պիտի գրկիէն, և անի տայով վանտար աշուաններուն, Անգարանիկ ասուններ փաթթել կուսայ իր բոյրը զնւարներուն, որպէսդ շինին լնու շինթիւն, և գիւնրանի, թուրք բանակին ցանցը նեղգեւով, թուրք անվտա կը շնն զեղի Մասուն: Անտան, թշուարի ի վուր որտին կը ապաւր...

Գառաւարար կը յնչնց այս զրտալը, Հայարին մէկը, ալն ալ աստիճն լընտաներին:

Անգարանի է, այսպէս թուրքի, զանի մը Կարանանցի ապերու մէջ, գառակերտանցի ալն կրնանտանտր զնւարանտարալը, որ ասր ալ ձոր թնչացուց և ան-

բոյժ կրիտասարգութիւն մը ներշնչնց: Իր անգարանտանցի կրտասարին առթիւ, կուզիէնց շնչի թէ. Անգարանիկ մինչև վերջ մայց անպոք յարտա մը և ուրի արանց ուղարկի մը, որուն միակ դատանտը կրնի իր: Միշտ պատարար՝ կրտասարութեան նստանցին, յանդուզն և անվտա, ան չէր աստար թուրքերու բարեկամութեան: Եւ անտան մը դատնութեամբ էր որ գիւրը վար դրաւ 1888-ին, Յոմ: Ամուսնապարսիան առթիւ: Բաշխանտան պտուերապէն, Կարէն աստիճն զննորան վառ էր: Ինչ 1914-ին, Մին Գառաբարմին, մէկ Կարանի վրա, Գուշարախանի կանցի կոպիտ, իր տեղը պրտելու կամաւարական զուկներուն մէջ:

Տարբիներու գառնութեան ու իր Քրիզիական աստարանները, աստիճան մըն ալ՝ իր անպատար և կրտա խանանտը և անպատան խորհրդատաններու փոխտանները, վերին լընտին, գիւրը՝ մեղցին կարգ մը աշխարհամեծերու, այն աստիճան որ, ինչն իրն զն չքաւ Հայաստանի աստիճն անարգանտութեան լնու, և նայինով ի խորք որտի վերտարեց իր զնիցի և զպապարի ընկերները, որտեղ զնտարները իտն ձարուն վրա մտան, թզէ շառ ասալ... Բայց մինչև վերջն ալ, իր ծանր վերջուտները զնտապատնւով անգարն, ու մէկ ընկեր ինչ ինն թու թու վերտարեց զնեւը կամ արանտայ իր արէնքը: Կրկնէ միտակ իր, 1915-ն ի վեր, շրջապատան աստարտի տարբերով, որտեղ սլնն կը խումին իր կռիւին: Եւ կրք իր մտնանց գոյթը անտա, անվնն աստիճն իր ընկերներն ինն որ լայնի երկնց պտուի խորն, որտեղ անտա, անվնն անտի անտեղ զպայն կրտասարն ծանրութեանց: Արց կապարարանն իր վերին խոտերն ալ:

— Երբ մեծիմ կիսատ ձգած իմ գործս:

Հերտին յուզարկուտարութեանց կուտարանցու Մեղա. Դոն, Յրկզուի մէջ, մասնակցութեամբ սուտը Հայալու Ժողովուրդի: Հ. Յ. Գ. Ամերիկայի կնկար. Կոմիտէն ալ միտն պաշտանական ներկայացուցիչներ զրկան իր: ալ և անվնտանց ծաղիկուսանի: Հայ և աներկիտի պաններու կուզի զնւարական պատմանիբ կզան այս առթիւ:

Անգարանիկ ժարմեր սա այտմ թալան և Յրկզուի զերկզմանտանց, միտնու որ կարիլ լընտ փոխարեւ Հայաստան, անտանտայ իր յաշտաներն:

Հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանութիւնը եւ Լ. Յ. Կուճակցութիւնը

Ահէն անգամ, երբ միջուկային զաղա-
քական հորիզոնը Միքեմալը Արեւելքի շուրջը
մտայնում է, ինքնապաշտպանութեան շարա-
քատակէ հարցին է ցցում մեր տարաբախտ
ժողովրդի անկն: Իրաւաբերան ազգերը սո-
վորարք թաղաքական բարդութիւններէ կն
պատում՝ իրենց իրաւունքներն առաջ քաշե-
լու, իրենց պատմութեան ճակատագրին հա-
մար. իսկ հայ ժողովրդը նման գլխիկում,
իր Ֆիզիքական գոյութեան հոգեբովն է տա-
պալում...

Մեր երկրի աշխարհաշրջանէ եւ թաղա-
քական կացութեամբ պայմանաւորած մի
նորոգւայ շարկադրանք է սա՛ թաղմաթիւ
պատմական փաստերով յուսարժանում է հառ-
տատում: Կարելի է ասել, որ շիւս Մեքեմալը
Արեւելքի հետ հետաւոր կամ մտաւոր աւել-
շուքին անեցողք արե՛կ աչքի բնիկող ցնցում,
որ շարժածան կամ անուանք գտանել տակ
դրած շինի մեր ժողովրդին իր հայրենի հողի
վրա: Բացառութիւններէ արտաքէ միայն ընդ-
հանդք կանոնը հաստատող փաստերի գեր են
կատարում...

Թաղաքական վերջին իրադարձութիւննե-
րի ազգայնութեամբ ինքնապաշտպանութեան
հոգեբը արեւից պաշարել են հայ ժողովրդի
միտքն ու հոգին: Ինչպէսբն կարգապահում
շայտնի է ընկերացող հասարակութեամբ: —
Անդժոտուական նակամարտութեանը, զիւս-
մադրական խզումից ի վեր, անվատողք պա-
տմաբարկ նակամարտի է ասել: Եր մա՛նցու
հակառակորդին ինչպէս շամար՝ Անգլիան
աշխատան է շղթա ուղարկեմար. մի կողմից
սա աստարում է նակամարտից անս ու-
մեքին՝ ներքին յերգիտութիւնն արագացնե-
լու շամար, միւս կողմէ՛ն՝ շարժում է ևնդ-
հորդային նարդակաութիւններ Միութեան
մէջ գտնուող այլացնց ժողովրդներն ուղղային-
անկուսական մարտմեքը՝ Միութեան տարա-
բունումը պլուի բերլու շամար, ներքող կող-
մից՝ բունում է Միութիւնը ողակող պիտու-
թիւնների միացում: Նակամ կազմել՝ ի պա-
տմութիւ նարկին նրա՛նց միջոցով թնամուն
խորտակելու շամար եւ զիւրապել, շորորդ
կողմից՝ իր բովանդակ ազգիցը թիւրը դրով է
դում: Եւ Միութիւնը օրնուսական բոլորտակ
ենթարկելու է ներքուստ ումաթափ անկու:
Թէ այս դարերի ո՛րը է կ'ըր պիտք է յաղ-
դը — դժար է գուտակել. թայց պ՛ղ մունոթի է
անդլական գիւտնադիտութեան հետեղակա-
նութեամբ, ճարգիւրթիւնը եւ ութին — կա-
կան չի կարող ունենալ, որ այս դարերը

չպէտք է գաղարեն միշտ որ հակառակորդը
մտակի լգայ կամ աննշանքս գետին շիւտ:

Այլ կորակացութեան դժար է գալ մտա-
ւանք աչքի առաջ աննշանք այն ողորմելի
միջոցները, որ կիրառում է խորհրդային իշ-
խանութիւնը իր ամենի արտախանի դարերին
հակադրելու շամար: Փոխանակ վերահաստա-
տելու թաղաքայնական պատմութիւնները,
վերացնելու անտեսարժանութեան կուկամ-
դումները, բաւարարելու ազգային պահանջ-
ները, շխտիկորէն կազմելու միջազգային սը-
խատուարութեանը եւ բնականոն յարաբերու-
թիւններ ստեղծելու արտաքին պետութիւննե-
րի հետ միջոցներ, որոնք, վերացնելով
նեքերին յեղափոխութեանց եւ արտաքին դժգո-
նութեանց պատճառները, անպարտելի վիճակ
կանգնելին Խ. Հ. Միութեան շամար — խոր-
հորդային իշխանութիւնը ի՛նչ է անում: Ես,
Չիտեստանում, Պարսկաստանում եւ անդլու-
կան զայուքներում ճնշուողները արքանա-
խոզորութիւններէ մէջ պարտաւորուց յետոյ,
այսոր այլ միջոց չի գտնում: Անգլիայի դէմ
պայքարելու շամար, թայց ի՛նչ անդլական
լրտեսներ որտայր Միութեան բնդարձակ տա-
րածութիւններէ վրա՛ սկսած Միութիւնը օրնու-
դարձերից միշտ Պետրոգրադ ա՛ Մտակա...

Անգլո-ուսական հակամարտութեամբ ու-
տանմուպէս լրջացած այս թաղաքական տագ-
նապը մեկ արեւից դնում է օտանմուպ փտանքի
հանդիմ: Անգլիան այսօր ամէն կերպ բունում
է հակառակական արտաքին հակառակ մէջ
անդլ մտանմուպները՝ նրա անալը նորմար
նստումներէ հետանկարները բունումով Անգլո-
կովկասում: Եթէ նրան յաղաղեց այս ծրա-
դիրը՝ փտանքը կարտանք մեկ շամար խիստ
անկերէ: արգիւտեա Տանկաստանը, Խ. Հ. Մի-
ութեան դէմ դարս զայու պէնպէս, պէտք է
անցի մեր երկրի վրայում: Մակայն, եթէ նոյն
իսկ խորհրդային իշխանութեանը յաղաղեց
կարտար գիլուտներով նուս պահել Տանկաս-
տանը անդլական դարերից՝ ոչ ոք չի կարող
կարչխտուորել: Թէ խորհրդային իշխանութեան
փլուզման կամ նոյն իսկ նեքերն մարդ գժա-
րութիւններ պահել Տանկաստանը ճնշուպակ
կապակ Անգլիական սահմաններում: Ընդ-
հակառակը, թայր անտարներ անկեր համոզ-
ւած լինելու, որ նս պատմի առկից պէտք է
արգիւ Անգլիական ներքումէլու է, առաջին
ներքին, վերացնելու հաստատար, որ էրբե
մի մտական խորքումս արձանագած է նրա
պատմութեանկան ծրայի ճակարակներ:

Անս այս մասացու վտանգի ներկայութիւնն է, որ զարգանդ է պատճառուած մեր ժողովրդրդին: Եւ ինչպէս առէն մեր վտանգի գնչպում, նա յոյժէս և ներկայ գնչպում, նա իր ուշերը յանկ է դնչի Յ. Մանուկասթիւնը: Են՛ն է մտածում Գոշնակասթիւնը մեր մասին, Են՛ն պէտք է ինն մեր իմանկը: Են՛ն ցար գար էր նոր ապկանք փրկելու Նամար՝ աւս այն ապկանքը ճիշերը, որ Նամուս ևն գաշնակասկան մարմիններէն Նայ ժողովրդի անկանուարքեր շրջաններէն:

Բայց ինչ՛ն զ քաջատրեյ այս մանք մասուպութիւնը: Ա՛ն որ Հայաստանն ունի այսօր իր կառավարութիւնը, իր զորքը, նստակարգ և իր ինքնուպաշտպանութիւնը միջոցները: Ա՛ն որ Հայաստանն այսօր այնիս մեծակ է շէ, այլ կորստրտական կապերով իրացած է շարեան նորարդային կառուանք և Արքեպիսկոպի Նու: Արքեպիսկոպի, Ա՛ն որ Հայաստանի և իր նարեաններ թիկունքում կանգնած է Թուսաստանը իր քաջամիտն ժողովրդով և ուժեղ զորութեանկներով:

Մասնուպութիւնը ճաղած է Ննոյ իրանից, որ Նայ ժողովրդը շատ լաւ գիտէ թէ՛ Թուսաստանի, թէ՛ խորհրդային նարեաններ և թէ՛ մանուանց Հայաստանի կառավարութեան սարկեր:

Նս գիտէ, որ Թուսաստանը մեղ նամար ապաւնութեան կրտաշիւք է Նանդիսանում այն մտածանք միայն, կոր նս կանոնն է, գեր մտածանք փոխորհիւնիւնից և արասքին պատերազմներէից, այսինքն կոր փաստօրէն այդպիսի կրտաշիւքի կարիք չկայ: Իսկ արասքին վտանգի կամ ներքին իրարայնքման պաւերին նս մեր մասին նոյնքան է մասնում, որքան մեղ մտածում ենք Արմուշինի մասին: Թուսաստանը չէ՛ր, որ Նամաշխարհային պատերազմի մամանակ անկնարքնին տեխնիկով ճանաչվում էր տունկանակական գրասունկերի՛ սեղական Նայ ժողովրդը անՆարին տասնպանքներէ մաններով: Թուսաստանը չէ՛ր, որ 1918 թիին իսրայտ լոնց Հայաստանի և միջի իսկ Անդրկովկասը՝ Նայ ժողովրդը, նրս պատմութեան անկնարհնակ վարչկանիւնի, իր նակապարտիւնը ձգելով: Արքեպիսկոպի նս Թուսաստանը չէ՛ր, որ 1926 թիին, թիւրքիայի նս նամանակակ պատերազմի ճրգրքը մշակելիս, իոնի նակապարտութեամբ որտէն էր Երևանն ու Ալեքսանդրապոլ լոնի՛ Վրաստանը և մանուանց, Բուրս-Բաթում նս: Թուսին տանկական ներբուսումնից պաշտպանելու նամար...

Հայ ժողովրդը գիտէ նս և խորհրդային նարեաններ սարկը: Այդ նարեանները, որ այսօր իսկ քունդրաւած պաւեն են Հայաստանի գրասունկը, այդ նարեանները, որ լին նամանակում մի թիկաշարի Նոչ իսկ յատկանելի Հայ ժողովրդի Թափառական մասնաբնիւնի բնակութեան նամար, գերջայէս

այդ նարեանները, որոնք անդրկովկասան գործներում առիթ չին փախցնում իրաւարկելու, դէպք յետին գծերը միայն խորհրդային Հայաստանը — այդ նարեանները չեն, որ տունկական վտանգի դէպքում մասը մասին պիտի գարնին Նայ ժողովրդը բնամիջումնից փրկելու նամար:

Արքեպիսկոպի Նայ ժողովրդը գիտէ նս՛ և թեր կառավարութեան սարկը: Նս գիտէ, որ այդ կառավարութիւնը, օտար աւիններէ օրնութեամբ Հայաստանում նաստասուլուս օրնից է գեր, մի տեսչանք է միայն յայտարարելի վայելի իշխանութեան բարեբնից: Այդ վայելքն ապաւնվում է նամար է, որ նս իրով ու սրով մաշքում է ներկրը այն սուրբից, որոնք Հայաստանի կառավարութեան գերն ու՛ն կերպ են նստկանում և նրան ու՛ն ինչիւրներ տաւարդում: Այդ վայելքն ապաւնվում է նամար է, որ նս սարկական նամակեցութեամբ ենթարկում է իր անդրկովկասան և մտակութեան աղբերի բուրդ ներշնչմունքին ու նրան նանկներն՝ որքան էլ նրանք կորտապարեք լինեն մեր երկրի ու ժողովրդի նամար:

Եթէ Նայ ժողովրդի Փիլիթրական գոշութեան ինչիւրը մաշքաւի սնկաւ գրագեղնիկը Հայաստանի իշխանութեան սուրբապատմութիւն՝ նրանք գիւնը և ցերեկ, բոյր օրինուսը և ոչ—արիասը միջոցներով, պէտք է աշխատելն, որ Հայաստանին կզեն նրոնից խուս պատանկը Զարուսանիթիւն, Գանակաշարաւա, Ախալցալակ և Բարսիլուս: Գրովնակ այդ պատանկերը Հայաստանի գտները կամ քնական արութիւններն են նանդիսանում և, միտմանակ, նրս մարտական ուժի լանմարաւը: Սակայն, այդ սուրբապատմութիւնը ոչ միայն մտաը մտանի չնս խուսմ մեր երկրի ինքնապաշտպանութեան տեսուկէտից այնքան կենսական այս նարքը լունկում, այլ և, խորհրդային նարեաններէի գուր պաւս նամար, կատարի նամանակ են մղում այն մարդկանց դէմ, որոնք չնս դադարում նակական նոգամասերի անդրկուսումս պաւնուսուլուս:

Եթէ Հայաստանի գլխին նստած լունկարները Նայ ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան նարքով մասնուկէին՝ նրանք անկ կերպ պիտի է լանանկը գինել Նայ ժողովրդը, կամ գտնէ Նայ քունդրներին ու գիւղայիններին, որոնք անտուով շարունակ իտունտ են, որպէսքի որնէ վտանգի պարագային նրանք կարողանան անքանայ Հայաստանի լունկրում և զէթ մամանակուրտալուս պաւեն իրնից գրուսը: Բայց այդ քունկանները ոչ միայն ժողովրդի գինեան գործին չնս աղակցում, այլ և գինեթալու են անում նրան և, սուսին ներթիւ, օ խորհրդային իշխանութեան ինքն կազմող Նայ գիւղայինութիւնը: և այդ այն մամանակ, կոր Հայաստանի և նարեան կրկրների թափառականութիւնը, թիւրք

գործակալների գործուն ակտիվությունը, տե՛ս-
դպրին դիմում է:

Եթէ Հայաստանին սպաննացող վտանգնե-
րը անդադրեցնելու խնդիրը տեղ բռնէր բու-
նականի գիկատարների մտքն ու սրտն ձկն՝
նրանք, զեթ առ ժամապէս մէկկէ դիմելով ի-
րեց կուսակցամտութիւնը, պէտք է շանային
վերջ գտնել Հայաստանում եւ նրա սահմաննե-
րից դուրս գտնում Հայկական կազմակերպու-
թիւնների եւ խմբակցութիւնների նմա՝ սրտա-
բին թելամուսն գէտ միացնելու ճակատ կարգելու
ւամար: Մակայն, սրա փոխարէն՝ նրանք չու-
րումակում են բանտք, առտորք եւ թմամանքի
քաղաքակալանութիւնը՝ Նասարակական այն բու-
ր ու մեղքի նահազկ, որոնք բուշուիկական պի-
տակ չեն ուզում կրել, եւ, տապնին ներթիւն,
իրենց Նասարակները ուղղում են հինգ այն
ստորերքի վէմ, որոնք պի՛ն հիմնակն են կուրծք
ստալ: արտաբին թմաման:

Վերջապէս, եթէ Հայկական յորջորջող
խորհրդային կուսակցութիւնը չաչ ժողովրդի
պահպանման գարնն իր գարնը նկատէր՝ նա
պէտք է լայն բանտք երկրի գոնները գտնէ այն
նայնքի տալի, որոնք ստանց բնոր յիկելու որ
է մէկի գրա՝ կարող էին խաղող ժամանակ
գաբկ տալ երկրի տնտեսութեանը, իսկ կուր
ժամանակ խաղողն նրա մարտական շարքերը:
Մակայն, այդ պատկազութիւնը ոչ միայն
փակում է պահում երկրի գոնները գրոն նայու-
թեան տալի, այլ եւ մատերք արտաբով է նու-
յան էրկրի ժողովրդի զանազանային արտա-
գաղթիկն եւ միշտ իսկ արհեստական մեւով
մարտականութե՞ք մեր շափունա որբերին, որ-
բնք վաղաջ մարտական երկուստարցութիւնն
են նահապանում:

Այս տմենը դիմէ Հայ ժողովուրդը: Գի-
տէ, եւ այդ պատճառով զուր յուսեր չի կա-
պում ո՛չ Ռուսաստանի, ո՛չ խորհրդային Նո-
րեանների եւ ո՛չ էլ Հայաստանի խորհրդային
կուսակցութեան նետ: Նրա յոյսը՝ քնակն
իննքցելով մզում է գկպի Հ. Յ. Դանակ-
ցութիւնը: Այն Դանակցութիւնը, որ իր հայ-
զուկային գործունէութեամբ ստալինի անզամ
հրահրեց Հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանու-
թեան ընդդէմը: Այն Դանակցութիւնը, որ
կեղեցական կուսածնների բռնադատման եւ
նայն-ժողովարակոն կուրծքի վտանգը որ արե-
բին ժողովրդի գլխին անջամ յաղթական
վտանգնե՛ր նուցրեց նրա պաշտարը: Այն Դու-
նակցութիւնը, որ պիկանայից վտնի սպառնա-
թութիւնը, Եսպին-Դարսի-Դարսի ներտամար-
քը, կունտարական շարժումները, Մարգարու-
պառ-Ղարսի-Իլիակի կրիւնները են են: Վեր-
ջապէս, այն Դանակցութիւնը, որ բոլոր
վանդակների ժամանակ Հայ ժողովրդի Հետ է
եղել, բամանելով նրա յաղթանակն ուրախու-
թիւնը եւ պարտութեան պատկառութիւնը:
Հայ ժողովրդի այս անտանձտ վտանգու-
թիւնը, որ Դանակցութեան ուժն է կենսու-

նակութեան տմենա՛խնական պատճառներից
մէկն է նահապանում, անշուշտ իր արգախա-
ցումք կր գտնի այն աշխատանքները մէջ, որ
գահանակների մարմնները մեռնարկն են եւ
պիտէ մեռնարկն Հայ ժողովրդի ինքնապաշտ-
պանութիւնը ներկայ տեսուր օրերին կազմա-
կերպելու նամար: Մակայն ժողովուրդը պէտք
է իմանայ, որ այս ներկայն գրոն յաղաթու-
թիւնը մեծապէս պայմանաւորում է այն
գրական գործունէութեանը, որ պէտք է ու-
նենայ ինքը ժողովուրդը իր պաշտպանութիւ-
նը նախապատրաստելու նամար: Նա չպէտք է
սպասի, որ վտանգը գայ եւ կտնի իր գտան
տալի, սրղակի նազուկ, յոնտի խելակա-
րայն քայլերի դիմէ իր գլուխն ապաստելու նո-
մար, այլ պէտք է այժմեկից իսկ պայշարի
ժանի իրականացնելու այն գործերը, որոնք
երկրի պաշտպանութեան նախադրանքներն են
նահապանում եւ որոնք, ինչպէս վերե տե-
սանք, նեղգրէն եւ վտանգն անտես են տա-
նում, կամ մինչեւ իսկ չեն մղում Հայաս-
տանի խորհրդային վարչակերպի կազմից:

Այս պայշարի նամար մեր իրականութեան
մէջ գտնանում է կամ եւ արամարտական
անհրաժեշտութեամբ անաջպարում են նուե-
նայ նշանաբանները:

1. Հայաստանին վերադարձնի նրա ինք-
նապաշտպանութեան ազնուար կազմող Հա-
յուր-Կախիցեանք. Կանակ-Վարսապը, Ա-
խալալալի եւ Կախիտան Բոշուլուն:

2. Բոյլ տալ, որ հայ ժողովուրդը գիկի
իր պաշտպանութեան համար:

3. Ազատ արձակի բոլոր բազմակամ
քանակակերպներն եւ աճարականներին՝ ինչ
կուսակցութեան եւ ուղղութեան էլ նրանք
պատկանելիս լինեն:

4. Բանայ Հայաստան գնալ ցանկացող
հայերի եւ մատարակալ մարտիկ ումերի
առչել փակում գննելը:

Հայ ժողովուրդը կենտրնի եւ մահան
խնդիր պէտք է գործնի այս նշանաբանների
իրականացումը: Մի՛ մի նրի, ո՛չ մի զու-
ցութիւն նա մեծ չպէտք է նամարի՝ նայա-
կան նպատակներ Անդրկովկասում ամբող-
ջացնելու նամար: Մի՛ մի պայմանով նա
չպէտք է նամանայնի գկնքեր յաննելու իր
բունութիւնների սարսափում իշխանութեա-
նը եւ, ընդտիկտակը, պէտք է բոլոր միջոց-
ներից դիմէ իր ինքնապաշտպանութեան նո-
մար անհրաժեշտ պէնքը մեզ բերելու նամար:
Վերջապէս՝ Հայ ժողովուրդը գործուն
պայշարի պէտք է ժանի իր ինքնապաշտպա-
նութեան գործի նամար պիտանի մարգկային
ուժք Երկրի եւ նրա յուրըջ նամարներու եւ
զարգացնելու նամար պահանջելով, որ բո-
նարները վերջ տան Երկրի նարազա գա-
տակների գէմ ուղղում ամէն կարգի նայա-
մանքներին եւ կաշխատանքներին:

Որք յգիտացած իշխանութիւնք՝ անձնատուր յուշեցիկեան քանակաւսութեան ընձեռած վաշխիքներն և վատաւ, որ վտանգի զվարձ Ինքն իջալ պարտաւոր գնացքնր կր ցանի Թուստասնի իորքերը նոցապէս: Կամար՝ այսքան զատանակեան ընթացք է քանի նոյն ժողովրդի պաշտպանութեան գործում, ճոր այլ իշխանութեան աչքի ստաջ թափարեկըը Հայաստանում և Ազգրեջմանում անդապէն գիտում են՝ անշուշտ կուտենոյ յաղաքական գեղարքի անտուր ընթացքը՝ ուճեր կը լինէր, որ նայ ժողովրդ ի՛ր անձի, ի՛ր ըստանիքի և ի՛ր նայքնիքի պաշտպանութեան նամար կենտական այս պատճառք ստորապանք որն է կոյճանիկ նկատումի:

Այս գիտակցութեամբ՝ նայ ժողովրդի ինքնապատանուան իրազմակերպումը՝ նամարեւոյ իրրև երկրայ յաղաքական ճոճեանի ամենաբարձրագ պահանջը՝ Հ. Յ. Դ. Բիւրօն Խաչակցութեան օրայ կարգախօսն է զարձրել ինքնապատանութեան խնդիրը: Կուտակցական ժողովներն, անշուշտ, ջանք չեն ինայի այլ խնդիրը ժողովրդական յայն զանցածնեքին պարզաբանելու նամար, որից յետոյ իտաք սչետք է պատկանի իրեն, ժողովրդի:

Ով տկանջ ունի՝ թո՛ղ յսի: Այ՛ն նայ ժողովրդի մաքսրդեկըր վերականգնանկցի փրկելու, կոչը իր սգանի ժառ է ընդունում՝ Թող ժամ ստաջ զորնի անցնի:

ՆՈՐ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Սեպտեմբրի 7-ին ...ից ստացանք հեռուեպ հեռագիրը. զՄանգումային ձերբակալու յիւններ Անգլիկոսիտում: Հայաստանում ձերբակալանկի թիւր 1200-ից աւելի է:

Այս հեռագիրը յաստանոյ գրոյ յիւնը դեռ չենք ստացել: Սեպտեմբր 10-ին, իսկ Իմալ օգոստոսի 22-ին մտաւարպէն գալպաք են տալիս քոչիկեան նոր վարչապետիանց մասին: Ստորի գետնոյում ենք այդ նաւակները, մեր անխիմներ վիրապակելու յաղաղ համարին:

Իրեան. 10 օգոստոս

Սեպտեմբր 10-ին լեզն լեզն են: Եւրոպանիք իցիկում 25-ն ինքի՛ Իրա նամար շրջաններց քանակաւսանկերն պահում են առ այժմ տեղեքում:

Նիւ օտարեցիները, որպէս անգլոսակեի տարրեր, վարար են պաշտանկերից և փոխարեան կոճարեցիկը: Հայաստանի ընդգրկուելու յուշեցիկներ թիւր որ բոս շատանում է և կոչիկերը քանց մէջ ունեզանում են: Հաս յորքերի, Սարք Համարձեռանին պիտի փոխարեան Հայաստանի գաւինքը, Ամիր-խանեպը:

ժողովուրդը թէ՛ քաղաքում և թէ՛ շրջաններում յունայաւոր կացութեան մէջ է: Նա, ով կոճարեպ չէ, յայս յանի թէ վաղը միւս որր իրն չեն ձերբակալի: Բանարիկանիքի թի վրա անկալաւ ես երկու Հարիր ինգի, որոնց մէն մաքը ընտանիքի տէր և պեւութեան կարաւ:

Սրեան, 22 օգոստոս

...Նախորդ նամակով մեզ յայնեցիքը Հայաստանում և ընդանարալիս իորրդայնի աշխարհում կատարուող գետնեմային ձերբակալութիւնների ժառնի: Այն թիւր, որ մէկ գրել է, այսու ինկապակում է: Հայաստանի թէ՛ կենարար և թէ՛ շրջանների յայրք քանակը լեզն լեզն են յաղաքական քանտարիկանեքում: Գրեպկան քանիքներից Հարիրներից պարտում են, յաղաքական քանտարիկանեքին տեղ քանայաւ Եւրոպա: կարգադրում է շատց կեղտոյ Հայաղոյում մի մէն շեղ գիբանի քանակ: Տեղում շեղքաների Եւրոպա կատարուող շեղք ես պիտի յատկացի քանտարիկանեքին:

Շրջաններում քանտարիկանեքին տալիս են միայն մէկ ու կէս ֆունտ Կաջ և ուրիշ ուրիշ: Երանք, ոչիք անկուտակցական են և մի թիւ յարգանք են վաշելում իրենց շրջաններում, յայրքը ձերբակալում են: Շրջաններում ուղիք ընկնող մաքը չի մնացել: Կան ընտանեքներ, որոնց 10 տարիանիք յարքը աղամարքի, 2-3 Կոչի, ձերբակալում են:

1921 թից մինչև որս Հայաստանում նման ձերբակալութիւններ չիկ կատարել, ինչպիսին կատարում են վերին որերս, սկսած յուլիսի 30-ից: Մինչև այսօր Հայաստանի գանդան շրջաններում ձերբակալում են: Այնքանը յաղաքից և գաւառից 20 Կոչի, Վաղարշապատից 30, Կոտայքից 40, Համարուից 17, Գարայազնայից 16, Նոր Բայազետից 21, Արտաշէրից 18, Հարաբիլիսից 15, Սարգապատից 11, Սեպտեմբ 11, Իրիկանից 8, Արտաշէրից 8, Բուզանից 4, Հարաբիլիսի գիբարեքից 6:

Ձերբակալութիւնները դեռ շարունակում են: Մի քանի շրջաններում մի քանիք իտուտեքն են քանտարիկանց: Նման ձերբակալութիւններ կատարում են թէ՛ Կրասնովանում և թէ՛ Ազգրեջմանում: Լորերի Համաշի, Կրասնովան քանտարիկան են ժառ ես Հարիր Կոչի, վրաքի և Կայ: Ինտ Լեւոնային Հարաբայից և Հանգեպուրից 6 պրիտ տեղեկութիւններ շտենք քանտարիկանեք ժառնի:

Այժմ Ձեզան քանտարիկանեքն միջնաք փոխել է: Մի գիբերում չէ ձերբակալում, այլ կամայ կամայ և անկ օր:

Այս ձերբակալանեքի թում չեն կաշում մի անկա ստաջ քանտարիկան իրիկի մտաւարքները և գիբարականեքը:

Միայն Վարդապետի գլուխն էր քրտնալուծուած են 118 հոգի, որոնցից 50-ը Մատանցիներ, 20-ովն և ուրիշները: Այլ չկի չի Վարդապետու ճանաչող գաղտնի կամ գրչոց, աշխուէս ձերբակալու է:

1921 յուից մինչև այսօր Հայաստանում Ամամ ղեկավար չէին պատանած:

Փոքրիկ Վամարուի շրջանի ձերբակալուած են 33 հոգի: Քաղաքի մէջ ձերբակալուած են 6 հոգի: Ձերբակալուած են շրջանային բոլոր գիւղատեղիները և ուսուցիչներին մէծ ժառը: Դեռ շարունակուած են ձերբակալութիւնները: Օր չի լինում, որ շրջաններից յարեք շահանն նոր ձերբակալութիւնների ճառին: Ինչ չի խուսափողների թիւը: Մի բանի գեղջում ձերբակալուողի և ձերբակալուողների միջև ընդհարում է տեղի ունեցել:

Շարունակ խուսափութիւններ են լինում: Գանդուտ են տները յատակը, պատը են. այնպէս, որ խուսափուած տները կարից են դուռը վերանորոգման: Խաղաղակի են ճուռ կողար տուն, բայց իրենց ցանկացած չեն գտել:

Ճակատայ նոր կոմունիստները շատ են իջուած սանկանայութեան դէմ: Հրահայ Կարինեանը (գանձից) իրենց ղեկին ժողովում առաջարկուած է ամենահիստ միջոցներ ձեռք տանել սանկանայիցի վէմ, որովհետեւ հրահայ խորհրդային էլիտանութեան անձնանմե թշու-

միներն են: Ուրիշ սանկանայ կոմունիստները նեւ մէկն անուած ժամանակ, խիստ ծեծուած է Հրահայ Կարինեանը:

Օգոստոս 17-ին երեսուն հոգի պաշտի ուղարկուած են Թիֆլիս, ստանի յարմարու հրահայ գաղտնիքին: Բանտերի և Զէկայի առջև ուղարկի մեծ պաշ է կարգուած, որ մէկին չից ծափի Լաքի է ներք խտուած եւլ տարու Համար: Թէ լրջաններում և թէ Երեսանում եւլը ընդունում են շարժանակ երկու անգամ: Իսկ ստանկայութեան ճառին ոչ մէ խոսք: Ձերբակալուածների ընտանիքները շատ ծանր վիճակում են: Ընտանիքներ կան 6-7 հոգուց թողնուած, որոնք ճեղուած են զաղցից: Ծանր վիճակի մէջ են նաև պարտականների ընտանիքները:

Այլը չլինելու պատճառով զաղցում 20-30 ժամանակը գուռուք փակել են: Յարմիկ գինը 1ք. 80 կոպէկից բարձրացել է 2ք. 80կ-ի: Ամէն ինչ թանկանում է որի սոր: Առողջապահութեան միւր որի սոր շատուած է և դրանց մէջ եզան աշխիները պտուրկութեամբ են պարզուած:

Գաղտնիքում և գրչոցում ժողովներ են գումարում և գումանկում են գնեցերը յանձնել, մինչդեռ իրենց զթի տակ Շարուի Քաղաքը շատ Կողմնակով գինուած են:

Մամկուլութեան յիշողութիւններէն ⁷⁾

Գրի՛. Ս. ԱՍԻՍՅԱՆ

Ձեռ յիշեր հիշու, բայց կարծեմ 1878/9-ի մտնա մէջ էր, երբ առաջի անգամ ես յանցի Բաֆֆին և Արքուսիի անտները:

Ս. ԱՍԻՍՅԱՆ

(Գործարկայա Արքուսիի անտերու տարին. 1880-)

Իմ ազգական Բ. Շաւկէրեանը — որի մասն ես

⁷⁾ Այս յիշողութիւնները Ս. Հասարանց գրի էր տակ Գուտու, մեղադրեալ շարժանակի նամակ, բայց ժամանակի չէր

կարգի ու կը կրթեի — լինելով ներստեան գաղտնի ուսուցիչ, երեկաները կնոջ նեւ միասին կը մարէր ուսուց մի թիւքի (անթիւնիկի կոմունիկ) սրբադրչի պաշտան: Եւ որովհետեւ Շաւկէրեանի կնոջ Մ. Ա. Նազիզգինան ուսու էր — ինչ շրջապատը մթնախորը կը ներկայացներ միջազգային մի պատկեր, այն ժամանակայ գրական-ազգայական գաղտնաբարան ղեկները:

Շաւկէրեանը, իր նեւ զաղտնային ամուսնութեամբ կուտան Նազիզգինան շատ ուրիշների նեւ միասին նեւաշուտ լին Պետերբուրգի Համալսարանին, իրեն Համակիրներ Պետերի, Ձերբիշխանու և այլ ուսու արժանականների. Ուրիշները նոց էին վերապահման Յիւրիին, Ջ. Բյարսիային, Փարիսին իրենց նեւ ընդամուտ Լաստայի, Մարտի, Բաղրանիի կողմերը: միտանանարանային, սերիիլիգիտն — անտուրի, ազգիքի, Մարդկութեան ազատագրութեան հոգիին էին, որ կը փչէին շրջապատողներին վրա՝ ազամարը թէ աշխի՛ ուսու, հայ, վրացի, թուրք, նախ իսկ չեքից, լեւ...

Ազգութեան ինչպէր չէ կար մէկնուց: Բայցրին կը

իրատարուի: Մի կարգով չի կարի և փրկել և մեղադրեալ բարեք մի մասը նեւ:

Ձեռն ընդեր է այս, որ Սիւնի յարեք մի ուրիշ կարք նեւ՝ ուլում լուրջներէն մի շար շարժանակ բուստ անփոքարներն միւր է զարմում շարժանակութեան անգուղական երբարարութեան անգամները մէկի կենտարարութեան նամակ: Գրանքը կրտապակուած են տակն առն ծանրարարներ:

Կէ կարգէր ուսաց ընդուն: Այսուհանդերձ սեղանական
լարաններ խորշում չէին

Արաց Մարտին Արագոյն Նոյնամի սկսեցան
Քանար կնիքուէր միտարարին այց նուարտիներէ
մէջ, սրտիկ հ հայ Միմեաներ, ուսս խորհրդին կ
յաւրարէր Արագոյններ, ինչ ապաստաններէ Էջ գի-
մով ստատարա ...

Ամանք այց շրջանի աններէջ կորան սնաշտու-
թեան Էջ, զայց շատերը թուղեցին անՔնէի հարեթ
Բարաններէջ եմանդները շինեցին Քիֆիտի մէջ առա-
ւել նուարտական գրադարանը, Արեւմտիները կը
ուէին իւր Քրքրէլուտ սխաւմով բացում մանկա-
հան դարանց Արագոյններէջ Գորգարաշիլիին — ուսս
սեփաշտով Աշինուէր հեանարտեմանք կարծեց
գրաթիւն Մարտինէ կնցուտ, գրաթիւնի Քարգեմ-
անք Արեւմտեանը, Նիկոյանէմ գարնա յայանի Շրա-
գարտարան: Հայերէջ — Եւուզլրանուէր, Մարտին,
Սրու, լուտ հեու միտանի շինման կին արտասական
Այանք որ է կը պարտարին պարագանուտան Ակուտ
Հու, ուսուէր, որ մ Գրանց մէջ կը է կրմարար, որ
ուսուէր ինտոյ գտանարով Քիֆիտի թուգարարուի
երկը որ է յախտուն պարագայի ինտոյ բարագի վարձու-
րանով զոր յանդերձեց թամին ազգայնական սիրունորի
ամենամ ստատական, հանգիական, գրադական, Քար-
գեական . Արարան կին այց շրջանի մէջ մանուանց
ստուտին Ամիկանները է մանուանց Քիւրքուտոյ
Անկիկանք, որ շինք կին գրան հարցական Քարտու-
րի Անկիկանի կարգում կըրիտարանական կարգաւա-
նները, մանուանց, մէմ ընդունելու Քիւն կին գրան
այց միտարարին շրջանի մէջ է կը ինքն շատ յաւ կըր-
ցով, որ ընկերական նուարտիներէջ շատերը կը
վերանային Ամերիկանք

Էդուին Է. Մոտս Է.
Մոտս Է. Մոտս Է...

Չարթ, բայց կիտու հանգեով, որուն կը ճաշու-
կէրէնք մանկուտ հեու միտանի նաև մէջ, մանուա-
կներ:

Ես զիս շատ վաղը կին (7-ի տարեկան), որչաւ զի
հասկանալու այց շարժանք ընդմիջ ու կարեւորութիւ-
նը... Բարեկեան զիպա այց որակէն երեխ գրադի ազ-
գային լակիկանի է ստեղծութեան անհնթթթթթթթթթթթ,
արարելու հանգան որ ըստը սարգիւր մէջ Է կան շատ
մարդիկ, բոլոր ինտուներն էլ ունեն երեքն զեղեցիկ
արտայայտութիւնները...

Կեանքը տառէ կը ընթան, սակայն, հարցեր ու
խնդիրներ, որոնք նանդէր իրախտարար շրջանի շատով
քանակեց սարգիւր հասկանալի: Տառնակ տարբեր
խտոյ միայն ինտայց, որ Եւուզլրանուէր, Մարտին (և
կարծեմ Իմարաշիլը) շէին հաստատուած Արեւուտի
սրտիտուականն է ձեռք ազգայնական ուղղութեան
հեու է քանակում կին միտանք: Ես անսեղանկ էր
ուսս պարագութեան, ոչ էլ կը կըրգայի միտանք-
սակայն չը գիտեմ ինչու, ինչ վրա սարգում կը միտան
խառք: Գարնիկ կը գարնանայի որ գամեանան է
արձամարտում ճարտչ ստեղծող կնքում կին Քիւրքի
ստանդը: Գուցէ առաջի սեփաշտ սպասարտութեան կը
գործան խառի կարեւորութիւն (արտատարածք երկար
միտան Լաւառտանտի հեու): Ես որակեան մանուա-
րանէ կս մի փորձիկ հանգում ունէր զէպի կնքարները,

մանուանց որո, մեկը, մի որ պարտարութեան տանն
միտան գիտարըն նարանուտի է կորիկ էր այց
չորս տաները (իրենք ինքական մեկով ու մեկութեանը)
կարգաւ մի Քիւրքի վրա, մանկէն էր կարում սեղը

ԲՐ ՄԻՔԱՅԷԼԻԱՆ
Մանուանց ինչ տառ

Թափանցիկ զեղին թղթով է փակցուցել այց անպար-
տեյի գարգը սեղանի զէմ կնքոյ յուսամտանին:

Չեմ մտաւար սեխ կնքականն ծիծաղն ու բացա-
կանքութիւնները որ լուցեցին քանի որ ինտոյ արեւուտ
հեուէն:

Տես, տես — կը կորուէր ազգականն Մարտին և
կնքը Արեւուտին երեխ շատ կարեւորանայ որ մի
Արեւուտ գեանանէ Է իր Քիւրքը...

Գուտարարական նեփական շնչուր տղոց երեխ որ
ես ստանմին ուղարկութիւն գարիւր Արեւուտին ան-
ուտ վրա: Ես կըր մի քանի շարժից թէ անսից ինտոյ
մի ինչ որ ստանակով ինչ ուղարկեցին Արեւուտն
մտա, ես ստանմին հեուարքրութեամբ գիտեցի վեր-
ջինիս գրան վրա փակցուած սեղանները և տարաւոր-
ւեցի սակարկութիւն փոխարտարտութեան մտարարութեանը:
Վճիլիտարարութեանը մի գի: Դախեցեց ինչ: Ես կըր
մի թուղեց ինտոյ քանի ստանակի թուղեղարտութեան
ստիքն Արեւուտն ունեն չոր թուղեղարտութեան
նը — ես երկար մամանակ կը լուսմէի արգեմ՝ որ չոր
ստիլիտարտաները սարգիւր անձանի մէջ, սարգիւրի
խտտոյ զէմ է չոր արտարարութեան ունեն:

Ազգայնից ինչից համարելի Ամիկաններն,

Փոգեբարձրուն և ժամանակը Անդրիկեանի և իր սարսի գաւորք

Խնկե ի, ժոտս է,
Դոտս է, ժոտս է - 6:

Սեպտեմբերի 27-ին Երևանի քաղաքում իր փոխարքան էր պետական ընդհանուր գիմնասիոնը, առիթ առնակն ընթացող, թայց իր շարունակէի սպրիկ սպանակներ շրջանի մէջ...

Պայման առաջադրական պատերազմը:

Մտախոս փառայի, Տէր Լուկասովի, Լորիս Մեղիքովի անունները կ'արտասանուէին անեն կողմ, կ'եր-

Ք Ո Ս Տ Ո Մ

գուէն փողոսային ճակարի, Բուռչիկների, Սերժիերի մէջ, ուսուցիչ խառնուրդի մասնակ, Սերժի սրբապետութեանը կատարելու:

Իր մի անգամ սրբապետութիւնների ասեն եւ կ'ողնի գաւառաբարկու, Նուսիկով տպագրած նրբերին, որոնցից արտասանութիւններ կը կատարուէին: ԴՆ Լուկասովի արտասանական գլխաւոր սակայնական «Times»-ն, գիտէի որ «Ժողով», « «Daily News», — արտասանական Սերժիեր են, իսկ ձեռնորի կ'ընթացան և «Times», — «Figaros», — պատկանողներին:

Գաւառագործի ասեն զիտուողների և զազժականների օտարի կազմակերպած անցնչաների մէջ պատկերներ կը ցուցադրուէին շարունակական ցուցադրանքները բարձրացնելու համար: Սեն զիտու ժամանակուրային սպից Արշակունի գաղթականների փախուստը ներկայացնող մի պատկեր, որ կը խառնուէր թայց թողուցիկներ կողմէ... Երեւի սպէ ծանր տպագրութեան սակ էր որ միւս թէ երբորը որը փողոսի մէջ թուրք զերիներ պատուանա ասեն կ'ընթեր նախուսէ, խառնուէր անցնչ: Անցնչեր որչի ըլ պատարխանեցին և միայն տարու խառնուցող կը գիտէին փողոսի զգալուցիներ, զուցէ մի թէ ի անցնչանով իմ փառլուն անպարտուից...

Գաւառագործի ժամանակ և յետոյ սպանակներ շրջապատու միջոցային միջոցները կատարու առիթի սպանակական գործ: Փոստը պատճառը նա էր որ սպանակակներ կ'եր, որ թէ ինչ արտասանուէին անցնչ: Կերէի

մէջ էր իմ նկատմամբ, արտասանուելով իրեն յեղափոխական — քանտարկան և փոխադրան էր Գեորգիոսը, իրեն մէջէր այն 1903-ից, որոնց զառայ աշխարհի մեն սպանուէ, անցնչ Բուռչուսանի գաւառական մէջ:

Անկարգ և անի թէ ինչ ծանր տպագրութիւն պիտի թողնէր այդ քանտարկութիւնը իմ անցնչական զգացմաններին վրա: Բարեբախտաբար, Մարտի Անկարաղոսներ (այդպէս կը կոչուէին վարժուստը) — իրեն սակ խարոյն ընկերակրական սկզբունքների պատուին և մէջ տարայ վերադարձու թէ՛ֆիլմ:

Գեորգիոսը մէջ նա առիթ էր անցնչան ծանրաբանուր և ժոտ լինելու Երեւի խարոյնի լեռ: Իրեն յա Փրանսուայի ան կը զնաւանար ժամանակ Երեւի խարոյնի Փրանսուայիներ, թայց Նուսիկովիցում էր նաև խառնական խարոյն: Կերէիին ժամին եւ ընկանաբար շուտէի ոչ մի զաղափար, սակայն զիմանակներ մէջ սկսած էի նոր իսկ ժոտայ խառնուէ, կը կարգայի միայն ասուներն անցնչական զգոցը...

Իմ ասուցնչան այդ շրջանի մէջ էր, երբ սպանակներ շրջանի մէջ երկայ մի նոր անձնաւորութիւն: Իս մի շատ կարճատևակ, թայց կրթու, գիտնախա թերթիկայի խա էր, որ կ'ան կը ինչպէս կ'ընէին Երկրպետին: Կարճատևակ, ասուներն լեռ ան կը խառն Փրանսուայիներ, խառն — Սերժուսի թաղապետով և շատ տարայ կերպով որ անցնչել արտասանութիւններ անցնչ կ'ուսար: Քէ՛չկէ՛ցը — սպանու կ'անանէին թուրք, Փարսի սարան և Երկրպետին կ'ան խառն — ժողովապետ նաև ինձ լեռ: Իր գաւառայի պատուութիւններն զատ եւ կը Նուսիկովի իր թայց ծաւուզ զիտուողով անեն անցնչան ծախելով ասփակցնելով գործ և նորին քանալով... Քէ՛չկէ՛քը գաւառ կ'ուսար...

Իր անցնչան ժամանակ ասեն Քէ՛չկէ՛ցը զատ ինձ մենակ, Նուսիկովիցում իմ գաւառով, ընթերցանութեան զգոցով և... սարսի ասոր յանկարծ փոխել լուրի, նախապատկանի:

«ՏՕ», զու խա զիբք յնա կարգար, ծօ, գու խա յնա սպանակներ զատ, և ոչ սպանու իրեն թովան զպիտութեամբ, որչափ այն զգացնած ասում, լինալով որ կար խառնուցներ խառն մէջ:

Միւս որ Քէ՛չկէ՛ցը թեպէ իմ Սերժիկանի խառնի թաղապետութիւնը որ կարծեմ նոր էր զուս կ'ան...

Քէ՛չ յետոյ սպանակներն զատուց ը՛լուսը... Բարոյնի պատճառար այդ ընկաւ Վարալուզիկան վերադարձ վրա, որ և սկսելի կարգայ: Անցնչ յետոյ ը՛լուսը-ին, Քալուզիկանի և Բա՛ֆֆի ստորադրութեանը կ'ուսար անձնաւորութեամբ...

Ձեմ ժողովն որ յառնական խա խարոյնի կրակ շուրջ կ'անցնչական սպանու թողնչ տպագրութիւն: Առի՛կ անցնչ էր, կարծեմ, երբ իմ փողոսի անցնչական սիրու կ'անցնչ խառնուցնական աւ զի՛մ անցնչական զգացմաններով...

Այդ ժաման, մեր ընկան թան թայց մէջ անցնչան եւ յառնուցնած էի փողոսի, շատ փողոսի բարձրաւոր... Յանաւ իմ վարուն, կ'ընկալուցնէին, գաւառակ, Փարսիայ: Թալուցն արտասանուէր փողոսիներ:

ընդը ինձ վրա էր, որ կէ կատարէի մեծ գումար-
հովանք, իբրև ամենամեծ գարնութիւն:

Յը զիսով ինչպէս կուտ, բայց ցանառ քաղը
քոյրերէ պտուղ տանք միայն ֆաստիան: Երբ մի որ
տանկեց որովցին իմ յարացում ֆաստիայով կերտ-
հոսք պատարասել է մի ցանի հիւրեր հրատրեշ —
վերջիններս մէջ էր (կարծեմ իմ ցոցեմանով) նաև
Քեկկէ:

Ինչ յետոյ մեր տան մէջ գումարացոյ նամարձ-
բանակը շարտքս այս անգամ գումարացոյնը մեծ
ժամար շարտք էին, իտալացութիւնները տեղի կու-
նենային նախընտ: Բնակչիմք, Բոստոնի խոսքերը կէ
լսեցին շատ անպատեղ, ինչ որ պշտաններն է որ
շատց կերպով կը սրբաբարեկն ու կուզարեկն ապա-
րան:

Այն երկնակներէ մէկէ մէջ էր կը իջնու — երբ
գործիք սենեակին մէջ գտար կարարտուել ընդհատեց
գտարարակն և կունեց ինձ ուսին ձախով: Ներս
ժանկուս պէս նկատեցի որ քաղը գարթ էին, քաղ-
ընդ կը քաշէին և կը ծիծաղէին: Բարեկները չէի մի-
ջարտ զուս, երբ յանկարծակի եկայ իմ փոփոյնի
Քեկերն իշան ապուսէի կրեց նամարաներէ...

Սա ապու էի կարան...
Սակոյն զտատարակն զրկելով և նամարակելով
ժուտցերն սեզանին և երթալ Երջին տակ կարաց:

Յայտած Ա:

- ԲՆԻՔԵՐԻՆ ԿԸ ԳՐԱՐԱՆԱՐԻՔ
- «
- «
- «
- «

Նշողացա ը, Կանկա ըն — պտուղցին շարս կաղ-
մէս — որեմն չը ծոծանս...

Ե՛՛՛՛՛՛ յարանք ձանկայ սու, ապապը չի մո-
նարք — աւելցաց Քեկկէ...

Այլ նմ տարի է անցած այլ օրին, ներկաների մեծ
ժուտ չը կան այլուն:

Բայց և այնպէս Նորաստանի բարեկարգութիւնը
կողակտի իր ներքին, Բաքիին և Արցախին կը մնան
կենդանի քարոզչները այլ չհասապ կարցի լուծման
նամար:

Ազգաց գաղտարակին խոստացած շահեախոյ
Ճեղ ևս փոխանցելու է ներ մեր սրբիներն...

Ս. Ջ.

Ս. Բ Ա Ր Ա Ե Ղ Ե Ա Ն

Գնեակի Բաղաճից — Պօղոս Օղարակաւ

(1878 — 1915)

Արցախը այն ընկերներէն էր, որոնք կազմում էին
Պարսկաստանի սեփականը: Նա մտքս և կանգնում էր
պատում Ն. Ե. Պարսկաստանի մարմինը և աւելոր
ընդուններէ պատում նրան՝ մտցնելով նրա անգամ-
ներէ գործունէութեան մէջ ներգրանակութիւն, նամա-
րայի օրի և անձնարարութեան սիրուների կերտում:
Նրա գործունէութեան ասպարէզը շատ լայն էր և

զարգացախի: Նա գործած ժառանգութեան է ունեցել
կուսակցութեան անձնակարերը ու պատարանաւոր
գործերի մէջ—Պարսի և Ռոբերտի զգալիքը նախապատ-
րաստակն աշխատանքներ, Քոթլորի խորի գործու-
նէութիւն Կովկասում—Պարսաբոլում, Օրենսի շրջանի
Նախախարակներ կրկնների ինքնապաշտպանութեան
կայաններիցութեան՝ Վարան Փայտաղանի և սերկերի
նա: Այս նրան տեսնում ենք Վախի Կենդանական
Կովտէի և վերջը, պատարանաւոր մարմնի սեղան:
Ստանեան Սահմանարկութեան շրջանի, քունը շա-
տաղով ՌՔՔՔՔՔՔ նաւ նամարայն գործունէութեան:
Վանում, Կարինում, Պոլսում: Ստանեան խորհրդա-
րանի տանն Եւսոյնով կը քաղան և քաղապական գոր-
ծունէութեան է ցոյց տալու Վանում, Եւսոյն կերտում
քաղաում: Վերջը տեղափոխում է Պոլսն, իբրև Ն.
Ե. Պարսկաստանի Արցախական Ռիւրսի սեղան և
գործավար, որտեղից 1915թ. ապրիլին, որից ընկեր-
ներն և ժառանգակներէն նա միայն տարցի կե-
կերի, ուր և սպանեց:

Իր շատապան ընկերաւոր ընտրութեանը, ու-
րախ, լուստան և մեջ գեներով սիրելիքն էր տալիս
իբն քաղերի և որ լքանն էր որ ընկնում էր, քարք,
լաւ տրամադրութիւն էր ստեղծում և զոր թողնում
անձնին: Միևնուրեք ժամանակի զալ և յանդապն էր և
սուր քաղերներն՝ զնախան:

Կուսակցութեանը պաշտում էր, սակայն, կուռք
չէր լինում նրանց: Կուսակցական իրաւաւ նրա նա-
մար Դիտարայի Միգրայնան էր, որին շատ էր
սիրում և աշխատում էր նետել...

Ընկերներէ շարկապուս, գտնաններն նախեց-
նելու, ընկերական կցում մէկերին նամարայն ուղ-
ղութեան և լուծում ապու նամար անն շունք
թափում էր նա, և պատարանում էր, որ այլ անձնոր
Վախն ուղտանալիք մէջ մայրաքաղաքի մասցիլ և
այնքան շատան լինէր, որ ընկերներն տարի տար
Նեղանալի ու ներգրանակ մարցի, սակայն, ոչ մէկ
չէր գաղաւթում նրան յարգելու ու սիրելու: Ան կեզի
ոչ մի զեպց, որ նա կուս և խոսիլի որեւէ մէկին նաւ՝
այնքան ներգրանակ և ծեծուողի էր:

Նրապիլ նետար էր, սանուն և գաղտնիստը
խոսող, միևնուրեք ժամանակ լաւ կայանակրկէ:

Պարսկականութեան և պատարանաւորութեան յո-
գացմանը զերիւնու էր նրա մէջ:

Սրբ 1903 Քեին, յետաքրքրական շարժաններն և
Առանախի կոտորածի ժամանակ, Կարնայ մէջ էլ պատ-
րաստում էր կոտորած, Արցախը տեղական ընկերնե-
րն նա մեծարքն ճիգեր թափեց. լաւ յարակերտ-
թիւններ մշակեց կուսակախ, սպաների և ընդգրանակի
տարրերն նա, քաղաքային կարեւ յետաքրքրական շար-
ժան կործանարար նետանքները պիտակեան և մա-
ղապի նամար, միւս կողմից ներկաւոր միջոցները
մեւս առաւ: Նայ ապարանակութեան ինքնապաշտպ-
անութեան նամար, մարցիկութեանը պատարանուց
նամարը իր թիւրապական զարկներին, և սպառնալով
յալնուց կոտորածի և յետալական շարժան տալն
տանել և սպանել մաղաւթաւ սուր քաղաւթի, Բուր
ընկերներ, որոնք սկսեալուսն են կեղև այս գեղերին,
խաղաղանում էին Արցախի խոստացած մեծ զեպք այլ
օրերին:

A.R.A.R.@

Նոյնպէս և 1915 թին, ժժն պատերազմին, երբ ստանալան կարսախարութիւնը շարքադին՝ միջոցներ էր ձեռք առնում որպէս բրիտանական տարրերի և, ժամանակ, Հայերի դէմ, և զգացում էր, թէ նաջ ժողովուրդը պիտի գրեւոր ժժն զաւարտութիւնը, Սարգիսն ու միւս լիւրիւրները թէն կարող էին խուսափել, և հասնել Պարսից, սակայն, որպէսզին չլէրեւէ իրենց

պարտականութիւնը, ժժայ և ժժոնէն ժողովուրդը հետ, չլէրեւէ իրենց կրօնակցական և հասարակական պատասխանատու զերբերը: Գուցէ, հայէն և զործնականապէս անխորհուրդ էր լիւրիւրները այն զարմուրդը, լուսն ըստ լուսնի տեսակէտից ժժն արժէք ունեցան և կրօնակցութեան հակառակ կրկին զարգացնել պատույզը զրուսում: ԹՈՒՍ. ՏԷ՛՛Ի ԴԱՌԹԻՆԱ

Ա Ր Ա Մ Ի մ. Ա Ս Ի Ո

(Համընդամենը, սպառաւորութիւններ)

1917 թին, զարեան ու ամառան ամիսներին, սոսական բանակին արհեստական ներաբնութիւններ էին ստանալ՝ նրա ուղարկման ուղին բարձրացնելու ու նախաբանական շնորհակալութիւններ լուսնելու: Ա. Գեորգիան անզարգաց պատշաճ էր զարմում արեւմտեան նսկախումբ ու էր թափում խօսքի միջոցով համոզել զորքին՝ պատերազմը շարունակելու անբարձրաւորութեան ժժն ու զէպի յաջմտութիւն մզնու նրան: Նրա արիւնքներն հետեւում էին և Ազգայնական բանակում աշխատող ջապարական զործիները: Նոյնը կատարում էր և ժժն ժամ՝ Սրեանում, ուր այն ժամանակ կանչուած էր տասնեթ խաղաղանոց մի զորամաս: Թիֆլիսից Սրեան էր ուղարկուած Սրեայային Կենտրոնի անդամ, այժմ Կարդուցեան, թիֆլի Յովակի Ռեզգուհանէն, յայտնի առաջնակարգ, Սրեանի շրջանի պատմիչներին հասնելու, արդէն իսկ յայտնաբեր լինելին կանչուած զգրամատերի ուղին բարձրացնելու, նրանց կայմակարգելու ու ուղարկական համբնելու նպատակով: Այն ժամանակ Արամն էլ Սրեանում էր: Ռեզգուհանը, կամենալով պատարարել Արամի ստունն ու շնորհակալութիւնը իր նպատակներին համար, անժամբ ներկայացան նրան և ինչպէս ներկայ լինել էր Նշանակուած միջոցներն և խորհուրդներ խօսք ու զգէլ զիւրուներին: Ինձ, իբր Սրեանի Անկախական Խորհուրդի Գործադիր Կոմիտէի անդամի, յանձնարարում էր աջակցել Ռեզգուհանին: Նշանակուած օրը, ճախից շտապ, երբ զգրամատերը հասանք էին Սրեանի զորանոցներին մէկի ընդարձակ բաժնում, Ռեզգուհանը բերեւէր Սրեանին:

Արամին անզամ էր լուսն Արամի ճարը: Նոյնօր չէր. արտաստանութիւնն ունէր ինչ որ փոքրիկ թիւրութիւն, որ միասում էր խօսքի արտաքին սպառնալուքները, ժամանակը, անտարբ պիտի լուսնար Սրեանի ըստ յայտնի, ստունն ու, որի արտա Կարգաւորութեան անբարձր և միջոցներն էր հետեւում համար: Անուշահե յայն էր Արամին յայտնաբեր անզամներ և յայտնաբեր, սպիտակ զանգուած արիւնքներով ճառ տեսնելու: Արամին սպառաւորութիւն ժժացել և ինչոյս — հետեւող չէր: Զուրի անտարական շնորհակալութիւն Արամը, սպիտակ, ունէր զարմուտից յոյսակցականից ու հարգանք Ժժոյս և, երբ անհիշք անգործ էր նրա յոյսին ու ինչոյս, մի՛ւս անգործ չէր լուսն նրան: Միւսն ու հարապակ էր նրա միջոցը: Նժ ինչում մի զէպը, երբ կարգուած նման անզարգ ժժողովուրդում, նիւտնութեան, խորհրդակցութիւններում ստեղծուած լինէր նու-

նրբ ու անհիշքներ կայտնութեան՝ փակուել, և Արամը փրկուած լինէր զրուսութիւնը:

1917թ. ամառան ընթացում յանձնել պատուում էր Արամին Նուրբուրդի զիւրում (Սարգաթապատի շրջանի հարտատ ու չէն զիւրիւրից էր), ուր եւ զիւրում էր արեւմուտքով ընտանիքին ժամ: Արամը զայն էր Նուրբուրդից հիւր Ստեփանի Կոմիտէի անդ թժիւրի օր: Զայնանի ժամ, որի նու մի երկու ամիս շտապ ամառանայան: Մի քանի սովորական ու պատասխան շնորհակալութիւն շտապ հա իր պատճառով սկսել

ԱՐԱՄ ԿԱՐՈ և Ա. ՎԱՍԻՆԱ

լուսնել ինձ հետաքրքրութիւնը: Ըս, թէն հետից հետո, լուսն լուսն զիւրի թի՛ ո՛վ և Արամը — Ն. Թ. Դուշանկուցութեան Նշանակար զիւրից թէկէ և Վանի հետեւը: Ինչն էր ինչ տար լինանալից ու չինելը լրջութեամբ անհամարձակ ու յարգանքով ինձ փնտրութեանը զէպի նա, թու՛ն չէի ժամանի, որ Արամը ժժի իրականութեան անհամարն ու անհասարակից զառարկանութեանակցական զիւրիւրներին է ու ժժողովուրդական հետո: Մի սովորականից սովորական մանկանայան իր արտաքին կեցանքով ու ձեւերով, պարզ ու ժժոյրից զրուսակցի խոսակցութեան ժամանակ: Ինձ այն այն միջոցն սպառնութիւնը արտաքին կեանքում: Թէ՛ այն սպառնութիւնը ժժաց միջոց զիւրի:

Նուրբուրդից ընթացում շտապարում Արամի հետ և իրական ժժուցայ. անխորհ շարունակ զիւրի օրի ք իսկ միտանի նիւր եղի: Այն այն ժամանակ էր, երբ զէպիներն ու անհամարները փոխում էին զանակից, զիլլապատու արտաքինութեան և հակապատարական արժէք ստանում ժժայ ժժողովուրդի համար:

Երևանում սպորտիստները մտքերն ու զգացմանները շարժանակ բերած էին միշտ զերեմ աստիճան, նրանց սպորտները խորունկ էին, իջնախառն ու միշտ յուսու- շառահատ: Սերբը շատ երկար էին, ամբողջով ան- գիբը... Այդ օրերին Արամը մի նակաչ էր, որ իջնում էր շրջապատի վրա և ընթացք ու ուղղութիւն տալիս նրա կենսոյին: Այդ պոստ ու գրասենյակն էին ամենայն՝ ստանց զաւանանքի խորութեան: Եւ ահա այդ նկան նայն սպորտական մարտ էր, որին նանդիզում էր Ղարաբաղաբնում ստորեայ պայմաններում- ճառջեյի ամենքին, գրեթէ նգիստը էր կենսոյի կանախագ, ո՛չ մի բայ էր գիբը բնոյցներս, ուղարկութիւն գրասե- յաւ: Իրեն ցուցադրելու նամար: Եր անք գոյութիւն յունկը, անմահան կենսոյ գրեհանքերի տակից շա-

չը նամանաբնում նամակի տակ ստորագրել Արամ փաշա, այլ ստորագրեց ժառն Արամ: Մին գեաւորու- թեամբ նամակչեմը, որ այդ ստորագրում անանք կցի նակ՝ սփաշառ բառը:

1917 թի, կարճեմ, ամառայ սկզբներին Արամը յաննն է ստանն ինչ որ պաշտան: Այդ ժամանակ նա սպորում էր գիթաւարակն Ղարաբաղաբն գիբում, որտեղից է անուն էր իր պաշտանի վերաբերող կար- զապութիւններ: Նրա միջոցով ընկաններ, գիթաւա- թապի, գամչներ և երկրագործական գործիքներ էին ուղարկում Ճանկաւայաթանի գրասեն- յապիքը, Եր պաշտանի վրա Արամը նայում էր կէ նեղանցով իրեն սցովչեմի վերապաշտ (ը անանում):

Ղարաբաղաբնում Արամը նանդապանում էր: Այդ

Պատկը՝ ԽԱՅՈ անք յնան ԵՐԵՎԱՆ ԿԱՊՍ, որի յունկչ-ՆԵՆԱԿՈՒՅՆՆ ԵՆՅՈ, ԿԵՍ, այ կարճ Ետան փերի՛ն ԵՆՅՈ և ԿԱՐԱԿՈՒՅՆ ԶՈՐՈՒՆԵՆԵՆ:

րան կը լինէր, եթէ շրջապատիցները նայ յունկէին նրա մասին: Արամին ժառ նանաչեւոյ յետոյ մարդ ստորագրում է, թէ ո՛վ է նրան տակ փաշա տխարո- սը: Մի կատարեալ թիւթեմայութիւն է, գանն, ուս- աւանդաբն նանդապաշտութեամբ, նրա ընաւորութեան ձեզ փաշաչական ու՛րէն չկար: Եւ ինքը ինչպէ՛ս էր խորում, երբ նրան սփաշառ էին անանում:

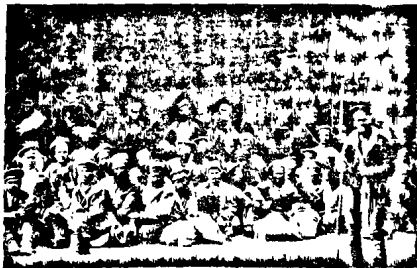
Սիջում եմ երկու աշպիտ գիբը: Մի օր, տան վերապանայով — իրեն գիթաւարտ ընտրելու յախրոյ օրը — տան ժուղիք երկու կողմը պահակ-գիթաւորներ է անանում, իսկ ընտրութեմ ժուղիքն փակցրում՝ անկամ փաշա: Ամբողջովս գրապոյնց նանուկ է գրաւ- Նաւոր ու շերտն փաշա բառը, իսկ մի երկու օր յետոյ վերապան է գիթաւորները: Մի այլ գիբը: Մասնայ խա- նութիւնից ներկայացուցիչներ էին կէն Արամի ժառ: Բարեկեր էին բերել խանից ու գիթում նրանից ու տեղական նայերից՝ սզելն իրանց: Երբ ներկայացու- ջի՛րները (նայեր) վերապանում էին, Արամի անա- ից անստերն էր նամակ գրեց իրանին: Ա՛յ մի կերպ

գիբում կարան ժամանակ գրեթէ ամէն օր, կրքեմն որեկան երկուսերից ուղարկ նանդապաշտ էր նրան: Եւ, որտեղեկ եւ էլ անանք արժանեւորով էի և նանդա- անում էի, ռապի գրանով էլ սփաթ թայապարէլ, որ մեր իտանդապութիւնները Ղարաբաղաբնում սպորտական ու ստորեայ խնդիրներէ շարք էին պատում: Արամը գիտիք մարդկանց նեա յարաբերութիւնները մշակել ու պաշտել ամէն պարտապան: Միանգամայն աննկատելի կերպով եւ սպորտիցի նրան և, թէն մեր ձեզ նան- ճական ուշեմ չկար, մեր նանդապանները ինն մեմ բաւականութիւն էին պատանաւում, և եւ նրան ժառ էի նամարում ինն:

Ղարաբաղաբնում եւ երկար ժառ լին կարող գի- րապարտայ Երևան: Կարն ժամանակից յետոյ իմացայ, որ Արամին կարելն են Թիբիթա: Միտանակ Արամին յանապ միշտ: 1917թ. զեկտեմբեր ամիսը, երբ նա, իբր Թիբիթաի Նայոց Ազգային Կորպորի լիպագը, եկաւ Երևան:

անարջ վիճակ: Կանոնաւոր շարձարարութիւն թիֆլիսէ
 նա չկար. ստեղծական նախակէ գրութիւնը գնալով
 մասունում էր. պիտական նիւթարդութիւնները մարդ-
 վրդի աշտում կորցրել էին իրենց նեղիմասկութիւնը.
 ստեղծակէ էր անդլուխ, անիշխանական դարութիւն-
 կանգը ասով էր դնում սովորակէ ինքնընայով, որք
 ոչք, սակայն, որչքոր պակասում էր: Երևանում կար
 Հայոց Ազգային Խորհուրդ, որը չգիտէր իր անելիքը.
 սպասում էր տեղեկութեան ու հարանայի կենտրոնից՝
 Թիֆլիսից, բայց այնչէ չէր ստանում: Բոլորս էլ

թիւնները, մեր նախածնելի վերաբերումները զեպի
 վերջիններս էր այն և, ի վերջո՝ մեր անելիքը.
 Առաջին անգամն էի յուն Արամին զեկուցում
 տալիս. Նոնուր չէր, բայց շատ շարձայի զեկուցա-
 նոց էր: Նրա զեկուցումներէ մէջ յիտր ոչինչ ան-
 յարց, ոչ մի միտք յոյճեցնող մանրամասնութեան
 ճնշիքները դնում էր իրենց մեթոտեմէ, յուտար-
 նում էր պարզ ու կտրն, երբեմն, կարիք կցում զեկ-
 ցում, զեկուցումը ամփոփում էր երկու խաղով և
 այս տալիս ներկայացութիւններ: Ախտանաւաչա-

Ի. ԿՈՒՆՅԱՆՆԻ ԽՈՐՀՐԸՆ Երբակայում ու շրջապատում նա զինուորով

Ազգային Խորհրդի անդամները զգում էինք, որ
 սպարում ենք Հայ մարդկրէ նամար նպատակարարական
 նախանկութիւն ունեցող զեկուցումով չէի մասնանկ: Իր
 րան ոչեւ է արեւը, բայց չգիտէինք՝ ինչպիսի սկսել:
 Ապագայական անհանգիստ ու մտր վիճակ էր: Եր-
 րևան-Երբեմն Թիֆլիսից գալիս էին մարդիկ ու զե-
 կուցումներ տալիս Ազգ. Խորհրդում տեղեկութիւն-
 ներ Թիֆլիսից: Ասկայն, այց տեղեկութիւնները շու-
 փայանց անհրաւար էին ձեզ նամար և չէին կարող
 զեկն: Երևանի Ազգ. Խորհրդի անելիքներէ սպին:
 Վերջապէս, եկա Երան, որք իմպայաչ. որ շատուի
 լրագորութիւններով Թիֆլիսից Երևան և գալիս Արա-
 մին: Անամբեր սպասում էինք Երան: Դեկտեմբերի
 վերջերի (24-26-ին) եկա: Հնչ գալիս որք գնացի
 մտար: Եւ արդէն զեկուցարական նպատակ փոխել էի:
 Արամին տալիս խաղը գրան էր միտարարում. —
 ուշացել է, ասաց, մեզա սեղմելով, միտար զեմքն՝
 ցար տուով զգնաւ. ինչպէս մտցանից Երբից Հայ-
 ան զեկուցարական Հայոց: Իր երկու մամ անց միտարն
 զեպցից Ազգային Խորհուրդ, որն այց որք Հասարակ-
 էր Դարանան զարդի չէրում, յառիպակ, Արամին
 լսելու Համար: Արամը անց մի ընդարձակ ու մեզ
 Հնարքով զրեթէ թոր Հարցերը սպասող զեկու-
 ցում — Յաւաստակ վիճակը, զարգաբանական կայսա-
 րութիւնը Երբից/Խաւում, Հայ-մարդկանկարողը ըն-
 անան շարձարարութիւնները, տանիքներէ արձանարա-

թեան գործանայի ընդունակութիւն անէր. զեկուցար
 արձեւարարում էր մշտութեան և արտունակ գալիք
 նախաւանում էր շատուի չեղազով: Հնչ Երա զիտու
 բերումը զեկուցումը թուշեկութիւնը. զեւ 1911-ին նա գուս
 շուկում էր յուշեկիցի կատարելիք կործանարար
 զեկը և երկաթէ թաղակով անգում-անգում էր
 թուշեկեան անէն մի արտասայասութիւն, մասնակ
 զործանումում, Եւ այց անում էր յիւնամ միայն իր
 չեղիմակութեան ու երկաթէ կամով գլա, սոսկ իր
 պատասխանատուութեանը: Ապալէ, Չոլլու Խորհրդեան
 նի նեղակութիւնը Երևանում անցանկարի Համարչով,
 զրամ անց Երան և պատասխար պատարակով, կարգա-
 բանական ստացելութեանը, մամբից Խուտատում:
 Արամի զեկուցումից ժառ Ազգային Խորհուրդը
 ուրապանց իր անելիքը մտ տապալայում: Արամի
 տապալարով ընտրել մի մարմին — Յատուի Կամիակ շ-
 որին, մամանուի արտակարգ գալիքներին և Նիտար
 ունենայով արեւ լրագորութիւն անէլ: Հնարար
 Երևանի Հայութեան ու ուղմանակարի Համար, խոր-
 վրդի ուղարկում տունմաններում: Երբ անցի Խու-
 տուի Կամիակն իր արամի մասին պիտի զեկուցանէր
 Ազգ. Խորհրդին, որք յետոյ, էթէ Հարկ Համարչի,
 շարունակելու էր լրագոր կրտսուշեկով իր արշա-
 անակները: Յատուի Կամիակի կրթիք կոպում էին
 երեւ Հոյի: Արամը, իր Թիֆլիսի Ազգ. Խորհրդի
 անդամ-լրագոր, և երկու Հայ-մարդկան Երևանի

Այդ. Խորհրդի կողմէջ: Բացի այդ, Այդ. Խորհուրդը յանդիման յայտնեց, որ Յասուկ Կոմիտէի աշխատանքները ժամանակէ եւ ճարտարական կոմիտեայր յայն ժամանակ Յասուկ Կորսուանն էր) ու Զինարական Միութիւնը իր ներկայացուցիչներով:

Գրանց յետոյ Յասուկ Կոմիտէ անցաւ գործի ոգիտարին ուսմանկարաններ, Սրբանի շրջանի Հայու-Քանի թղթագրատարանը՝ Քանի կայաններուց, կարգ ու օրինակներով Գրանցանկներով գաւառներում, որ անկէն հասնալից զիստով ծառայում էր, պարեմաւորում ու գրամական սիւնդներէ անկեղում:

Ու նպատակներէջ զուրս է իտանց Կրամի կատարած աշխատանքներէ որ զիք ծառնի այն շրջանում: Երանում մտայն, որ Քի Յասուկ Կոմիտէն է Քի աշխուհան հրամ փոխարինող մարտիկների աշխատանքները ընթացում էին Կրամի սերտական ղեկավարութիւնը սակ Բացի իր անմիջական պարտականութիւններէջ, նա հասնում էր ամէն անց՝ Քի խորհրդուց ու Քի ջանքերով, Քի՝ ճրարակում ու ճրարակում: Եւ յայտը ներկայանում էին նպատակ անունց զժողովութեան, զքթմանքի ու բողոքի: Ենթադրում էին, սակայն, կատարական շտապ կամքով է մտայնացում, այ ճի գործիչ Նշման անմիջականոր պարտական անցող յուրի Կրամի Քեկերի սակ: Հարմարութի ու բացատրելի էր Կրամի ընտանութիւնը նաև այն անակակողից. — նրա խորհրդին զիսկը, նրան յայն ու ներթափանց ընկան էր Կամարում սքիտ այնպէս, ինչպէս ընկան է Կամարում, երբ ժարգ շարժում է անմիջանք իր քանդակներով ու զգացմաններէ յարտարութեան: Հարկադարձի Հնուար սերտի իսկ չնար: Անուշառ, ժամանակի էջ իր զինն ունէր. — անուար որբը ինքն, լինելը լինելուց Կարգ էր զրամ անմեղք աշխ՝ ճիկ, անունց փոքր: Այլպիսի ժամանակ կրբեր ժարում են, մարտիկները Քուրանում: Այնուհետեղում, Կրամի անմիջարտութիւնը փոխարին զիք էր կատարում: Եւ այն անկող նա ինչպիսի յուան Կրամի Հասարակական-գաղափարական արժէքն ու զիքը, որ շատ շարժի էին, այն նրա կատարութեան այն զիկը, որտէք. ընդհանրակէս, կարգ յանն յարք շարժիցի, ապաւանի՝ Հետ, թայց կարգում են զարք արքն մէ ապաւանի, արտապարգ զիքը ու Հնարք են արքն, մանուանց, Հասարակական լին ընկնցիցի՝ դերպանդարտէս Համարելն ու սերկի զարմեղով նրան: Ետայն գերարքում է Կրամի վարակացութեանը: Գիտէր Կրամը ժարգիկան ծառնէս: Մի գոպան էր, որ ամէն մի Հասարակական գործիչ յարկուց՝ Քեան տաւալն ու ամենաւանն գրասեղանն է կատում:

Այն գաղափարներն իր յուր ձեկրով ու արտապարտութեանը սերտակտում էր Կրամը: Եւ իր յարքի գիքով է՝ մտայնի էր, է՝ Հարկադար ամեններն. նրան յարգանքով ու սերտով յուան էն ներթափանցում էր է՝ գաղափարներն, է՝ մարգիդարներ, է՝ Կարք, է՝ իր իսկ ձեկրով անկունայն զարման ու գործի ընտան՝ յայնչեկը: Բացարտութեանը, Հարկան, սքիտ, ու ամէն անց էջ ինքնում են, թայց նրանում այն որբերն, թայց ցարտութեանը էջ քարտուութեան էին ու էլնին իտայնարում ընդհանուր գործիչ:

Հասարակ յունկնարով իտայնու Կրամի ընդհանուր գործակալութեան ժարկն՝ նա կէ շարժանկիմ պատմէ

ու լինէն Կրամի կենսաբն զիգրքը ու քննը, որտէք ընտրւ էն նրա նկարագրի Համար:

Եստ՝ մի ցանկ իտայն նրա արտապարտութեան:

Միւրիկ արքն. որ Կրամի անմիջական կենսաբն յատ սրտերիկ էր լինէր, կէլ նրա ժարն Հոգ անունց շր լինէր. — Եւ իրք, այն ժարք իր ժարն ժամանկ շր լինէր: Սրտէջ արքի, է՝ ինչ ունէր, է՝ ինչ կարնէր — Կարքի էին, որտէք էլն էին զարգեցնում նրան: Մի ինչու կարքիկը, շինք ժարնէն — այն էր նրա իտայն:

Կատուկ Կոմիտէի անցանկերս ժամանական պարտական կարգում էինք որն ինտարակական Հնու, այնպէս որ Քեկ Յասուկ Կոմիտէից անմեղ լինէր անունում, թայց անունում էինք այն կարգից, որով ու պատմում էինք մեր զարտութիւնը: Կրամը որն անունց զրամ չէր անունում է արքում էր զրգանքներով ու կրտապարգ: Անուանարտիկի կարգութիւն: Մի որ այն ժամին իտայն է Հնար: — Քի՛քիտում, կարնէն, մի թան նշանակի են, կարգաբնէն. զուտարգ կանքով մի՛ մասնագործիչ:

Եւ իտայնցի Յասուկ Կոմիտէի իտայնակ Մ. Մուսիկանի Հնու, որք լինէր անտիանի գործունէան, կտանգում, ընդունում ու լիտակ ընտարութեան անը ժարգ է՝ յարգան ու սերտան Սրտանի Հասարակութիւնից: Եւ իր անքով ժամանակը նիքի էր Այլպարտութիւնը: Անուանակցական ժարգ էր է շատ էր յարգում ու գնահատում Կրամի, թայց նրա ներքին կենսաբն, նրան ու կարգն անունց լին: Կրտա գարտապար: Քի՛քիտն Հնու մեր յարտարութիւնները Հարգապարտութեան տեսակից այնպէս էին, որ այնտանց ամասնական անունայն ժամն ժամանկ ժամանակութիւն էր: Եւ անուարկիցի, որ Յասուկ Կոմիտէն մի որտ զուտար արտապարգ Կրամի՛ն՝ նրա արտապարտութեան: Մուսիկանը այն անուարկիցի պատարտութեան, որ Յասուկ Կոմիտէի զրամարկը թայ պիտի Կամարի Կրամի անուն. Եւ կարող է զիքցիկ, որտան Հարկադար է: Այն միարք կարգանքը ու իտան կարգապար, զարտական ինչիքիքներում անցող ընտանիքի՛ Մուսիկանի թերտում ին՝ ստորքիկան լինաց: — Կրամի Հանդիպ նա անկարտար էր Համարում այն վերարքեմունք: Կրամը անորտական աշխատող լէր:

Այնպէս, մեր ցանկութիւններ լոկ ցանկութիւններ էլ մտայնի. Կրամը կտուկ կերտով Հրամարակ որն ձեկրով որն զուտար վերցնելուց:

Միւրի ընտանիքի նրան անգարտիկը նա արքում էր Կրամի ու Դոկտորապարտ փոքրեկերի անուարկութեան, մի Հասարակ տան մէջ, Գայտիտան զարքից չիցան: Անունայն իր երկու յուանուններով նարում էր Դոկտորապարտ փոքրեկ զրա: Կրամարտութեանի տեսակից այն անունայն որդրակի տպարտութեան էր Քարնան: Մի անուար ժամանակ, երկու Հասարակ անունն է մի երկու-չորս ծոնգակ Հասարակ արքն — անա անունայն կուտարտութեան: Մի անկիւնում էին արկից զուտարտարանում էր Քի՛քիկանց փոտարտար, որք փոտարտար լինելուց անող կատարակ պատի էր Կրամի Համար. վտակիս իտայնակներ, յուտակ, զուտար էին ընկնում իտայն միքից, ու անունայն լլուան էր անունայն ժամով: Եւ որովհետեղ Կրամի արքեղը վտարտում էին, ծուրն նրա Համար կրկնակ տան

յանք էր: Լուսավորանքն ու գուռը բաց էր տնում ու
տնում զրուով:

Եւ յի Դոկտորական փողոցում ապրում էի և ես:
Ծառ յանախ Արամի ձեռն առաւանակն աշխատանքն-
ւոց ժաման էինք վերապաշտում: Ասէ: Եւ գրեթէ
ամեն անգամ ես ինձ հրահրում էր ճարի: — Գրանձ,
էթի՛ն ես (ընտանիքս Երևանում չէր), գնանք ժաման
ճաշենք: Երբեմն գնում էի: Մէ՛ ճաշի չամար, այ՛
որպէ՛ս ժաման լինենք, գիտի՛ր, որ ճաշը ճաշ չէր:
Եւ յի տանն ապրում էր վանկէր ժի ընտանիք, որը և

Յառուկ Կամբոյէ առաջին թաշկերից մէկը Ազգա-
յին Քորհրդի անունից գինակոչ յայտարարեի էր:
Այդ յայտարարութեան համաձայն զեկտի տակ էին
կանչւում մինչև 27-28 տարեկան հասակ ունեցողները:
1914թ. յունւարի 5-ին, ճաշից յետոյ, Արամի
հետ Երևանից ինքնաւարժով գուրս եկանք զԳագի
Գուրգուշի՝ Մնկղեան երկնիս աշխույռ անցկացնելու հա-
մար:

ՎԱՍԿՈՐԱՆԻԱՆ ԵՐԱՆԻ Է. Ս. Դ. ԵՐԵՎԱՆՍԻՆԸ

պարտատու էր Արամի ուսելիցը: Փամանակին չեմ
հետաքրքրւել, բայց կարծում եմ, որ Արամի Կանի
բարեկամներն էին հուզում նրա մասին. և որովհետև
իրենք, իրեն կազմական, գրկանակներով էին ապրում,
Արամին էլ յառ ասուէն չէին կարող: Պատահել են
զԳագի, երբ եկել ենք ճաշի և տանք ճաշ չէլի —
միայն ապուր: Ազգարիչ ենք զԵս ու զԵմ ճաշի: Երբ
վանկէր թոշիկը հնչելով ու ամայնելով յայտնում էր
Արամին, որ տանք ճաշ չկայ, Արամը, բարի ժպիտը
զեկտին հանգստացնում էր: Արշալույսը օտար ճարը
չէ, զիստ շուրի:

Միայն ընտանիքը Երևան տեղափոխելուց յետոյ
Արամը սկսեց մտադաժայել ապրել. ուսելը յառ ընտ-
կազան և զԻ՛ն թէ շատ բաւարար անունը: Այդ բարե-
փոխութեան համար պարտական էր ընտանիքին:

Եւ այդ ճարը, որ աշխարհ անուշադի էր զԳագի
ինքը, որքան ընտանիքը էր ուրիշներէ հեռուամար:
Արամը հաստատութեան գրամտորդը չէր լինալով
աշխատողներին մարտարեկոն. և օգնելու համար: Գա-
նիներին՝ արհնէ և այս կամ այն մեղով, մէկի կամ միւսի
մէկընով. և, յանձուր. աշխուհ, որ սղաւազը չի ին-
ցել, թէ Արամի ուշադրութեան և պարտական:

Ճանապարհին պատահում էին խուճր-խուճր երի-
տասարդ զիւղացիներ, որոնք կերթ որևէ պաշարները
մէջնեկներն շտապում էին Վաղարշապատ՝ գինատական
շրթանի կենտրոնը՝ արձանագրելու: Ազգ. Քորհրդի
կոչը նոր էր հասնւ տեղ, և անա մարդիկ շտապում են
իրենց պարտը կատարելու: Մնկղեան որը բանանե-
լով հարպատներից: Արամը ազդեց: — Այս պար-
մաններում մեր մտղությունը հրաշքերի կարող է գոր-
ծել: շատ անգամ առիթներ եմ ունեցել հկատելու, որ
մեր զիւղացուն պարտանախալութեան զզացումը հա-
րապատ է. գիտակցութեան նշան է այդ: Ազգային
Քորհրդի մի կոչը լով բաւական է, որ ես այս, իր
համար ազդ արեքին թողնի տուն ու տեղ և շտապի
զԵկտի տակ: ախպղական, հարկադրական ուշիչ
չկայ: Մինչդեռ սուս կոտորակութեան ցորակոչը
զյուրի էր գալիս առ ու արտաքին ազդեցութեան տակ:
Այսօր Օշականից ինձ մի աչպղիսի զեղար պատմեցին:
Երբ Ազգ. Քորհրդի կոչը հասնում է զԳագի, գինակոչ
ենթակայ երիտասարդները պարտատուութենէն են
տեսնում Վաղարշապատ գալու՝ արձանագրելու հա-
մար: Գիւզի ունեւորներից մէկը, որ անբող պատե-
րազմի ընթացում իր որդուն գտնաւոր ապրեկի մի-

յոցներով պատեւ էր զմեզուցն, Ազգ. Խորհրդի կողմէ կարգադրող՝ հանրամ է որդուն է առում. «Մայա», էլ Առաւմ էլ գարտու չի տնի, որ պահեւ. Ազգ. կամուսն է, պիտի դնաւ. պարտաւորիք է Առաւմ լեռայութի ճանապարհը: Այլ ձեկից չես չմտաս: Ես մի բանից եմ գիտում, շարունակեց Արամը վախճումով հետեւի գրուր գտեց մեր ժողովրդի առաջ, չկարողանաւ կարգադրելու գործը և կորցնեց ժողովրդի հաստատւած գաւառաւորութիւնը:

Յետագայ մեր պատմութիւնը վիճարկ է, որ Արամի վարք անտեսել չէր:

Յարմար է, որ Սրբանուծ Արամին ընտրեցին զիկոտաւոր: Ազգ. ընտրութեան պատմութիւնը ուշագրաւ է նշանակ. որ ընտրութիւն նման չէ զիկոտաւորների ընտրութեան պատմութեանը: Արամը ընտրուած է զիկոտաւոր ոչ միայն իր կամոցն ու ցանկութիւնից առաջ, այլ ճեւաւոր անհիշական անգամ չի ունենում յայտ ընտրութեան ժամը: Անկէն անհիշական շուկէր ոչ միայն ինքը Արամը, այլև նրա կուսակցական ժողովները, ինչպէս նաև Հ. Յ. Բաշմաչյանին ժողովները: Ես անդիտուութիւնը պէտք է ցանցարել նրանով, որ նախապարտադրական աշխատանքներ արեւ է կարծիք ապր ընտրութեան կամար տեղի չէ ունեցել, որով պատրաստութիւն Ազգային Խորհրդի կամ Յասուկի կամարի զեմ հպած չէ: Ընտրութիւնը կատարելից չախտարեւոր, անպատեհի անգամ ընտրողների կամար: Մի քանիստը կատարական ժողովում, որ զինուկան իր անուծը Սրբանուծ Արամը անհիշական նմար կայտութիւնը, մարդկանց մարերն ու պղպղմունքները յարում են մայր աստիճան. գրութիւնը թուած էր աշխարհ յառաւանակում, որ նրանց կամար փրկութեան ձեկ էր մնացել — ամբողջ ինքանութիւնը կենտրոնացնել մի մարդու ձեռքում, սառ նրան յաշարակ. արտակարգ լիտուրգիաներն էր ամբողջովին ենթարկել նրան: Այլ մարդը, ի ճարեմ, Արամը էր: Առանձնապէս աչքի ընկնող, զինավարդ զեք է կատարում այդ ժողովում քաղաքի պարեան Ա. Եաճարանները: Արամի զիկոտաւոր նշանակելու որոշումը Հանկոյ՝ ժողովականները նոյն Եաճարաններն էր այլ զիկոտաւորներն էր ոչ զիկոտաւորների առաջարկութեամբ, շարժեցին զիկոտ Արամի ընտրութեան՝ յայտնելու կամար իրենց կամար: Սրբ այլ ընտրութիւնը Արամի էր (Եաճարան)՝ փողոցը, ուր պարում էր Արամը, փեղկին էր ընտրողներից դուրս գալիս և լինում՝ Ազգ. Խորհուրդը գնալու կամար: Հետեւի նկատուով ամբողջ ու նրա բարձրագոյն արտադրութիւնը՝ Արամը, իր պատմելով, ինչ որ վրաս ենթարկութիւններ է անում (մի քանի որ առաջ խեղել էր Զոյարի Գործը, ստատիկ Հայտնուած էին նրա առաջակցութիւնը անհնար ունեցող պայմաններ և որչինքն, ինչպէս նաև այն բոլոր տարերքը, որոնք արժանապէս չէին ենթարկելու Ազգ. Խորհրդի անտեսիլ արած կարգադրութիւններին ու խեղճում էին ստանց այն էլ ստեղծուած նմար կայտութիւնը՝ ուղղած իր զեմ ու ընտրողներն ստեղծում է՝ անձն է ապրանաւոր: Նրա

կտակաւոր ջրում է, երբ անաւան է Եաճարանում և միաներին: Սակայն, շարունակուած է տարբարակել: Ինչ եմ ուզում, ինչ էլ պատահել թողարտել, որ զին ինքը չլիքը. Եաճարանը ժողովում է և նրա ներքին կարգադրողները յայտնում են Արամին իրենց որոշումը, ու ապա զեկցեցաններով Արամին բարձրագոյնում են ձեռնարկ վրա և ստանում Ազգային Խորհուրդը:

Մայից յետոյ ստեղծուած ժամին գալիս եմ Ազգ. Խորհուրդը (այն ժամանակ Ազգ. Խորհուրդը և Յասուկի կամարն աշխատում էին Արամիան փողոցի վրա, Նապարեան և Քէրտիսեան փողոցների մէջ գտնուող միակ մեծ երկարակամի սանդ ալ կարծի Քէրտիսեանից զիկոտ Նապարեան):

Նու լեռելի եւ զարմանով նկատելի Ազգ. Խորհրդի չէրէր առաջ խեղած մեծ ընտրութիւն: Մտեցաւ: Լուծում եմ, որ Արամը զիկոտաւոր է յայտարարուած, որ Հնից նոր են նրան յայտնող ներս տարել: Ներս ժամ: Արամը, չբնականաւոր մի խումբ ժողովում մարդկանցով, զուրկ է գալիս պատշաճոր, որտեղից խոսք է ուղղում փողոցում սպասող Հասարակութեան:

Նոյն օրը երեկոյան Հրապարակ Ազգ. Խորհրդի արտադրող նիստ: Արամը մի քանի խոսքով պատմել որոշ այն ու զարմի ժամին: Յիշում եմ, նրա խոսքը ցուրի լեռ էր կրում իր մէջ: Սրան զիկոտը բացատրում էր իրք յառաջարկ, ճեւատած նշանները ապրումներին տեսար արտադրութիւն: Կամ նաև էր կամարում, երբ մարդիկ այդ ձեռով իրենց աննարարութիւն են խառնոյնում և իրենց իրաւունքները չաճնում մէկին՝ կայտելով նրա լեռ երկրի փրկութեան գործը: Ազգ. Խորհուրդը շարժում է զիս այդ նմանապարտում և ինքը, զորս աչքում զիկոտաւոր, ո՛չ մի փոփոխութիւն չէ մտնելուս գործող Հասարակութիւնների մէջ. — ամեն ինչ գնալու է նախ կամարով, երկրի տէրը ճեւալու է Ազգ. Խորհուրդը:

Նուսենայ օրը երեկոյան Սրբապատեհի Կենտրոնական կամարի մտնում խոսք կայաւ: Կոյն ինչպիսի մտնել, Արամը արտակալ եւ արտադրական նոյն իրաւատով — առանց Կ. կամարի խորհրդի ու արտադրութեան, ստանց Ազգ. Խորհրդի զիկոտութեան ու Հասարակութեան ոչինչ չէ կատարել:

Դեռնկարատիկ զուգարարների ամենախիճ պաշտպան ո՛չ միայն տեսակարարին, այլ և զարմանալից հետեւում՝ Արամը, բնական է, ինչ կարող Հայտնել զիկոտաւորայի զուգարարի կամ՝ ում միջոցով և ինչ ձեռով է արտադրուող նա: Դեռնկրատ էր իր ո՛չ ինքնութիւն — ներքին ու արտաքին աշխարհով: Եւ կեանքում էլ ապագայանում էր այդ անձն որ, իբրև ցանկիւր զայլապիտում: Եւ, որ յալագանց զիկոտաւոր է, այլ արում էր աշխարհ բնական ձեռով, կարծես բնապարտ. միտումն ո՛չ մի լեռը: Արամը բնութի զեմկրատ էր և այլ ստանդին լեռայ էր ապիտ նրան՝ իր լեռ աշխատողների աչքում:

Դեռնք ու բարձր պատշաճը, սովորաբար, մարդկանց վրա սպասում են՝ աւելի կամ պակաս շարժ. շարժերի մէջ կատարելի յեղաշրջում է առաջ գալիս և նրանք մտնում են անհայտ և այն անէր. ինչ որ անասան էր կամարում անցնում: Ներքին փոփոխութեան լեռայ անհայտութեամբ լեռում է նաև ա-

*) Արամի մտնից յետոյ այդ փողոցը՝ Բաղադատիճ ինքնավարութեան որոշումը՝ անանկ Արամի փողոցը:

առջին կհանջը. մարդիկ զգուստ են շնորհել իրենց դիրքը, փայլ սույն նրան, շնացնել շրջապատը: Եւ այդ ամենը արտապայտուստ է շատարակական շահերի պահանջով: Արամը փայլուն սպարոյց էր այն քանի, որ կարելի է նմայել շրջապատը. կարելի է լինել յուսակոյն զեկվապար հասարակական կանոնի, միտամանակ ոչնչով յարարելով իր կենցաղով: Իր շարժումներով, վարչելու ճեկերով՝ նոյն այդ շրջապատից: Արամի նկարագիրը պարտ էր փոստամուտի կենցաղ: Խնայէս խորշում էր և այն ամենից, ինչ որ կարող էր արտաքնուպէս ցուցադրել: Նրան: Շրջապատի նկատմամբ իրեն պահուում էր այնպէս, ինչպէս ամենամոտրական մարդը: Մի՛շտ մտայնելի էր ամենքին՝ գրասենական թէ սուսանձանանկալու, փոքրոցով թէ ստան: Ներս գտուող քայ էր քոյրի տանի — ոչ այն թմաստով, որ ամեն ոք կարող էր նրա ստանն ուսել—իսկի (այդ անուակէտից Արամի տանը գրաւել զիչ քան ուներ), այլ, որ ամեն ոք կարող էր տեսնել նրան, երբ կաններս: Իսկ յաշարիներէր շատ շատ էին, — անթիւ: Գիմուսները շատ ժամանակ էին խուզ էրանից: Սակայն, զգուստութեան, քոյրի անիքը չէին տալիս: Իր զիմուկի երբեմն ծագում էր. վարքեմ անուստայանութեան ճամբար էլ չուսող իմ են զիմուկուս: . . .

Արամի աշխարհը ստող չէին, և բնիչի բոլորուրդ էր սոյնիս ոտողը, ժամանակը չող օրերին, ժամ յրաւ: Սակայն, զիչ էր պատահուով, որ Արամը մի ժամ մի տեղ նստել անզպար շարժման մէջ էր: Թէն Մրեւանս Ժն թաղար չէ և այն կենսարկութիւնները, որ լինում էր Արամի, իրարից շնուտ էին, այնուամենայնիւ, թէ՛ ժամանակի իմաստաբանութեան, թէ՛ ճանգարտի և թէ՛, զիմուկիս ու զիմուկիս, անուկութեան անսակնուկից նպատակայարմար էր, որ նա էր արամուզութեան սակ շարունակ ունենար կար: Յատուկ կամուրջն այդ նպատակով կանգ մի կար: Եւ ի՞նչ: Երեւոյ շարքից յետոյ գտնար Երեւան, որովհետեւ էր նպատակին չէր ճատայում. ամենից զիչ Արամն էր պղտուտ նրանից — զրեթէ չէր պղտուտ:

Յետագայում, Քիթիլից Արամի ճամբար մի ինքնաշար նազարիցին: Նոյն պատմութիւնը. ինքնաշարն ուղարկեց Ազգ. Խորհրդի պարամը՝ ինչպէսնոր զկարեւորեմ ճատայելու ճամբար:

Եւ լույն եմ, որ Արամը ստող զիւրարորդը ու իջային մարդ է եղել: Թէն Մրեւանում միջուրար յաճախեց իջայնացող էր և մտղուրար արտակարգ յարան գիւնակ էր սարում, այնուամենայնիւ Արամը իր ստորեայ հասարակական աշխուներէր մէջ կանգնուում էր ու գրուող: Նա գրուում էր լինում առատուտից մինչև երկուշ, ստատիկ յարմում էր, բայց ո՛ր նրա բարեպաշտու մայր չէր յարմ, ո՛ր ոչ չէր ցանդատուում երբ վերարդուածից, ո՛ր ոչ չէր տեսն նրա կուսուսութիւնը՝ աշխուսներէր ժամանակ թէ նրանից զար: Մրեւանի Ազգային Խորհրդի իշխանութեան շրջանում ևս իջում եմ երեք զկող, երբ Արամը էր անդրական պարարկութեանը կարգել է, զորս է կէն իրենից— ստատիկ յարգել, մրդուել է: Մէկի ժամին պատմել է մ Յետագայում (1925թ. մայիս 2-ի ճամբարում). Արամի մրդուել էր Յոսիս Վերդի խաւարայութիւնը, որը Յանգեղուցի ճամբար ուղարկուած ռազմութեան

թի կորստեան պատճառներից մէկն էր, թերեւ զիստարք: Միտի պատմութիւնը այս է: Մրեւանում կային թատկանայարի պիւտրեր, որոնք այս կամ այն պատճառով կեռացել էին ճակատի գործառնորդ: Ազգային Խորհրդի կարգադրութեամբ գրանք քոյրըը կատարում և անկարգում էին կազմակերպող գործառնորդ, որոնք ստանդանարը նորից ճակատ պիտի ուղարկուէին: Չմիւտրերից շատերը զու չէին այդ քանից — արամուկի չէին նորից ճակատ գտանուել և իրենց այդ արամութեանը գիտաւարտի կերպով վարարկում էին միւսներին. կատարում էր ինչ որ քոյրելիկան խնդրում: Արամի կարգադրութեամբ այդ շարժումը խեղղղում է, պարտութիւններ իմաստարում և: Կատարութեանը զատարներէր մէջ զգուստութեան է ստող թրում: Նրանց միւսում են թաղար ճամբար արարել, որոնք ամեն տեղ էլ պատարտ են յուր պարտի ճակ պրայուս կամար: Եւ սակ մի երկուշ այդ զգուստարքերը արմուկարգադրակով կատարում են Ազգ. Խորհրդի չէին յետադրում պարարկութեան) զիմուկ այն ժամանակ, երբ Ազգ. Խորհրդը մի կարեւոր նիտու ունէր, և պատմութեան են տեսնու, զպատմութեանը կարգում: Արամը, կամուկով, թէ շատ ինչուս է, ստատիկ յարարում թուստեղի ու զորս կարց աննակեղ զկող ջամ՝ արմարմայն պարտուելով իտուգարարներին: Մին զիւրարութեամբ յարկուել նրան ուսող յետ քերել և թոյլ տալ ջամ ինչ: Իսկ զպարարկների Ազգ. Խորհրդի զարգիւտ (այդպէս էր կուլում Ազգ. Խորհրդի պատմել) ինչպէս ցրեց, որ տեսնելի մէջ այդ զկողը ստողինն ու վերելիս էր:

Մրդուր զկողի ժամին պատմելը կամարում եմ վաղաժամ: Թէն զկող է սակ, որ այդ զկողը Արամին ոչ այնքան մրդուցից, որքան վաղաքրցից:

Մտղուարդների կանկարում լինում են վարչիկաններ, որոնք խոր ու անթիւի կեռութի են թոյնում յետագայ սերունդներին ինչպէսութեան մէջ: Սարգստպատի օրերին Մրեւանի շրջանի կայսութիւնը աշպուկի վարչիկան էր սարում: Մայիսի զիւրելիսն ո՛ր ոչ կարող էր նմայարել այն, ինչ որ տեղի ունեցաւ այդ տարի 20-21-ին: Այն պարամներում, երբ երկիրը լի էր կարգապահներով, երբ գարեկանութեան հրեւանարարէն ցոյց էր տալիս իր ժամիները, երբ երկիրը յիջարում էր անբարեխաւ նարիաններով և պղտութեան ո՛ր մի յոյս կար, երբ զիմացնուր կանգնում էր քատ ամենայնի ունեղ ու յարգական տանիկ քանակը— այն պարամներում յարմութեան մայրն աննար էր մտակել: Մեղադատարարութիւն— աւս էր մայր միտար, որ այդ օրերին գրաւեցնում էր ամենին, թոյլ յարմ, որ տանիկը տակի տալիսայ ճակն յարմ և պարտ մարտ կայսարակ շրջանները, Արամը ջուկ ու կանգնուս յունէր: Կահարը նրա ժատութեան միակ տարակն էր: Ազգէն կանգարտ ու թիւրակն մէջ ստանկում սարամութիւն էր լարը, բայց Արամի միտար կանգնում էր ստողին զիւր անուր ու անստանակ պահելու կողմով: Մարանակ ու անթիւստարարութեան մէջ էր զիստար շարքի կեռ, որը նստում էր Վարդապետութեամբ: Արամի լիւզով վարար-

ան էին յաշարս՝ ո՛չ որ չէր իմաստ չնորարարը: Երեսներ իր ունեւանք արամաւորք էր Սարգսարապատի անապատներում թնաման հարեք առաջ էր Ներսէսներին: Ընդերք խաղաղներով ու անսննդով պարտք էր ուսարկում, թեւեթով՝ Քարո Յար է աշխարհով շինեցում էր Կրասնի տակ հրայտներին, որ քրասն են Եսա՝ պայտեհան առարկան, ընդէ որ Եսա երանք են իր փրչո թնան յարք: Ինչուրեք այս վերաբերմունքը Եր հայտ էր սպիտակ թիւեր յունենայ ճակատի վրա: Ընդերք էր հայերամական մի ժողովրդու, աք անէ ին: շինեցում էր պարսականութեան ու պատարանամատութեան ճասին: Այդ միջնորդութիւնով թնաններում էլ, յարկի թարգմանչու անում ու կերպար անարկութեամբ էլ, սպարակ անանայտի են պարտու: — Կրասնիք մեծաւոր, մեծերը հայտ են դատում: Հու պիտար մայրի սիրտներին է այդ սիրտը Եր ին ին ին ին ին ին անանայտի, անճանճատի մեծութիւններ էին Սիրիկաներ, որ կրտսերիք ասով յայտարարեցանքն ու Այդ-Քորէրքին ասու պիտարանութեամբ մի շտ յուսանաւոր էր՝, ճակարարարտի որերին ու այնուհետ շարք մասին էր մատուում է ասով իտարու: Կրասնի տրեխու էր այն զինքը, որք կրտսերիան ստանում է յայտարարեցանք Կրասնի՝ գիմարահան գործողութիւնները զարգացնելու մասին: — Չնայողաք էր կրտս: . . .

Հայ ժողովուրդը Սարգսարապատի տակ սպիտակ Կրասնիան մարդկանք է պատմութեանը յանձնեց այն:

Չորասպան այդ սիրքը զեռ չէր անցել, երբ կնակ գիմարարք ու հայտնութեան պայմանները: Իրքան դատան, որքան առարկայի էին այդ պայմանները: Իրքայի՝ զարկով ու քրասն անէ կրտս: Հուստի գաւազան ցրտմանը ճուստագրերով իտարում էին Այդ-Քորէրքին շտանային, ու յիտարունայ այդ պայմանները է յարգարեցնել պարտարանական գործողութիւնները: Զորավար Սիրիկաներ տրամարք էր կրտս շտանային, ու ինչ մասին Երեսնի Այդ-Քորէրքը այդ կրտսեր սար:

Իսկ Այդ-Քորէրքը սպիտակութեան էր սարում:

* Մի քան, որ Արամը չէր Արամը ալ յնորք միջին վերջ: զեպի Սիրիկանը նա ստանք, բէն ցոյց չէր ստայն:

Արամի Երեսնի զարկ յոռչո ստանքն անգամ էր, որ այդ խորհուրդը ճանաչանութեամբ որն է կարգադրութեան չէր կարողանում գալ, թե անորդատ Կրտսեր էր ունենում: — Արամը ինք գրեթէ չէր ճանաչեցում այն կրտսերին: Հու էր ու մայր: միայնակութեան էր փնտրում, պատում էր յայտարարեցանքին:

Երբ քանք վերջացաւ նրանով, որ ստանքները յաստատեցին Երեսնիք Եր վերստի վրա, զարգացի համար սեպեկին ճգնաւորութիւն որք: Մի է աշտը կարգանում, որ էթէ Գեորգիան շարարուք, կամ քի էրկար գիմանք, ստանքները չէին ճանելու Երեսնի Սարգսարապատի շտան նրանք իտարարի Բարուն, իսկ Բարչիք յոռչո՝ Կեորգիանի պարտութիւնը: Բայց Երեսնի ուրիշ շրջեր ո՛չ Բարչի, ո՛չ էլ Կեորգիանի մասին: Եւ չէր կարգանում, որ թուրքերը լանչու են Երեսնի:

Այդպիսի Խորէրքի անպատեհիքք մի քանիսի մէջ միտք է մտնում Հեռացնել Արամին զարգացի՝ անարկարի կնակ զեպում նրան փրկել լինելու յայտարարել, նրանք մատում էին, որ Երեսնիք յոռչո մայրամայրաւոր ճողովուրդը, էթէ զուր անենայ, կր կարգարկարի էր ինչպայալարանութիւնը և Երկար էր գիմանայ, հակասակ պարագայում Հեռացնում էր կրտսերի վշտանայ: Իսկ զարգի համար, քանք կարգուն է, Արամը կարող էր աշխտանլ գրոք:

Յիշում էմ՝ այդ խաղաղութիւնը տեղի էր ունենում պարտանքի շինքի յայտարարութեան սննտահում, որ այն ճամանակ Արամի աւանանանեանին էր: Արամը նստում էր ճակատի, Արամի փողոց յայտը ալ անկեղում զարգարտի վրա, գրտիք յինակ ճամբերին: Ես այն տարուրթութեան ունի, որ սարան առաջարկութիւնը ընտէ չէր գրաւեցնում նրան: Եւ իսկ քանք մասին էր մտանում, Ես, յարկար, վեր կայտարարել և, կարծեմ, ընդհանրել էր միտքը՝ Հեռացի՝ ու տրտար մայրով պատարանայ, թէ էր համար անընդունելի է, անճարի քանք ենց ստում: Թէ կրտս համար զերգարանել է ստանքները ճողով կրտսերի յարգարանը Այդպիսի Խորէրքի շինքի ստով (մտնով ցոյց տակ շինքի գիմարը), քան թէ Հեռացու զարգացի: — Բարացիք Հեռացաւ մասին չէ, որ սկտք է մտանել, այլ զարգար փրկելու մասին: . . .

Ա. ԱՆՏՈՒՄԱՆԻԱՆ

Խ ա չ ա տ ու ր Կ ա ր ն ի կ ե ա ն

(1892 1918)

Հայ կեանքի զինքին 11-15 տարիների ընթացքում ուղքի ընկած Հասարակական-պետական գործիչների շարքին Խոջուտար Կորեիկանք, անկասկած, առաջնորդ էր: Բառի յայտարար թմաւոր պետական մարդ էր և հասարակական գործիչ:

Կրտսերը, իր արարքին հանդամանքերով, քիչ է տարբերում ճամանակակից հայ գործիչների կեանքից: Եստեների պէս, նա էլ ցորս է կնել շքատը յնտանիքից, սովորել կրկաններով: Մինչև մահ էլ սպիտակ առնաւոր ճողովուրդի կոչում՝ մտնով միշտ պետական է ժողովուրդ մարդը:

Ե. Կարեիկանքը, կամ ինչպէս կոչում էին նրան ամենքը, Խորէրք, Վարարչապետ էր, Եսան 1892 թ.ին, Ապարտիով կէմբրանի մեծարքի զարարանում համար և Հաստնութեան վիպական ստանդարտը Երեսնի զիմարայից՝ նա անցաւ Գեորգիանը՝ Հասարակական իրաւարանութիւն ստանելու յայտարարելով: Այստեղ, սակայն, երկար չկարողացաւ մնալ: Կրտսերի պարտանակները Կարգարկարի վերաբերումը Կորեիկան, աք մի քանի տարի պայտանարարի Անարգիսի, այս Անարգիսայի Հայտնիան գործընկերում: Բայց զարգարի պարտանակութիւններից

զատ նա զբաղուած էր և Դաշնակցութեան գործերով, որի մէջ մտնէր ևր զիս աշակերտական Դասարանից: Եւ, իբրև գաշակցական պորձիչ, շատ աւելի Նշանաւոր եղաւ ու մոլորօրբակներու թիւը ձեռք ընդել, զան որպէս դպրոցական դասատու: Վնայիչ վարձպետար սերիւիչ էր գաշակցական երիտասարդութեան շրջաններում, նրա իսպաշը՝ Նեղիկաւոր:

Ներթափան որոշ միջոց ապահովելուց յետոյ, զարմեայ փոխադրելոց մտադրադար և Կորիչ Երկրեց աստեղտղական կեանքին ու կուսակցական տպաւորումներն՝ դրակելով, յատկապէս, Չիֆոնի իննուած գործերի նշակարարով: Յիշում եմ Ուայիիչ աստեղտղական կեանքի վերջին տարիները. Համալսարանական դասախօսութիւններն, սովորաբար զի: Եր յանուում, թայց իր մասնապետութեան վերաբերելոց գրքեր կարգում ու շարք պարտաւոր էր և ընծաթիւններ էլ տալիս էր յաջող: Ասանում էր մեծ դժարութեամբ մասնակի խոշոր մասը զիսմ էր մասնաւոր զաների, որով ապրում էր իբրև և կիմն ու երկամեներ, սրտը նստն էին միշտ և սրտից սիրում էր սնանում սիրով Դասերից ապառ մասնակի Երկրում էր կարգակերպութեան և Աստեղտղական Երկրութեան զմոլորտին, որի գործնան սնակներէց էր:

1904-10 թեակներին Պետերբուրցում կար եռան աստեղտղական կեանք. գաշակցական ումեց խմբի կողմին գոյութիւն ունէր և սպիտակ-գեղարտական խմբակ, որի մէջ մտնում էին Մրապիտեաներ (Լուկաշին), Ա. Կարիկեաներ և ուրիշներ: Յամար տեղի էին ունենում Հանդիպումներ, աստեղտղական մոլորակներ, յանովիչեր և Կարնիկեանն սմէն տեղ ընդում էր իր կենդանի ու զեկամարաց մասնակցութիւնը: Հանդիպում, Հասարակչուում, ումեց ու ուր ինչպակասութեան ու կամքի աքը՝ նա յաջողութեամբ լիս էր մշտմ Հակասակարգիչների փաստերն ու յարակեանքը և ապահովում մեր շարքիւններ:

1910-ին տարուեց Համալսարանը և Հասարակեց Թիֆլիսում, իբրև երկաշաղ-Հասարակեցուում Կուկուրեանի օգնական: Նրա աւաղ թայցում էր զորմուծութեան ընդարձակ ստապից. և նա Համալսար յաշխրով և արարողին յարժրուցաւ Հասարակական գործունէութեան ստեղծողներով: Իբրև յաջող փաստարար, նա շատ շուտով ստեղծել էրն Համար Նիթիական սպանում փնակ և շարահանեց յայտորին զտուղի Հասարակական կեանքով: Հազարաբուն, ցանկացած միութիւնների սնակում, կուսակցական Էլքիներների զեկամար, ապա Արեւիկեան Բիբոյի սնակում, թայցաշաղի խորհրդի իրասաւս, կուսարանների միութեան սնակում, զՀորիկեան Թիֆլիսի վարչկերիցէ մէկը, և պէտքն ուրիշ պաշտաններ Ուայիչի սնակ տեղ կանում էր, սմէն տեղ ընդում էր Նմութիւնը, լնքուար փարակախոյրը, միտն ու սիրտ:

1912թ., Հ. Յ. Դաշնակցութեան մեծ դասալսարանական մասնակի նրան յանձնելի կուսակցական Նիթիական սպանումն ու Հայրենի մահը կարգակերպումը: Եւ նա, մի քանի ուրիշ ընկերների նկա, անուանի մեծահասակութեամբ կատարող իր վտա զրան պարտախաւսութիւնը: Ենթոյն եղաւ զստապարութեան և գործակցեց ուսն Նշանաւոր փաստարաններին —

Զարուզներն, Քերեկիչներն, Մանդիլլուտամին և ուրիշներին:

Վրա Հասաւ Համալսարանային գտածորագր: Կոմկասահայութեան կեանքը սակն ու վրա եղաւ: Սիւակց մի շտեման եւ ու զիս: Յայակց ու կարգակերպելից կամարական շարքումը: Կարնիկեանը այց շարքումը զիստարողիցից էր: Ինչպէս և Հանդիպում Անտիք Եւրոպայումնուը, թ. Յ. Զարեանը, Արմն

ՓԼՈՍ — ՄԱՐԱԼ
(Նստնուկաւ Երարոյն սնականերն սրբին. 1915թ.)

Գորան, Վուսեաներ, Իշխանը՝ նա ևս դասակական անարմուտութեան էր Համարում կամարական խմբի կարգակերպումը, իբրև Թերահայ զտուր յոմեան մի միջոց, թայց կամարական շարքման նա սիրապատում էր նախ և առաջ Թիֆլիսի զտուրութեան զիս: Խմբերը, նրա Խրաղով, պէտք է երթային ուսանելի յանակի առաջին շարքումը և պաշտպանին Հայ մալոյրոյր շարքերից Թիֆլիսի Թիֆլիսի և թիֆլիսի զտուրների կողմից՝ մի զիս, որ, ինչպան և սնակարարներ թայց պատերազմական զարմանկերում, մեր խմբի կատարելին շատ սնակները:

Պատարագի տարիներին Ուայիչի թուրքոյին լեց իր սնանական գործերը և անդադարելա Երկրեց Արարիկեան Ինքն ու կամարական խմբի կարգակերպութեան: Վարդապիլ Մարտիկ, փաստարար և Արարիկեան Ինքն սնակարարնան սնակներից մէկն էր, Յիշում եմ այն անիւնը ու յարգակալից կուսակցա-

կան ծագումները, որոնք տեղի էին ունենում, մեծ մասամբ, նրա ընտանիքում, կամ Ազգային Բնօրինակները Քաղաքի միջև աչքի էր ընկնում իր ինչպե՞ր ու գործնական գաղափարներով: Ազգային Բնօրինակները սովորում ու մշակում էր ազգային ինքնավար շարժումների ասիմիլացիաները, և մենք հիանում էինք Քաղաքի անտառները: Եւ զուրկ էր գալիս պետական իրաւաստիքի ցուցմանը սակայն Մ. Գարուսի քննարկում ու Մ. Գարուսի անտառներին: Մ յանկարից էր նրա այդ պարզ, երբ, կարծես, խոսի զիջք կարգադրու ժամանակ էլ չէր ունենում:

Չարմանայի էր նրա սկզբն ու Զարմանայի թո՛ւ Ե. Զարմանի նա. Երկու Հայաստաններ. մէկը Հայաստանի Բնօրինակ, ինչ որ մշակում գիտնականական ծրարների յանկար ընկած, միւսը՝ այդ յորտեղին նախնի չէր զիջել, կուսակցական ու Հայաստան էր միայն մայր մարտիկի սեփական կարողութեան: Բայց և այնպէս, երանք դարձում էին միասին՝ կայսրած ընկերական սեփական կայսրում:

Աւստասայի, Քաղաքի Հայագիտու ընկեր էր: նրա Հետ մարդ գրում էր անտառները Երկուսին: Քեզսէ ու փափակագետ, սակայն զիջքագրած և ուղարկի, միայն յայտնում — ևս չգիտեմ, ու՞մ է արդեալ նա անտառական թշնամիներ: Ընկեր էր նրա բարձր յառաջընթացի իմաստով Մարգն ու զորակեր նրա մէջ զուգորդակ էին քայտարիկ ներգաղափարները և կազմում էին մի ամբողջութիւն:

Թ. Ե. Զարմանի զննումով էր, որ, կարծեմ 1917-ի միջիններ, թողնք Քիֆիլիսն ու, իբրև զազգայնիկ Միութեան պատանու, անպա ուսումնական անտառական թիկունքը՝ Բառնի շրջանը, ուր զրազելց զազգայնականութեան տեղադրումն և երկրի վարչական-անտառական կազմակերպութեան զորակով: Եւ այնուհեղ էին երեսն ընկեր իրար միջակայքն մէջք ու սակաւ, որի շնորհիւ սպակոցից օտա պիտուրական իրաւունքութեան թարնացական վերաբերումները: Յետագային, ժամանակակից կառավարութեան շրջանում, երբ թ. Ե. Զարմանը նշանակելու գրաւած միջակեր ընդհանուր կոմիտեի սեփական, Կարնիկներ նրա զյնուտը խորհրդատուն ու գործակիցն էր:

Ուսուսական ինքնախօսութեան աստիճան շրջանում Քաղաքի զրազում էր զյնուտարակաւ սպանականաստ և գրաւած միջակեր կարգադրումն գործելով: Մէկն անպա, երբ մի քանի որով գալիս էր Քիֆիլիս, Նորնականքով գաղտնում էր, թէ թրաւաչական հողերը լինում էին Հայ ընկալութեանը, քանզայն զիջելը վերաշինում էին, արտերը ցանում և Հայաստան է անտեղում: Եւ, իբր, Հայաստանն էր անտեղում: Մէկն ինքն էր Բառնի, Արաբիերի և միւս տեղերի միջակեր օտա ինքնախօսութեան աստիճան անտառներին, նա կէ Հայաստան այն անտառն ուրախութեան, որով Հայաստան էր Հայ մասնաբաժնուութիւնը կոմիտեում: Աստիճան, զգրախոսար, այն օրեր էր կարգ շանկին: Յեղափոխական Ռուսաստանի Հորիզոնը պատանուկ և վրա Հայաստան էր նոր փոթորիկի՝ արտաքինից էր զարժան անկողն: Կարծիքնանն այդ օրերին գրաւում կոմիտեան կենտրն կենտրոնական զեմերից մէկը:

1917-ի Հոկտեմբերին Քաղաքի Հետ Հ. Ե. Զարման-

յութեան կողմից ներդաշնակուցիչ էինք Արաւստուրութեան Խորհրդում, որը յայտնական ինքնազմումից և Ազգայնական Կոմիտեի փաստական կազմութեան միջակեր լինելու էր կարգի զարգացումն ինքնազմութեան մի իրաւունքին, սակայն, որի ազգայնականութեան Քիֆիլիսի գաղտնի զեղը չէր անտեղում: Կենտրոն քանի գնում խառնակում ու ինտելեկտուալ: Անտառան էր կարակ միջոց մեզ անտել: Եւ մի կեսում, ինքնազմարար, զրազ կողմական կենտրոնական կառավարութեան կազմակերպման անտառանտութեան խորք: Մենք յորտեղին պատանու չէինք այդ անտել յամեն:

Չորտեղ էր կարգ մնում Քաղաքի յայտն զրազելց կազմի Ազգայնական Կոմիտեի, որը պիտուր փոթորիկի Աստանի կոմիտեի և պիտուր զազգայնականութեան, վրազելցից, ազգայնականութեան ու Հայերից: Հայ անտառները պիտուր էր արեկին Մարտիկականութեան կողմից: Կրուճիկն այնպէս էր, որ անտառան էր նախ իրիկուն և էր կազմի կառավարութիւնը, և մենք ժամանակ շունկին խորհրդակցելու Բնօրինակ: Գաղտնի ժամանակ զազգայն միջոցին փոփոխելից նախապիտուր կանչի ընկերներին, թայց շարժուցից: Ապա՝ երկուսով անպա միջակեր գրաւարկներ՝ որչէնու Հայար միջ անտելը:

Յիշում եմ՝ Քաղաքի աստանի աստանում էր և չէր կարողանում վնտել, ինչ անտել: Մանուկ էր ներքնակաւ, Ժամանակ, թիկունական ինչպիսեմ: Ինչ Հայար գրուճիկը պարզ էր. միջ թիկունականութեան էին ինչ ինչ՝ Կարնիկներ և Հայ Ծնունդանտեր: Հատիկ մասին նա էլ արտաքին շունկին, թայց էր թիկունականութեան վնտակա կրամարում էր զինել: Գաղտնականութեան էր անտառանութեան և անտառանութեան, թայց, անտառ, մէկ զմի չէր կարողանում և այն Հայագրաները, որ զարբար յարմար մարդիկ կարող էին մէկին այնպէս, որ, իբր թէ, ինքն է անտառանցի էր թիկունականութեան: Եւ մեն զմարտութեանը զիջել:

Ռուսական գրաւար կայու և պորտուգիլի ընտրութիւնը: Կառավարութեան կազմելու յամեն էր Ե. Գիզել-Կարնիկ, որ միամտանակ պիտուր վարել և արտաքին զորակը: պիտուրական զորակը պիտուր աստաններ մի օտա, ներքին զորակը՝ արում էին վրազում: Միւսում էր ընտրութեան կառուցել մի անտել մէկ: Ազգայնական պատանուներ էին Հայագրականութեան միջոցներին կոմ Քիկունականութեան և ինտառանութեան կոմիտեի քիկունները: Մեզ Հայար աստանակարգ՝ կարնիկներ աստան էր ինտառանութեան զորակ, որովհետեւ Հայ զազգայնականութեան էր, որ անտել աստան կարելու ունէր նպատակ, և այն կէտում Քաղաքի ու իմ անտառանը նախն էր, թայց բառական երկար Հայագրում էինք միմեանց երկրորդ պարտուգիլի վերաբերումները: նա պիտուր էր անտառական զորակարութեան վրա՝ նկատելով, որ անտառական զորակ անտելից աստիճան զարգացած է Հայերի մէջ: Եւ, ընդհանրականը, ուղարկ էի, որ մեզ արեկ թիկունական կոմիտեի արտաքին: Ի վերջու, ընտրելից վնտակը և ժողովում յամարումն պատանուականութեան քիկունները և ինտառանութեան մեզ յամենու պատանու: Վերջ է վերջու, ազգայնական տեղի աստի, Արաւստուրական կառավարութեան մէջ մեր

կողմից ժողով և Կարճիկանն ու Համա Սնանկանանք: Վերջինիս քաղաքացիական ժամանակ (մեկնել էր Սահմանադիր Ժողովին ժամանակեղևու), գործերը վարում էր ընդ Կրթին Հարգանքներ:

Կարճիկանն էր, որ մայրցի անդրկովկասեան բաները և, առհասարակ, մեծուհասարակ վարչից Փիլանտոսեան գործը: Հնարկեմ կառավարութեան մէջ էլ մեծի ընդեղ ազդեցիկ գիրք ու նշանակութիւն: Առաջուհետև դարձաւ Կոմիտասի, յետոյ Ալեյի գլխաւոր ղեկավար ուժերից մէկը: Հայ Ժողովրդի մասնակցութիւնը համարեալեան գործերին նա զին վաշտուէր շարժութեան վրա, և ճեղքը նրանք չէր, ք հարկի, որ զիպերի տարբարչին ընթացող արդի մեր կրկին ու Ժողովրդին անջատեց և ստանձնացրեց համակովկասեան կեանքը:

Կառավարութեան մէջ և Ալեյան Կարճիկանը հանգիստ կեանք կրեաւ ինչուստ որ իմաստ պետական մարդ: Նրա ընտանքութեան պետարը զինն էր սակեան ու շարի գիտակցութիւնը: Նա անէր հասարակչութեան միտք և անկ կամք: Գիտակցութեան գաղափարն ու արեւի յարցանքը նրա համար գաղափարն ու սին մշիկները չէին: Կովկասեան Ժողովուրդներին համակցութեան մասին ունէր յայտնի ու որոշ տեսակէտ — շահերի համաձայնեցումը փոխադար զինումներով և ներքաշնակ միութեան ստեղծում: Կովկասի Ժողովուրդներին կեանքը կազմում է միութեան հետ հարգար ու մի ինքնով և մարդկային առողջ քանակաւորութիւնը զինքն զինքն և սարկի գաղափար կեանքութեան սինցիւր մեկը, որոնք ընդհանր համար էլ կարգաւայտին սպառնալի առաւելագոյն բարեք:

Ոչայիսկ յայտնում խոսում էր նա Ալեյի արժեանքի միտքին նախանգրում սկսում ազգայնիկեան ընդհարաններն առնի, ինչպիսի՞ ցուսում կար նրա խոսքերի մէջ այն մարդկանց հասցիին, որոնք հարում էին այդ ընդհարանները: Գիտութիւն մի՛ հանկը չընդէր ժամանակ: Ապաւնը շարժւոյ է կողմնոր մեր ստանդարտութիւնը: Այս առարկ վայրկեանին, էր մեկը կանչում ենք անդուպի մայրին, քաղաքական մարտիչը իրաւունք շունի կողմնոր էր պատրաստութիւնը և միմիայն զին մեղադարկանները յարկնով գրառնելու: Մեկանից իրազատելիքը պատասխանատուն և ո՛չ միայն ի՛ր համար, այլ և հայերի, ժամանակակիցների, վրացիների — մեկը պատասխանատուն ենք մտաւոյ պարտականութեան համար: Մենք շարժւոյ է զուրս գալիք, իբրև կովմեր միմիայն մեղաբերու նպատակով, մեկը պատասխար ենք հանդիս գալ, իբրև զապագաբանական քաղաքական մի մարտին, որն այս շարժումայից մայրիկանին կույան էր փոխելու կրկին: Ես կոչ եմ անում մեկ ստանդարտութեան և պարտանանալութեանը:*

Պետական մարդի էր խոսում, բայց ժամանակները պետական չէին: Անշարժութիւնը քաղաքական անապի էին մեկամեկու զին և յայտնում էին միմիայն: Անհրաժեշտ էր անին որ խնայարէ, պաշտպանիք արտաքին և ներքին գաղափար ու յարակեանքներից: Եւ Կարճիկանը մէկն էր նրանցից, որոնք համար պետականութեան գաղափարը միայն արտապիք շարժանքի

նրեմ չէր, այլ նախ և առաջ այն ու գունը պատմաւոր կրեալի: Նա շատ լաւ տեսում էր, թէ ինչ է կատարում շարժը, թէ ինչպիսի՞ թիւրք ու վրացի ազգայնականները փորում են այդ պետականութեան չմեք՝ ըստարով արաղապանը կովկասի միութեան քաղաքացի, բայց նախ այդ միութիւնը Կարճիկանի համար նրանապակն անբարեկեցութեան էր ո՛չ միայն Հայ Ժողովրդի, այլ և բոլորեանց կովկասիցների պատմական և քաղաքական համար: Կարճիկանի համար ո՛չ միայն պաշտին ապխտ էր, այլ և անձանակող ողբերգութիւն այն փկումը, որ տեղի ունեցաւ Կովկասում 1918-ի գարնանը, Իրեւան-Լեւոնտիկ գաղափարից յետոյ:

Գաղափարները մի պահ մեր ստանդիկի արեք:— Վէ՛րք փուշայի գործերը զգուսել էին Երզնկան ու Կարճիկան և անին կողմ անէր ու չընդէր սփռում՝ շարժում էին զինքն կովկասի զինքն անողւ աշխարհից կարան մեր հայրենիքը՝ պատմաւորով Իրեւան-Լեւոնտիկի գաղափարի պայտանները իրազորումը: Ալեյի պատմաբանութիւնը ճարտպետում՝ պատմական ինքն էր մէ՛կ համարում էր թիւրքերին յանձնելու Կարսն ու Արարատը՝ պատմով միայն հարձակ: Գաղափարական նախագաւ միմեկնիցը հնարարում էր: Ալեյը պատասխար է զնտանակ ինչպիսի կարք զին: Քի արդեան կարո՞ղ է զինքն ուսով պաշտպանել Բաթումը, Արարատն ու Կարսը:— Ըս Հասարակեան եմ, որ թիւրքերը հարձակ էլ չեն գին: Վէ՛րք փուշայի քաղաքական կերպով ստաց այդ: Բայց ստանդարտութեան այն է, որ նրանք զին սակարկում են Բաթումի համար: Ինչ ինչ վերաբերում է Կարսին, ո՛չ մէկ համարարութեան չկայ պատմը նրան գիտանալական համապարտում: Թիւրքերը ուղղապէ չեն ուզում խոսել նրա մասին:

Կարճիկանն այդ ժամանակ Անգլանդապալում էր, ուր գտնարում էր Ազգային Խորհրդի անկապարտ կազմի Ժողովը: Մտորքը Յուն առ ժամը Յին, անբողջ զինքն Ազգ. Խորհրդի յայտնակին նիտուն ժամանակեղևուց յետոյ, նա գնաց ուղից հեռապարթիկ մաս և հետադարձ թիւրքին: Անկեղծիկն ստանդարտանկանութեան է ըստ Արեւմտ. Երզնկանիցի անտարկեցի մեծ սխալ էր ինն, որան վերջապից յետոյ, սակարկութեան անին՝ ստանդարտութեան լինելով, որ այդ զինում էլ չի գունցելու Թիւրքերին: Ողբականաւոր, վերջապից կարուկ մեքումը ցոյց էր ստան թիւրքերին, որ մեք ո՛չ միայն գտնանում ենք, այլ և կարող ենք պաշտպանել մեր գիրքերը և չենք գրանով էլ, գուցէ, էր կարողանանք ստեղծել թիւրքերին, որ տեղին զինքն լինեն:... Եւ նախ որը հնարարից կովկասեանական նախագաւ Յիզիկարին, որ եմ Սիմեկէիկն ստանդարտ ընդունել, ինքն և էր ընկերները զուրս կը գտն կառավարութիւնից:

Մի քանի օրից յետոյ Անգլանդապալում ցուսան Տրապիզոնի պատմաբանութեան Հայ անգլանիցը: Քաղաքական ներկայացրի մի ընդարձակ սփռուցում, ուր ինն յայտնի արտաքանական քանակաբանութեանը՝ սպառնալու էր հայտնութեան կերպու անհրաժեշտութիւնը: Թիւրք Իրեւան-Լեւոնտիկի անձանկներով նրան համարարէր էին և ազգայնագիտական ենք ու Ժողովրդականութեան ժամ էր, թէ հայտն

* Անգլապալումից Մեյն արտադրութիւնը. Գալ ինտ.

Քրին կնքելուց ցատ ուրիշ կը շէր ժամ սեպ: Քիր-
 ընք մի կողմէն արդէն Կարսի սառնէ կին, միւս
 կողմէն գրասէ կին Խաթար: ու սառն կին շարժում
 կարծախար, որոյ, կօ գիտական թափարքի զմէ կին
 երեսուցականն ու արքայանուս կին Քիր-քարի զմիւս
 Քրիններով: Կարգիները թէն սայտաշունչ ստուեր շատ
 կին խառն, թայք քառասորն շին կուտան Թուաներ
 շինյին: Հարեալ ժամէն կնքն սկսեմ-ձուսել: Ի նշ կարգ
 կնքն տեղն սնքը Քիր-քարի սկսեմ:

Ընդհանուր արձանագրութիւնը, սակայն, պատե-
 խառն շարժանքին կողմն էր: Եւ Կարծիքները, որ
 կատարարական զորեկրով խորհարարած մեծնէն կը
 Քիր-քին, կը գրաւոր զնկուցածուով ու ուղիղ չնապաքա-
 թնալ սպառնական կարծիքներով՝ մտադատու էր Բրեւս-
 Լիտովնի զարմաններն ընդունելու զմէ: Եւ նաև նրա
 ու արևմտ-թրիններ չհետևողով էր, որ Ալեքսանդրա-
 վորս է կարելի չկուտ գերբնական նպաստաբերական
 շտապէ, ու Աղբ: Եւրոպայի Քրիփիտում միտին, կըր
 պատուել, որ սպառնականութիւն շտապ վրայգիներն էլ
 ընդունել են Քրիններէն տեսակետը, որչառն կայաց-
 րից կանգնել, ու Բրեւս-Լիտովնի զարմաններէ վրա:
 Կարծիքները թողնելու զրա զմէ վրայմանն ու նրա
 մտայնն Աղբ Խորքի փոխանութեանը պատանելից
 նա շին կարգածուսած ընդունել սայն ու հարանէ գիբնա
 թաղարարական թեան սեռ, որովհետեւ ո՛ր մի հաստա
 շունչը զկողմ Քիր-քարի քանի որ մաշն սնանակատակելի
 է, աւելն շատ է պատուով մեծնէն այն կը նրա
 սկզբուրը: Փետրանկ մարդը նրա մէջ սայք պատեն
 կուտ: Եր շեղարեկական մարտա չեաւ: յայնթիւնիւնը
 սնայք գիբնելին...

Քիչ շատը նա չնայուցաւ ու Կոմիտասից: Կի-
 ղել-քիւնի զպատրաստանքը կատարարական շտապ-
 ղեկ միւսկնէն: Նաշարարք կատարութիւնը, որ
 կը հեռաքը սնելն Կարսի ուղիղութեան շանձումով:
 Կարծիքները մայր աստիճանի ընկնում էր: Արքայ
 կը սողնական ստը սնանում, Տանձում կը սնանում:
 Նա սնանում կը փրկուցուի կը թողը յայտեր: Ի նշ էր
 ստանում ինչ զուրա կնաւ: Անուսին խնդիրը, ստան
 կը նա կը շանձը ինչ զնկուցան մէջ, որ զրել կը
 կուտակուցութիւն, սայք էր՝ զայս քերել հոյք զնկուցա-
 սակայն այն կողմիցուցից: Կիւ մէջ զուել կը նա կին
 սկսի: Դաւանակ: Անք ձգտումն ինչ ստորեան կը
 մանկէ կողմիցան Ալեքի մէջ ու հարանէ Ալեքի չեաւ,
 սնելն սպաս թաղարարութիւնը Տանձումանի չեաւ՝
 մայր զնկուցարարի ու սպա խորհարարական վրայըր-
 մամը, կնքարեկն Քիր-քն ու զրայական զնկուցարար-
 ղեկ շտապութեան Կոմիտաս տեսնուր շաշարարներու...
 Խառնուրդակով, Կուտակուցութիւնը ձգտել վրայտեղն
 այն պատնէլը, որ կար չուց զնկուցարարի ու սպր-
 ղացք Քիր-քիական միջն ու անձիւրեան շինման մէջ
 մանկէ կնք: Ինչ չեաւ ու վրայտեղն այն միջոցով զներ-
 ք, որ ստանանէ կը վրայք Անգլո-Պիտոկոստերան, որի
 շուրջն սայք անձիւրեան տեսի կը խորանում...

Կարծիքները խառն էր Կուտակուցութեան անու-
 ճից, թայք սայք սնանակտեղը, աւելն յուտ: Եր ան-
 նական շանձութիւններն էին, այն սողն, որով ինչ
 կը գնում, կը թաղարարական դատանները: Անք զրա-
 նանք կուտար կը արձեղն ու գաղտարեկ նա: Եւ կը սայք
 զպատրաստներէ պատանակով պատանակից միտանուց չեա-

կատարողներն ինչ կը ընկերներէ շարժուում: Կրան
 կուտարն Նախարար կին վրայք մեծնիկնէն շանձից
 զնայուց, Նախարար շանձը վրայք շանձերի ստորա-
 դասուց, նրան մեկուցում էին — սպառնութեան կամ
 շարժումով, որ զորեկր է կնքն Կարսի շանձան
 խնդրում մի սառնալ թանարարութիւն, որ պատ-
 սան կուտ ու նրա մտանն Սակայն, շարժար սխա-
 լում են արդիւս մտանողները: Փառտարը մէջնից են,
 ու Կարծիքները ոչ մի թամբ շունի Կարսի շանձան
 խնդրում: Նա որեւէ կնքով չէ մտանել ու վրայտեղն
 ստանան շանձերն, ալն էլ ի վրաս սնկուցան մայր-
 վրայի Արքայն կարող էին մտանել սպառնակ երբեք
 կուտարանն ու կատարուց զկուտարի մէջ զլուր կարցում
 մարդիկ: Ընդհանուրով, Կարծիքներն կը չնայու վրայ-
 ակուցութեանն ու անկ կամքն շարձել: Ինչ կը սպ-
 րում, յատեն, կատարարութեանն, մտանուրդով,
 յոխարանի վրա: Անք Կարծիքներն թաղարարականութեան
 արդիւր կը Ալեքի որչառնը ճակատան արձանակ ու
 Քիր-քարի Տրայակոնի պատմական միջոցն ու պա-
 տարարը շարժանկելու մասին: Եւ միջոցը նրանք չէր,
 որ իմպերատորն Տրայակոնի թաղարարականն ու զնկու-
 րականն հաստարարութեան այն մտանակն ու՛րդան էր:

Միւսը ընկել չուց զնկուցարարական կողմիցս—
 Կարծիքներն կնքով թաղարարական կը սայք: Եւ նա սն-
 փական աշխարհ տեսաւ սայք իրարանկի խորակուցի
 կնք: վրայ, Նայական կնք իրար ստանակուց կար կը
 զնկուցան մէջ, յանկարի 17-ին, ընկերական շան
 մայրում, որ նա ստան էր՝ սկիզբնէն կըրու զն-
 ձարարարներն շարժուց շուրջն այն զլուրս որ
 պատնէր, որ նայութիւնը զանում կը դատակարարի
 մէջ ու կատարել կուր կը ճշում Տանձումանի զմէ,
 իսկ Քիր-քն զանուրդը տանկական ու թղական թա-
 ռարարութեան Նեոստարով մտանում կը զնկու Տանձում-
 ան: Նպատակներն Նակարարութիւնը ու պատարար
 անձարն կուտարն միջոցն միջոցն: Անք կը Քիր-քն զան-
 դամէ վրայարարական զնկու վրայարարութիւն, որով-
 չեաւ վրայքն կատարական կը պատարարի մէջ
 փատարանն ու միջ զարի չէր զնում կըրելի զնկուցա-
 թիւնը կատարարութեանն: Այսպէս, կատարաններն
 ուրիշմտայններն սարքարարութիւնը թաղարարականն
 կուտարար միութիւնը ու ստանակուցն ինքնանքն ու
 փոխարար յոյսուածը կուտարական թաղարարներն
 միջն:

Կուտակուցան միութեան թաղարարից շատը կար-
 ինկունք ճամբը չուց թաղարարի զարեկը թաղարար-
 անութիւնը պատնէրանում կը Նեոստարով մտանում: Վերա-
 ստանում: Արքայութեան պատարարական Նայութեան, իրեն
 սպառնակ փրկումանութեան, թաղարական իրարանկ-
 անքն ու ստանակուցն տիրայ սպառնակ յոյսն ու իմպ-
 րարարական մտանակը: Անք պետութիւններն մէջ
 մտան մէջ ընդհանուր պատանակ-զնկուցարականն Նա-
 կուտարարականն: Նախարարականն կատարարարականն
 ստանել զնկուցարականն պետականն Նախարարականն չեա-
 թեկ, զայնք սպառնակութիւն Նակարարականն ու միջը, սան-
 ձեկ յոյսն սպառնակներն, որովն կուտն են թա-
 նկուցան յոյսն սպառնակ վրայ, Նախարարութիւն,
 Նախարարութեան նախարարականն Նախարարականն չեաւ ու խնայ

կրկինը գուրս բերել քառասուն զինակցի: Հայաստանը երբ համար այն կենտրոնն էր, որի մէջ և որի շուրջ պետք համարժեք է այն զինակցութեան: Եւ, սակայն, Հայաստանը մենակ անցր էր պատկանելու հայ զինակցութեանը: Երբ համար պէտք էր հասկացողութեան յարգու գտնել հարեան ժողովուրդների նաև և խնայել չի՞տք զինչ կողմեսան իրութեան: Անկախ Հայաստանը պէտք է լինէր մէջ զգալը կողմեսան հանրայնութեանը շարժանք մէջ:

Կործնականում ինչպիսի և էր պատկերացումն նա այդ մտութիւնը. — ժամանակ ու նորարարութիւն չունեցաւ ձեռնկալելու: Մտակն, երբ չի՞տեանք միտքը պարզ էր. Անկախ Հայաստան որոշ կապիտալ միացած կողմակի միւս անկախ անհարկաւորութիւնների հետ: Այդ զարգացմանը մէջ էր զանց Հայաստան և այնտեղի նորակազմ կառավարութեան մէջ:

Պէտք է տեսլ, որ զերին աստիճանի դժարութեանը թեղուտեց նա երես տարակազմ նորարարական պաշտօն: Ջրից միայն ընկերների խիստ մշտն ասիկ: Կործինց խոստովոյ շէր ամենին, բայց զգում էր իրեն սպասող դժարութիւնները: Իրբև խորաթափանց ժարք՝ տեսնում էր իր շուրջ եղած դժուրութիւնները: Գառտական փորձումների օրերին միշտ քառասունն նորակներ են փնտաւում, և երան վիճակում էր նորակի զեր: Տեսնում էր այն և ուզում էր իր ուժերը խնայել ուրիշ օրերի համար: Ընկերները շտապացան երբ այդ արդար ցանկութիւնը, կամ հակացան ու շարժուցին: Կործինցանք նշանակեց Հայաստանի անդրակնի կառավարութեան մէջ երեւոտական նորարար և գնաց Երևան:

Եւ այնտեղ նա զարմեալ էրևան հանց անպարտ ետանդ, կազմակերպչական ու վարչական բարձր կառավարութիւն: Այնչից անկեղծեց երեւոտական նորարարութեան: Կարճ ժամանակում խորճարարում անցկացրեց և արժապարտեան զրոց մի շարք կարևոր օրէկներ՝ հուլիսին հարկային զրութեան, քամրակի մենաշուրճի, քաղաքային անշարժ գույքերի հարկի, պետական զանաթաններն ու շարասանների չի՞տարկութեան, սկիզբին և այլնի մասին: Միամտամանկ զործան ժամանակութեան ունէր կառավարութեան ընդհանուր զարգացականութեան և զարժուելութեան մէջ: Եւ չի՞րկ այլոց և երբ Երևանում էր, որ 1914-ի հոկտեմբերին որդուց կառավարութիւնը զերկուսցան իրայնցան չի՞տանքներով, և երբ կառավարութեան մէջ տեսանցանք իմաստարարութեան նորարարութեան՝ աստեղագուրը այն ժամանակայ զարգաններում:

Այնտեղ էլ Կարճիկանը Երևան թերեց իր կարծակերպչական շորճը՝ ձեռնարկելով իմաստարարական գործի չի՞տանքան զերկուսցանութեան: Եւ, սակայն, գործի շէնց սկիզբին զո՞ւ գնաց մի անդառ զնկակն: Երբ տեսնում 14-ին (1914)՝ նստած աշխատում էր իր ասանձանակում, ներս և ժաման սպայ Ազոթ Տէր-Միքայէանը և սարճանակը ուղղելով նրան՝ ըստեղում և կրակին:

— Եզր, է՞նչ ևս անում... Լինում է Եւրոպիէ զերկնի բարք:

Մի քանի բողգ անց նա այլևս չկար:

Եւ սարճանակին այն էլ, որ սպանուց էլ էր ժամիկ ժարքն էր: զարգացարական և անձնակո՞ւ զարժակարական ժարքիկ և Եւրոպիէ էլ անձնական ընկերք... Նա զո՞ւ եղաւ այն օրի Փշուրների ու պատաստութիւնը, որոնք լուում էին Կարճիկանի անան շուրջը: Դիւրարգրիկն ու մշտնանդ, ինչպարարութեան աստիճան ներսում հայ ժողովրդին, որի պատաստութեանը ունչ էր իր սարճը կենցար, և որի թառուութիւնը սանճում էր նրան շարասայ, Ազոթը յանտի էր լուում արաստանութիւններ Խաչիկի հասցէին, կրքոտ յարճակումներ անդամ անձնակապատեանաւ ընկերների թերուտից — և անա իր մէջ սանցեղում է այն անապար, որ նա է բոլոր շարճիկների սարճը: Նա յանձնել է Կարճը, նա գործիք է զարճել վրացիների մտքին: Եւ որդուր և վրճ լուում է հայ ուղիք կողմից: սպանել Կարճիկանին, Քրկնկնիկին և ուրիշներին:

Առաջինը ընկաւ Կարճիկանը: Զո՞ւ էր դէտք — անա և զո՞ւ: Արգարճիկից անձնաարդար...

Ս. ՎՐԱՅՆԱՆ

Վեղամ Տէր-Կարապետեան

(Տաւրոյ)

Մեր հայապէտ զբողմաններն և Վեղամ Տէր Կարապետեանը: Երբեմն ճճարար, կրքեմն ճճարճիկն և, յանախ, պատանական անձնակերպ կը ստորագրէր իր զնկեղծիկ և զգայուն նամակները:

Վեղամը զնկապէր էր, Այն ճճարան զնկը: Նախնական կրթութիւնը կամու Ս. Կարապետի զարքը, որիկ էր փոխարարի Մուշ և կը յանձնէր Գեղարքարքանի տեսուչ Մարեանի իմանքին: Մանկական հասակին էր ցուցնլ զրկու ճիւղ և յիշատիտական հոգի: Այնչը անկեղծ զարասուարի պաշտան կը ստանճնլ աստաճարարութեան մէջ, 1890-ական թուականներում, Իր մեղքն անքնիկ Տարքերի բոլոր սոցալին անցարդանները: Ապրիլում ժամն էր նստակեանայ ժողովուրդի բոլոր խաներու պահանջներում:

1895-1896 թուականները, Տարքեր յկայտիտական իմարտն, բճրոտանութեան լրնումն էր: Մուսա ըկկը զարքում էր Տարքերի պատահար, ողբող ժարքիկ կայրէր, կը թառնէր և կայրէր: Այդ թուականներում էր, որ Կարապետը, Պրկնիկ, Երանի և Մուսայ կարևոր: սեղի ունեցան, զիւրք աշխրհներուն և զօրքերին զնմ:

Այր բոլոր զնկարքեր կազմին Գեղամի վրա, և ան կը զատուայ ուխտակայ յիշատիտական: Արտունին նորաստիկ կը զարճնլ Տարքերի պատահաւ Մուսա ըկկի վնասուցը, լեղարարուցը: Եւ զարքում այն անպատանքն, որ ըկկը անանկանց էր Մուշ Կարապետից Միւրայի ապկինի՝ Գիւլարքը, կազմակերպելու փուսայ ժողովրդական ցարքն, բոլոր զնկերու արեսանքան միջոցաւ, յարգարարի կը պատաստը, անարարութիւններ կը հասցնէ, որոնք չի՞տան վրա, պատարարարարան միջոցաւ զի՞տանը կրքան պատաստեան զկապաններուն և Մուսանի կառավարութեան: Թէ Խուրքիոյ և թէ արաստանանք ժամուրը, Գեղամի

Բացակայութեան շարժի, կը ցտայ Մուսա բէկը Շարքովն, յերջապէս, Պալալ ձէլ զամ կը բացէր այդ չորս բէկին զէմ, որ փաստորէն Տարսնի էշխանարան էր, ստոր տարը և տիրակալը: Միայն երեկները և Գեղամ կանչեմն Պալալ, զկատարութիւնն որ սուրբ Մուսա բէկը ըրած շարքներու մասին. և կը յարզեմ և արտազան զնպաստներու մնչման սակ շունչ զտար, առեակալան Գիւլիզարը պատան Մուսա բէկի շարքն և զին նանչ Մուսա բէկի զգժ, որ կը պատարարէր մշտական արտորի նամակալու: Գեղամը կուստանանայր առեակալան Գիւլիզարին նստ. բայց զպաշտանայ՝ չի վերազանայր Մուշ, այլ ստանար զական զբարբի պաշտանով կը փոխարարէ Տերքանտօնը:

1804-1806 թուականներու կտարածները կը պատկերէր Տերքանտօնը, որ նմանակն փոթորակայ շրջան մը կանչերէր: Մէկ կողմ շնաւան կը գտանայ ինքնապատկանութեան, միւս կողմ՝ պատրիարքարանին և սարտութեան կը նազարզէ Տերքանտօնի շրջան սարտանին ստանալին զինակը: Այլ փոթորակներու մէջ, իր ուշադրութիւնն չի կտրուէր Սիլվանիէի, Պէրսիէի շարքեան յետամնայ վիճակը: շարքարանը այն զրոյքը՝ զբարտաւ էր, սակերթ և սանացութիւն Երթան Գեղամ իման կը նանչեանայ զպարզական գործի զարգացման և իր նշանակներով կը բացէր Միսիսիայն, Տիֆլիսը Առանձնաբարբի կողմ զպրոցներ, իսկ սեպական առաջնորդներու և ժողովրդական ուժերով բարձրաբի զպրոցներու կերք կը զբռ:

1806-07 թուականին Գեղամ կը գտանայ իր Շարքնիքը՝ Մուշ կրկին ստանարական զարտաշարի պաշտանով և կը մնայ մինչև 1808 Օսմանեան Մասնակարգութիւնը:

Գեղամ է սույ Գեղամի ամբողջական կենսագրութիւնը՝ այլ երկար ճամանակաշրջանին: Ամբ կենսը շարժական է Տարսնի թի կրթական, ի՛նչ նստային և թի յեղափոխական կենտրին նստ: Ան Խաչակցութեան կեանք կը գտանայ Մուշի մէջ, զիստար գործակէջ իրարայ յարգող յեղափոխական գործիչներու՝ Նիկայարի, Կուրզնի, Մերուշի, Գեղարբի, Շարքի, Վահանի, Անգրակիի, Ռուրնի և այլն: Մեք թիւ փարստական, Փնտարի չէր, բայց Տարսնի յեղափոխական գործին սնկարեկն մէկ սնկան էր: Եարունակարար էր և կամ Մուշի կամիտէի կամ Իսրայան բարձրամակարի 4. 4-ի և կամ Պատարխանաւոր մարտի սնկան: Ան էր արտաստանին նստ կամ պաշտը, սեղեկագիրը պատրաստողը, կատարութեան, պատրիարքարանի և առաքինու սակն բարք կամ գումանկ յերկայացնողը: Ան էր կուսակցութեան զանազակը, զեկարար շարքաններուն զրական կամ բացատակի քիւ տաղը, 4. 4-ի կամ Պատ. Մարտի սնկաններուն նստ նստարը:

Գեղամ ըլլալով ստանարական զարտաշար, փաստորէն կը վարէր զպարզական-կրօնական ժողովները, Յասնեական և այլ խորհուրդներ: Ազգային բարք յարմիրները իր ազգայնութեան սակ էին, շունք որ այլ Մանկաններուն խորտի ժողովարարը և ստոր ղեկավար յարմիրները, զանթէ զիլ բացատրութեամբ, կայեւան էին Խաչակցութեան ճամակներէն, սն իր

կուսակցական նախաձեռնքով փաստական ստանարար կը ներկայանար ժողովուրդի, և Նախար ստանարարները, որ փոխ ի փոխ կը զրեկէին Պալալն, կամ նախարարան էին նամարտարարը ընթացման ստոր նստ, կամ ստանարական ստանարար մնայ: Գեղամ, իրքի զբար, կը նստաբէր միամտանակ ժողովրդական պատկանքներ, վիճակագրութիւններ, երգեր, սովորայիններ և, յանտի, կը թղկակէր Պալալ և արտաստանին ինչ ինչներ: Բեկը թանկարէր նստարաններ, զբարքներ, որ մինչև այսօր զեւ շն նստարական և են Մուսայն և կրակալու գտանային:

1808-ի Օսմ. Մասնակարգութեան շրջանին, ընտրուեցան Օսմ. Երեւոնիստանի ժողով սնկան և իրքն այլ ոչ մնայ միւս Մուշ Գեղամը, աշխատեցան և ապրեցան միայն նստարանի և, ճամանարարուկն, Մուշ կենտրոն:

Ինչև սեղանանութիւնները Գեղամ մնայ և փոխանի զերին մէջ: Տարագրութեանն պատանցու շարժիք իր ծածր կրակայնութեան, որ սակայն Գեղամեան ստան գիւրը 1916-ի յայնժամերին:

Ս Ն Ա Ւ
(Արմենակ Օրիկիսան)

Գեղամ է զանի մը ազգով ուրազանի այս բացմանայ նմանակներ կենսը: Ինչի Պիթիւնքի, պատրաստան սնն մըն էր, նման սեղանակ և ստոր լեղուններու: Փոքր նստակն կը յարի յեղափոխական շարքեան: 1801-ին սննամբ չի մասնակցէր Մասնայ սպասարգութեան, բայց ոչ իրաւոյ՝ Նիթական սեղանակութիւններ զանկով և բացատրելով շարքեան արեկէր:

Ապտարտութեան զպտամեն յետոյ, Արմենակը կ'ընկերական կարողացի ճամարելուին ինչի Գիւլիսի, ՚իսպատաններուն. կը բարձրացնայ ստան նստ Մասնայ իրքի թարգման և նպատարալու: Սրեան կը նանչ Քրդական բարբարութիւններ և նստարտութիւններ պատրաստել կուսան ժողովուրդի ստանայաններուն և պահանջներու մասին:

Բուսական սակն կը մնայ Մասնայ, կը նստակ ժողովուրդի բնկարիքի և կը իմանէ: Արքիւ կը նանչեանայ Մասնայի մէջ զորանցներու լինութեան և կը գտանայ Նարտանարան Մասնայի վերակենդանացնողը: Ետտ շնկան կը նստակ կատարութեան կողմ: և զտանալով փոխարանական, կ'անցնի վաստարական, Պարսկաստան և Կովկաս: Յետոյ կը գտանայ Պարսկաստան յատակ յաննարարութեամբ, նա-ըրդական նամարտակցութիւն սեղանկու ճամար: Իր սիրան գործին կը այլ զառփարը, և զարձակակ միջոցներ այ ծրարան էր: Կը նստարտի ճամ Մասնայ, յետոյ Օմանքը Փաշա Կանի Տոտ իրքի բեկին: Ու կը յարի ոչ միայն կարբ նստարանի ջերու և պարսիկ պիկնուս նստ, այլ և զորակցութեան զանկնք մը կայելով շարքարանի Մուստաֆա պիկն նստ, Կ'անքի ստոր ջերն մէջ, և զբէր ու զնք կը մայնի Բուրքան: Խաչակցներ կը նստարտի նստ ինք-

կրճի, Արաղայի վրա իշխող Կոփ Մանուսի և Արաղայի Այր ըկի հետ թարեհամութեան կապեր կուշեանց Սեփրիցի, Ջուղայի ջիգիբու հետ:

Մայրը 1899—1906 կը գտնուէ Հայ-քրտական գործակցութեան ոչ ծիսէր գազափարսութար, այլ և գործնական ճիշդ: Բայց կը ձերբակալուի և կտառաշարքի վանի քանուլ: ուր կը գտնուէր նաև Վարդգէսը: Կախապէս զճիտ կը արտի, թոյց իր թարեհամ պէկտու: Ձերբակալութեամբ 101 տարուան կը ժողով զճիտը: 1918-ին Մանուսիցութեան կազմուտի քանուլն:

Կը հաստատուի նախ Պաշտօն, իր թարեհամ ջիգտարուան շքանակին մէջ, յետոյ Պիճիտ, ուր ամ. Երեւ. Ժողովի թեկնածու կը զրտի Հայերու և ջիգտարուան կողմ: 1912-ին կը ժամանակցի Երզրումի ընդ.:

Ս Ո Ւ Լ Ի Ն Ս Մ Ե Լ Ի Ի Ե Ս Ս Ս

Քարեքանառայ, թիփնոց, կապուտ պէս ամուր, արձանայեաց, զիջեցիկազմ, նուրբ և աղիւսական շարժաններով, երեսուսուրց ու կենտուրսի, անպարտուանց ու գործ աւա Սուրբի Սեփրիցի:

Նա հարուստ ընտանիքից էր՝ գլուխը ճանաթ հասարակական գործիչ Նաթ. Սեփրիցի: Մինչ կը 1895թ. Մայիս 25-ին, Բաղատ, ուր և ստացաւ նախնական գլուխարարութիւնը Արամ Նազարեթիանի և Ս. Վարդանանի զիկազարուան տակ: 1905-ին արեւ ժրնիի Chateau de Laucy-ն և ժամանակակից Հայերն յեղի գլուխը կը ամուտ թանտասեց Սրուանիցի, 1912-ին թաղայաւոր ընտնութիւն տեղ Սրուանիցի, 1912-14-ին անտեղ կը Սրուանիցի պատմագրական թանտուս և Ecole des Sciences Politiques-ում: Այնք ընկնող զին կը իտալոց Փրանսական տասնուորութիւն շարեթում: Աշխատակցում էր Փրանսիերն թերթի, Փայլուն արաղայ կը պատմում նրան...

Փայլնց համախարարակն պատկարայր: Ակակց հայ երեսուսարարութեան ուսուցողութիւնը զկրկ կրկնական ուսմանահաստ: Կամուսարական շարժումը ողորդէ կը ամեններն: Սուրբին էլ խաղաղատեղ: Հայերններ կանչում կը — ինչպէ՞ս կարելի է շտեկ նրա ճանի:

Ո. 1915-ին նա արքան թիփնոսում է: Նրա արքն թոյց էն թուրք գանձեր: Նրան ստորագրում են գաղտնի պատմութիւն: Պրեկտայիտ ճառ: Նոր զիջքի, նիթապանի ու կապերի, իր ընդունակութիւնների շնորհիւ նա կարող կը ամենախալտու տեղը զրաւէ թիփնոցում, որն է թարք ճիմարարութեան մէջ: Այնպէս էլ անուտ էին նրա գիճակում գործողները: Սուրբի, Սուրբի Եւրին իր կարգապատմ հակադրութիւն արաղայի մեղկ ու փաղարկի փորձուց: Նա էնչէ կը ճառատ յիշու հայրենիքին և ոչ գորավարներին ու տփու կուտներին: Ու ճանուտ է նրա՞ գունաւը, կրկն պարզ կամ ճառար: Մասնակցում է թագմաթի կրկններին, թոյց է տայի արտակարգ զաւուսիւն, երկու անգամ վերտարում է: Պարեմատարում է զաւուսիւնը նշանակում է Գեորգեան թաղարկ: Մինչ անտեղի աստեղին: Նա

ժողովին, կը վերադառնայ Պիճիտ, կուտեցական գործերով: Նրան կը գտնուէ թուրք-հայ-քրտական համախալտութեան թարգմար: Կատարարութիւնը իրազում ըլլալով հայկական կուտարմներ, նախ արեւելիկները ոչնչանցին: Համար կը ձերբակալու Մայրը: կը ձերբակալուի և ջիգտար արեւելիկները, որոնք համախալտութեան կողմնակից էին:

Կուտակից (այժմ գործակալ) Մուսաօֆա Ապուրի Յայրը նախ կախալուան կը հանկ ջիգտարը, իսկ Մայրը կը պուտ հակադրութեան տակ: Որք Վամուտը վանին, իսկ Գեղամ Ասուրեանը Մուտը կը տանի Պիճիտ, ճամտուցի հասում կը համարէ իր ունիքը գործարարու: Երբն արաղայան Պիճիտի վիշտիթի կուտարմին, Մայրն ու Գեղամը կախալուան կը հանին 1915-ի գարնան մերթնը:

Հանցի արեւին սասնում է մի խառն գեղի հրամանատարութիւն և սուտ թանկի շքան ու փախուտի շքանում ժարում է նաեւամ վայրերի գաղաղանութեան գործը:

Հակադար արեւին, կըր պատերազմական գարնադարութիւնը կակց էին ամուտ, Սուրբը վերադառնում էր թիփնի և ժամանկում հայ հասարակական ու գրական կանգին: Թուարութեամբ պարզ ու զիբամուտի՞ կարգապատմ կը նշանութեամբ ճանաթարթիւնէր հաստատուէ ու արեւի ժողովանց վրա: Մինչ շարժով նրան է պարտական ճիտարարութիւնը թիփնոցի Քարեքանի կրկնական հակադար գրում իր ուշագրաւ Պիճիցիութիւններին հարուստ թուտարարութեան համար: Նայն Քարեքի զիջքը հայկական կուտարմները ժամին Սուրբը թարգմանից և հրատարակից հայերն յեղուլ: Հեղուտակ ճառար կը գործում և հայ ճանուտն ու գրականութեան մէջ: Կրում էր զգարելի տեսութիւններ ճիտարարութեան և իր յայտաններին մէջ թոյց էր տայի սուր գիտարարութեան ու նուրք հաւալ: Նայն յայտնութիւնները յայտնարեւց ճիտարարութեան ջիգտար, ուր զրեկ ու հրատարակից թիփնոսում, արձանարկի արեւին:

Սուսգալուտի փաթեթարար ինանքը նրան շարժուտակի կը արձարուցին: Թիփնոցը նրան երկու յէր պատմում: Հից կարէր սկսում էր թէ ի՞նչ, նա նուրք անտեղին զիջքում էր, զիջակներին սուրք տայ: Զորամտարում ամենքի սերնին կը: ունէր թագմաթի ճանարմներ հասարակ կամուտարարութեան մէջ...

Հայաստանի անկախութեան արեւին Սուրբը մեղակց Անրեթիկ Յ. Բաղարմուտու անտարեւութեան հետ: Անիկ յաղա ճիտարարութեան կարելի յէր սնն: Կիթն ու յուտ գաղաղանական, սուր ճիտաներին շառ տիտարան, աշխարհիկ կենտրի մեթրմ վարք, զիբարհաղարկ ամեն տեղ նա գտնում էր փայլուն ընդունակութիւն և յայտնութեամբ կուտարում էր իր կրա զրում պարտականութիւնները: Անանճան խաղաղատուութեան արեւ էին: հայ ժողովանցը արեւորման կազմութեանին կը պարում Սուրբը զիջքարմնի համապետական

ու սուրբ, որոնք այնպէս շնչն էին Սուրբին վրա, հայաստանու աստիճաններն ուսուցին ամէն տեղ յազգում ու քրտնալիքն էին ստան ընդունում:

Բայց որտաստե՞մանք երկար զրպանց Սուրբին: Եւս շտապեց վերադառնալ հայրենիքն էւ Հայաստան հասաւ, երբ այդքէն Քնայեմ կարաբէճքի թանկեր ձեռնու էր կարսի գոներէ: Լազիս Եւս քր մտայով Քիթիխում, մնայնորի ժամ, շտապեց Երեւան գնելուցն սարու համար եւ աշտակցից էլ պատերազմի գալու Նոպակներն ամսին էր, երբ ես նրա լեռ վերջին տեղան տեսնեցի Կարսում Գնում էր Ամրատի կամաւարական գոնիք, որ գտնուում էր մեր թանկի աջ վնում: Ի՛նչպիսի ողբերգութեամբ պատմում էր ամուրիական արտասարսիքներէ ժամին: Եւ որքա՞ն զուում էր մեր պատմութեանն ստաշտուկներին համար: Ինքն էր Ամերիկայի ընկերներէջ նամակներ էլ գտնայեան իրէք ու յանձնարարութիւններ, որ թողն էր Քիթիխում: Վեր ընթեմ երևանս... սասց թամանկիս: Գնում էր այն յոսով, որ անցանաւ պիտի յայթիւնք...

Ամուսնեան վրա հասան էլ յայտն աւտար օրեր: Կարք ընկաւ Ալեքսանդրայայց զտանից տակ էր... Ձիւնապար: Իմանցութիւններ: Սուրբն էր առաւելն զիբերում էր, հրացանք ունի, Ակա պաշտան սասցու Լարսբիլիւնում յամուսնեցիս Քուրքաշտակեան գիտնական խառն յամուսնութիւնս...

Երբ ունէր թան վերջացած էր, զմտախաններն ու բռնիքները օղկէ նկն Հայաստան ինչից կուսնեմուրիս, Սուրբն անցաւ Քիթիխ: Երբ Քիթիխն էլ ընկաւ սուլեկներէ մեարք, Սուրբն կարս մամուսնով փութարանց Քոթում ու յետոյ վերադարձաւ Քիթիխ:

Աղչանց էր, որ տեղն աննցաւ նրա եղբակն մահը:

Ահա ինչպէս է նկարագրում Սուրբն վերջն օրերը նրա մահբիճանից մէկը՝ Սուրբին հոր ուղղած նամակում.

Ձեր սան երկրորդ ժամում անգաւորակ էր գնուարանի վարձարանի եւ վարձարանի օրեւ Արշակ Անգաւորակը, որի նա Սուրբն ծանոթացաւ: Անգաւորակը այնչեւում էր Սուրբին բարեկամութիւն, կոչում էր նրան սքիջ ըստբուտան եւ յամախ հարցնում էր, թէ ինչու է Սուրբն նստած աշտակի եւ չի գնում արտասահման: Բայց Սուրբն ուղղակի չէր ուզում իրակն այց նիւթի ժամին:

Ա՛յի որ, մայիս 20-ին, Սուրբն սարքից մի փութիկ Կաշիքայի: Ենթիւն էր եւ Անգաւորակը որ կնո՞ւմ հետ: Սուրբն յառ տխուր էր: Ինչպիսեան Անգաւորակը որ հրապարակ նրան թէ՛ք, թայց Սուրբն չցնաց: Ինչպիս 20-ին Անգաւորակը զարոցի աշտակներէր նա գնում էր Քաթում. առաջարկեց, որ Սուրբն էլ գնայ Շեար, իր մտախում: Սուրբն համամայնեց, սուսս մէկ անգուլ, 3 պատշտակ եւ ցնաց Շեար: Սուրբն Բնի յատարեց, որ Սուրբն ձերբակալած, Քիթիխ եւ յերանս եւ անգաւորան է երկաթապար ընկալում: Տեսուցութեան մամուսնի Սուրբն համազան սասում էր, թէ 2-րդ օրից իրեն թայց էր թողնեն, թէ իր ժամ սքիջ չկար է, աւատարակ, ո՞չ մի պատանու լնայ իրեն երկար պատկուլ:

«Բայց լուսով պարզեց, որ նրան մեղադրում են Դեմիտրի եւ գաշտակներէր նա կայ պանուս մէկ, որ, իբր թէ, գաշտակեան մարտական խմբիք է կարմախեղեցի, որ, իբր թէ, Սուրբն ժամ գտնու էն վարկարեկէ: Թէ՛քն է այն: Սուրբն, ընդհանգաւոր, պնդում էր, որ այլպիսի թույլ իր ժամ չի կղել եւ իր զէմ կայն արտասանութիւնները բոլորովին չիմուս էն:

«Սուրբն ձերբակալութիւնից մի շարքի անցած վերադարձաւ Անգաւորակը, կհաս ու ընթեց օսկի իրերը, որ Սուրբն նստարարին յանձնել էր իրեն վարկարեկ նա մկանց, Ապրիտարի մասին Անգաւորակը սասց, թէ՛ պիտի վարկարեկ իր գաղտնիութիւնը ու յարտասանեան վարկարեկները պատարան է մթախան մէջ: Շեռոյ, մի թանք որ անցած, Անգաւորակը յարանց, թէ ինչք Սուրբն մասին նպատակարար ցուցնուանք է առն չկայի... Վերջ պարզեց, որ ո՞չ միայն նպատակարար ցուցնուք չի առն, այլ ընդհանգաւոր, ինչն է կղել Սուրբին մատուցող... Բասնել է Միխայիլայում, իսկ Սամարկոնդում, ուր տեղն է ունեցի ձերբակալութիւնը, ցուցնուանք է առն Սուրբին զէմ: Եւ այս այն մարդն է, որն Սուրբն յառ էր օրեւում դրամու եւ ամէն թանով, իրկում էր նրան, նրա փութ աղչիայ համար գնում էր սպիտիք, կարապ, պատու: Լաւ հաստացեց Սուրբին...»

«Մէկը ամէն կողմ զիմուանք էինք անում՝ երկաթուղային չկայի նախագծ Քիթիխումէն, Լարսանքի չկայի նախագծ Քիթիխումէն: Անցող մեղ անգաւորանում էին, թէ՛ աղիքի շնայ, թո՛ւց մի թանի որ նստի, ու թայց էր թողնեց. մի՛ անհանգաւորակ: Անգաւորակը նրան երաշխաւորութեամբ զուրս ընթել, չի՛ղեն: Խորհուրդ տին, որ զիմեք Դանուշ Ետեւ վերստին եւ ճիւլ նա միջատի, յու էր ինքն: Ատեւապակ գնացին Դանուշի ժամ: Չիւանց էր: Երբ ստողչացաւ, նորից զիմեցին: Խայց, թէ՛ մեարքի շամար սքիջ չիմ անի, որովհետեւ նա իմ փողոցում, բոլորի ներկայութեամբ, երկաթի պէս յանգնուանց, թայց հոր համար ունի թան կանեմ: մի՛ անհանգաւորակ, այժմ մեղ ժամ հարաշտակաւորաններին չեն սպանում. գաւառակ թան է: Ես անգաւորան զիմեցինք, եւ Դանուշը միայն պատասխանում էր. գայտը կերթում, փողը կերթում, անհանգաւոր մի ինկէք, ունի չի պատահի Սուրբին հետ: Պարզեց, սակայն, որ Ետեւ վերցուանք ո՞չ մի զիմում չի սքիջ Սուրբին համար: Առանց պիտեւս էլ Հեռուցաւ արտասահման... Ի՞նչ մի թանով յողկել է ինգաւորանը, որն նայեցի ինգաւորակն էր, եւ նա իտասուցել էր միջտողել:

«Երբ թագմութիւն զիմուանքն անցան պարտիքն. Սուրբն յարաւանց: Վերջն տեսուցութիւններէն մէկում նա յայտնեց, որ իրեն ներկայացրել են երկու մեղադրանք. 1. որ, իբր թէ, կայ է ունեցի Դեմիտրի նա եւ 2. կարմել է գաշտակեան խմբիք: Առաջն մեղադրանքից Սուրբն կարուց կերպով հրաժարու է, թայց ինչպիսն է, որ 18 թիւ կարմել է նայ կատարական խմբիք ժողովրդի ինքնագաւառանութեան համար:

«... Շեռոյ յայտնի կղու, որ երեքարթի, օրեւ միմէ երկաթուղային չկան շտայ նիստ է գտնարել,

գեղակահարութեան որոշում է անել Ստեփաննի և Նոյն օրը Հնչեց, լոյս ստացաւ. Սեփի գիւղերը, ժամապատիժը ի կատար է ածեցի... Սերը դիմեցինք չէկայի պետին՝ խեղդելով, որ գրեկը յամենի ձեզ, ես կուզեմ կերպով պատահեանեց. քրիկէ՛ր, աշտուկ գերեզմանոց չե՛ս...

Սերընքին կեանքի վերջին վայրենանքներ ժամին հետեանքին են պատուում. երբ զայն կարգաբարձում են երան Հանգեանքի, ես մի պահ ուրախեամբ էլ և ասում մի ուրիշ բանտարիկային. «Ի՞նչ անգործաբանում են կենտրոնական չկան. ուրեմն, ի՞նչ լուստով կարգաւեն, և ես կաշխատեմ ձեզ Համարք: Մակայի, երբ չես էլ դուռնում, չգրեմք ուրիշ ձեզն է երան ասում, թէ ինքն է դիմի ընկնում, բայց անմիջապէս գիտում է Նոյն բանտարիկային և ասում: «Մէջ, կենտրոնական չէիս չէ, գեղակահարերս են ասումք ի՞նչ, բայց ի՛նչ պարծա... Եւ սկսում է Համարքին այն բանտարիկային հետ, գրեմք է երան, միայն բարբոյ է ասում, մի քանի անգամ դնում ու վերապահում է, յանձնարարութիւններ է անում Հարապատեանքին Հայրազնու... Անում են, որ ես կուզեմ է իրեն տանող գիտորդներ չեմ. մէկի մեկն է կուտել, միւսի դէմքն է Հարցին և այն կուտում էլ այսուհի չե՛ս...

Եւ մի օր յետոյ, Քիմիտի Քեյքեղում լոյս տեսաւ Հեանեալ յարաբարութիւնը.

Յոգոտաւ Ա-ին, Անդրիովհասեան Սրբաթուղային Արասկարց Յանձնաժողովի նրաւում շննեց զոգարացի Սուրբի Համարմանեան Մեկնեանքի ցարքը, որով ես մեղացարում էր Հակաշեյտիստիսեան, աշխիժի դաշնակցական խմբերի կազմութեան, ուղարկեան հոյձար, թողնելու, խորհրդային իշխանութիւնը ասպարէս նպատակի դնող «Ինքնակցութիւն» կուսակցութեան անգամ չիներ ծածկելու, լրահութեան, զաշնակցեցնելի հետ պոտով յարաբարութիւններ պահելու, ուստեան Հակաշեյտիստիսեան պետ Ինձիկիմի հետ գագտնի յարաբարութիւններ պահելու մէջ: Քննութիւնը պարտեց վերջինս պարտատուութիւնը, ուստի և Սրբաթուղային Յիւզան ձեռն, ի նկատի ունենալով, որ քաջ Սուրբի Համարմանեան Մեկնեանքի հանդիսանում է մտնական Հակաշեյտիստիստ խորհրդային իշխանութեան և անուղիժի մարց, կերտելին զայն վերջերեմամբ պատմի խորհրդային շարք գրական Հարութիւն: Վերջը գործարարում է լոյս 10 զոտատի գիւղերով:

Այսպէս ճեւաւ. հայ դաշակարանին երեսուորդութեան անձեանքի գիւղերից մէկը: Հայտը Հաղարարութիւնը հետ Սուրբին եւ զոգ պնդ աշխարհիս ամենէն վաղագո բոնակարգութեան: Զուհեց այն մարցկանց մեղքով, որտեղ արարարութեան անձեանք են խուսում և անհաստի ու ժողովուրդները պայտաութիւն են զարգում: Զուհեց, մինչ այնքան յայտը ունէր աշխարհին և աշխի՛ւս սիրում էր աշխարհն ու իր ժողովուրդը...

Ս. ՎՐ.

Հ Ա Ս Ի Մ Ք

Մայր Հարցեմքս դիւղն էր, Մարդըր վարժապետը լուսնով դատարարական: 1909-ին Մասունի ապստամբութեան ոչք տալու Համար զնայ կամար, ժամակցեցաւ Մասունի և Դուշտի կրիաներուն: Այն եւ չկարճեալով մնայ զաւար մէջ, հետագա Հասարակեան և Համար ժամակցեցաւ Եւրոպայի և Աղթմանքի կրիաներուն:

1911-1916-ին անցաւ Գարգիստանի և՛ Մայմազան, Ուրմիա, Մոյ շրջաններուն մէջ յայտնի գարձաւ իրրկաւ կուսակ: Յետոյ զրկեցաւ Մաֆիայի գերտարական գրգրոցը և վերջնայնով գարձաւ Կովկաս, ուրիշ գնաց կուրի փոսիկաւոր վարչերը իրրկը դեկաւոր: Ազգրոցը անցավ Գարգիստան անցաւ ժամակցելով լարմաներուն. իսկ 1910-ին գարձաւ Հայրենի գիւղը, Վարդեանք, խաղաղ աշխատանքի ներկուցաւ:

1914-ին երբ Տարածի ամրոցը երկրի վրա մահան ուրտականք կը ստատներ, Հարաթին կը յանձնի Մուշի զաւար ամենամտանգաւոր մարց, — Զուրուրի շրջանը: Չորս կողմէն շրջապատեան զերտակոյով, յայտնի ալ կը կարճէին որ Հարաթը ուղղակի զուրի մահ կը շրջի: Հարաթը յուսանաւ չէր և անտեմեք մեր հահեմէրը յատ սրտի պաշտպանեան մեզ, թէ մեր Մասունի լուսնորս կուրի ու սիրա կուտար իրեն: Եւ աշխուս ալ եցաւ: Եւ հահեմէրին և եղկտուտները կրցաւ պաշտպանել ինքնպաշտպանութեան Համար, մաւ 18 000 ժողովուրդ Հասարակ շարքին մէջ և դիմարարութեան կայմանքով: Եւստըր բանեցաւ և Ա. և Բ. Կանաւորական գուկեղը ու ուստական բանակը Հասուն մինչև Մոյ զայտար: Հարաթը եղկտուտներուն մէջն հասակաւ. որտ բանակի Աղթմանք, Վարդեմքս ըլլայր և ժողովուրդով միացաւ անոնց: Անմիջապէս դիմեց որտ բանակին, որով սրի յատանայ 15-20 շրջաններ, հանձնուց Համար Մասունի լուսնորս, ուր ամրացաւ երբ Տարածի և Մասունի ժողովուրդը: Բայց, աստեց յորը պատճառի, թէ որտ ցորք և թէ մեր կամտարական գուկեղը հահահեցեցին, որտեց հետ և Հարաթին ու Տարածի ժողովուրդի մէջ մարց: Հարաթը մնայ Ա. գիւղին մէջ, յուսալով, որ այն գուկեղին միկոցով սրտի Հասունի իր Մասունի ընկեմներուն, բայց ոչ Հասուն. յոյրըր միտում չին: 1915-էն 1918 ան միտումնայ պատկարային անկարտ: Վրիժն ու մահ կը փերտուր ուտեց այն վերջինը գտեմելու:

Յետոյ ժամակցեցաւ կրքուրով, Կարտի, Հարաթիւտայի կրիաներուն և անցաւ Զուրուրուրի և Գարգիստան, միշտ կրիաներուն մէջ: Յետոյ գարձաւ Հայրապատան և Արեթանեղապոյզի մէջ Հեանեալանալով՝ մեռաւ 1920-ին:

Հարաթին ցարտ այն էր, որ անկոյնի մէջ կը մեռնի, փոխանակ պատերազմի զաւար: Ան գիտար էր բարի իմաստով:

Կրօնէջի Մուսրատ

Յունիս Նի-ի, Համաձայնի բաժնարանն ձկն, Պէլրոսի մաս, Երկարտան Նիսանցութիւնն ճր յետոյ, ճեւուս Դոճանցութեան անձնագոյ՝ Եարտիկներն ձկն՝ Յերոջի Մուսրատ:

Համազօցայր Մուշի շրջանի Յրոջ գիւղն էր՝ իր իսկական անունն էր Մուսրատ Պարսասան, Սրբ-տառարկանն վաղ հասակէն, շատրուծ պէս, ան այ ճառս շարքը սեխանայ Եարտիկներն և պաշարեցաւ յանուն Հայրենիքի պատուութեան: Արդ անցաւ Ամե-րիկա, ուր մտաջ զանի ճր տարի, իրն գործարանային բանուք և ետպագուեւ անցաւ Հ.Յ.Դ. Հասարակութի կամակէ:

Կատարական շարժաճր Մուսրատն այ զաչեց պէպի ստորագաւտ, ուր ժամանկեցաւ բարձրաթի- նակատարաններու, աչքի թկնաւ իր յանգղանքեամբ ու շարժութեամբ և գիտարական կարեւոր ծառայու- թիւններու համար վարժարանեաց պատանայններով:

Հայաստանի Հանրապետութեան կազմութեանն ևսորք, ժամանակ, մայրենակ շարժանքին սկսած՝ Մուսրատ ժամանկեցաւ ընդհինիկներու և Քարբերու զէմ ճգան կրօններու, իրն կատարական խնդ-րու անգամ ու խմբապէս: Անմտանպէս աչքի թկնաւ զարտիկներն ու Փեղարտ Նի-ի յեղափոխութեանն յետոյ՝ ընդհինիկներու զէմ ճգան ինքնապաշտպան-կան կրօններու ձկն: Եւ Հակոբակի Նանբապէտ արքա-տարան ըրչալան, էր ասունակ Նաբարտար փայտու-թիւնը, յոստակատական կրօնները ևսոր, ըսեց Պարս-սկաստանի Համբան, Մուսրատ ևս, ընկերներու անուն-դակութեամբ, անցաւ Միշի ձոր ու Ջուղիզուր և սպաստանեցաւ Քարից: Արդ անգաւտնուեցաւ Մու-րիս, ուր և գտաւ իր վերջնական Հակագրանք, սակաւին Երկատարը հասակին ձկն:

Կերպար անգամ ճրն այ տեսնէ Հայրենի աշխար-հը. անգամ ճրն այ զով թեկն իր անճր հայ ժողովրդի պատուութեան սեղանին: Բայց իր Երպիկերը մայրն անկատար: Եւ իր ընկերներուն կը ժայ այլ անկատար Երպիկերու իրականացման պարտականութիւնը և պա-տեւար ճիւղանմանը:

Բ Ո Ւ Բ Գ Ա Յ Կ Ո Ւ Ա Հ Ա Բ Ե Կ Ո Ւ Մ Ը

Ռուսական տտախն ձեռ յեղափոխութիւնը 1105 թերն վիճարայ յետոյ, ցարական կատարարութիւնը ստատիկ հայտանք սկսեց Ռուսաստանի բարձր ամբա-կանական կուսակցութիւններն և հասարակներն զէմ: Ջուղիզանային հայտանքը Հ.Յ.Դ. խանակցութեան զէմ:

ՎԱՅՈ ՄԵԼԻՍԻԱՆ (Խորագրակ: անարկիւնիքից)

Հասանարք ընդարկանն որոշ կատարաններով, սկսեց անէք ուշ և ոչ ճիւղանմանակ անէն անց: Կանանկն և Պարարգի շրջաններով խորագրակութիւններն ու ձեռ-բարկաւորութիւնները սկսեցին 1906 թին վերին, Թիֆ-լիսում, Քաղւաճ, Բաթումում և Նիսիպուրիսի Գոգ-կուսած՝ 1908թ. նոյեմբերին, իսկ Երեսնի շրջանում՝ 1909թ. ապրիլին:

Երեսնի շրջանի գանդանային խորագրակութիւնն-ընն ու ձեռքարկութիւնները չէին կարող շուտինիկ արդիւնք տայ, զանի որ արդէն կրէր տարի եր-տեցն Ռուսաստանի տտախն յեղափոխական ընդհա-մից, որից յետոյ անկուրեւ անդր ին տեսեցն ստա-տիկ խորագրակութիւնն և ձեռքարկութիւններ, հետե-ւարտը, պարզ է, որ Երեսնի շրջանի յեղափոխական կրակն էլ որոշ յափաճ մարտն կը լինէր, և անդր վրս մտացած յեղափոխական մարտիկներն ու անհաս-տակներ խիտ պղտորութեամբ կը կատարէին իրենց պար-տականութիւնները և շատ փաստէի վայրերում կը պատէին կորեւոր փաստագրութիւնն ու զինները: Եւ ոչնոր է անէ, որ Երեսնի նահանգի ժամտարները պիտ ստամարտ Ռուզպադու հրահանգով և ձեռ մա-սամբ իր անմիջական ժամանակցութեամբ անդաջ տարի շարունակ կատարած խորագրակութիւններն ու ձեռքա-կարկութիւնները, յետեան գործ դրած անէն անստիկ ըստութիւններին, կատարանք և հաջորդ ու մի միջոց-ներն՝ ոչ մի մեղադրանքի նիթ չունին:

Ճիշտ է, ձեռքարկութիւններ կատարեցին ըստը գտատեսներում. անմտանակ հակմիներից զրդում՝ շա-տակար ժամանակին իբար, և Երեսնի, է:Միանքի, Հին-Նախիջևանք, Եզդիքի, մի խորով, Երեսնի նահանգի բոլոր ըստները ինչեցին Հարիւրատար ըստարկիւն-ներով, բայց և անպէս, Ռուզպադու շառուղեց արե-նուտ փաստագրութիւնն ձեռք ընէր՝ այլ Հարիւրատար ըստարկիւններին զտնէ մի մտախն գտտական իշխա-տութեան յանձնելու համար և մինչ իր ճաւան սքը ըստարկիւնները, մայրն իր անմիջական իրատառու-թեան տակ:

Մի անդաջ տարի շարունակ Արարատեան գալու-թիւնական Հանգիտար խորովն էր գտնէն Ռուզպադուին: Երեսնի ու գտատական ըստները կատարարները իրենց վիճակը պարտուր ամտուր ինքնապարզեւզ գե-

Տառ կին դատական իշխանութեանը և Կովկասի փո-
 քարայրին ու Քաղաքործի, և որովհետև բոլոր մեկ-
 ինչորայքերը անցնում էին Ռուսկացիկու մեղքով, վեր-
 ջինս վերջում, պատասն էր ՚հնչ իրենք բանտա-
 կանների առէն առէն բոլոր մարմիններին ու իշխա-
 նարների ուղղան ինչորայքերը՝ շահակունկ յա-
 րարարելով, թէ՛ մեր փոխարեւը, մեր թաղապը,
 մեր ստաւածը ե՛ս եմ, իմենից և կարեան մեր կեանքը,
 մեզ բազմեցր պիտի ապր հայեցեալ փոռչեմ, զուր
 պէտք է այրանց շան պէս ստոնէի: Եւ երբ բանտա-
 կաններից մէկն ու մէկը շահարկուում էր ինչորեւ,
 որ դատարանում նստառանկ էր մեղքը և ըստ այժմ
 սրտնէ պատիժը, այլպիսի յանդուպին Ռուսկացիկին
 ենթարկել էր ապիս բանտային ամենախիտ պատիժ-
 ների: Ետտ յանտի երեսների բանտարկայիններին զեղի-
 րով սեպարիտի էր ապիս էր բանտից միւր և անա-
 սելի նեղութիւններ էր պատճառում, միշտ մահան
 սպառնալիքի առկ էր պահում:

Միջատարի (Միւրսինի) Կեմար. Կամար և այլև
 անհարց էր Հանդուպին Ռուսկացիկու կատարած դա-
 զանութիւններն և որտեղ անարեկել նրան: Անարե-
 կելներ նշանակեցին Մաղոնը, Ջուլայի և Վաշի.
 Անարեկար պիտի կատարէր Առաջինան և Քէն-
 արեկան փոզցնելի անկեանում, որտեղից Ռուսկաց-
 կին շատ յանտի անցնում էր: Մաղոնը, որպէս փորձ-
 ան և յանդուպ անարեկել, պէտք է խփի Ռուս-
 կացիկան, իսկ Վաշի և Ջուլայը՝ Ռուսկացիկու անբա-
 ժան ընկիւնը՝ դաժմաւոր և մտնարաններին:

Ջուլայը միխակայը կրթութեան տէր, խոստում-
 նայից, կարգաբարձան երկամասայ էր, կարծեմ,
 Տիգրանակերպի: Բեռն էր ՚. Յ. Բաշակցոյութեան
 Ռուսկարիտի Քիւրապանի գրքացում: 1910թ. յաւն-
 աբնի, մասին: Միւրսինի լինելներից մէկն զեմ կա-
 տարած մահափորժի մամանակ, ոտքիկանների գրն-
 տակից վէրք էր ստացել տաքի, որի պատճառով
 սեպարիտի էր նրան և սպրում էր կարտ անանով:
 Ջուլայը մեծ պատեարողի մամանակ Անդրանիկի
 վերսն վաշտայետի սղանկան էր, և զուհեց 1914թ.
 վերջերին, մի նահատարում:

Վաշի (Վաշայան Միլեքեանի) մասին զրամ է
 Վերջակեան:

Մի քանի որ շարունակ էրք անարեկելները,
 Առաջինան փոզցի ժուր, երեսններին նաքանու-
 նոթ սարքի-Յնովքի և մրգաժամտու Անտարի ՎՊրպա-
 տանս խոսակերնի առաջ անհարկի որպասում էին
 որտեմ: Եւ քանի որ երեսններին շատերը գիտեին
 Նապոնի և Վաշի ինչ պտուղ լինելը, որտեց որտեց
 երեսալը նաքար ու մի ենթարկութիւններ զուր էր
 քաշել: Նապոնեցալ Ջուլայը զինորական զարտի
 գաժարելի շարիցի էէէն Ջուլարեանը, որը մեր շար-
 քերում չէր և այլ մամանակ գտնում էր մայր տա-
 տեանս աղքատ վիճակի մէջ, ինչորեւ, որ երբն էլ մի
 սարճանակ տրի, սպանելի կատարելիք պարծեմ-
 նի մեղաւոր նամար՝ կարծելով, թէ մերտըղկոյի քան-
 կի փոխադրուլ մեծ զուժարի նամար են սպասում,
 որպէսզի երբն էլ քանին ընկի:

Այս տեսակ տեղը հրօշմեցի և հնուաբարձուլ ան-
 նատարից սպասուելու և կտաժատորութեան ուղարկու-
 թիւնը չըրտուելու նամար Քէնարեկանի զարցում,

Առաջինան փոզցի շատ մաս, մի աղքատ ենչուու-
 ընտանիքում վարձեց մի փոքրիկ սենեակ, որտեղ
 անգլափոխէց Ջուլայը, իսկ Նապոնն ու Վաշն անաղջ
 որը սպասում էին Ջուլայի սենեակում: Փոռչուլ
 սպասում էր երեսնեցի Փոքր Արժնը, որը էր վախ և
 խոյակի սրտաքննում ոչ ոքի ուշադրութեան չէր կարգ
 դրանէլ:

Եթէ չեմ սխալում, 1910 թ. մարտի 23-ին էր,
 կհարստ մամը երեքին: Ռուսկացիկն էր անբաժան
 շան Նու պոյու և Ար. Յազարեանի զէնոյն տպարան,
 Քէնարեկան փոզցի վրա: Արժնը շար և տախի
 անարեկելներին: Ռուսկացիկին, տպարանից պարտ դա-
 յան պէս, գեանից և զարտում Նապոնի նշանակել Տար-
 աններէր: միշտ այլ վարկերունս այլանպէց սպանում
 են երկու — ուս պաշտանները: Վաշն գտնում է նրանց
 երեսին — «է՛. Յ. Բաշակցոյութեան տեսքը և այ-
 ու ո՛ր շահարկուելի մամանայ: Եւ անարեկելները
 անկեանում են:

Ռուսկացիկու սպանելուց անմիջապէս յետոյ մեծ
 թուլ բանտարկները արձակեցին բանտերից:

Ջուլարեցի Աէշոս՝ ներկայանալով մանգաթիական
 վարչութեան՝ մտնում և անարեկելներին և մեր չին
 ժամանակի կատարում Միտին, որ, իբր թէ, նրա կա-
 յով անարեկելները փախել են կրճարին: Մանգաթ-
 ժական վարչութիւնը կատարում Միտին կանչելով՝
 նաք ու փորձ և անում: Միտն իմանալով, որ շարիցի
 Աէշոս և մտնողը, մանգաթանորեն նկարագրում և
 Աէշոս արտաքրիք. միջնատակ, չէկ ընկերով ու
 փոքրիկ մարտալով. այդինքն՝ շարիցի Աէշոս արտա-
 քրիք:

Կատարած Միտին արեակիրուց յետոյ, ընկի:
 կարգապահութեմը Աէշոսայնապաշտում մերքախում
 են շարիցի Աէշոսն և տարեկան շարունակ պահում
 Կովկասի բանտերում: Անցնուլ տաքի աղբիկին թեր-
 թիւում զրպեց, որ քաշելիները Ռուսոյում բանտա-
 կել են Աէշո Ջուլարեանին, որպէս գրողկատար, որը
 նաքիկուար չկարգաբարձներ և մասնէլ: Մեր խեղճ
 Միտն էլ, որը եղիք տաքիներ շարունակ շարեակ-
 ցութեան ամենափոխակի կատարած էր, որի կա-
 յով կատարում էին ընկերներն և գեղեցիկ զարտի
 փոխարկութիւններ, մասին: Աէշոս արքանակներին
 կոյտից սպանելու անարգելն:

Ռուսկացիկու անարեկելներից միտն նապոնեցալ
 Վաշն ընկու աւս կտաժատորութեան Խուզակի մէջ,
 1911թ. անարեւ, Կոզրերում: Ռուսկացիկու սպանութեան
 մամանակի իր սպանուցան երկու պաշտաններին
 ցուցմունքով մերքախուցի, գատապարտեց ցան տա-
 րի տամանկերը ուշախուսելի և 1917թ. փետրարեան
 յեղաշրջման օրերն ժախճանելի Յրգոտիկի Ռուսա-
 անի Օտով ցոզաքի կենտրոնական բանտում:

1916 թ.ին, կապ կտաժատորական պղծեր ցրելուց
 յետոյ, ցարական կատարելիքից նուրջ սեպի իր
 մաղկի Հայտանքը ՚այ յեղափոխականներին զէ:
 Պետրուպոլիս արեկից նրան փերաքարներ նուրջ
 Ռուսկացիկու սպանութեան զարժը և սեպիցի փնտը,
 երկու ուղ Մնացան մեղակեցներն, բայց վրա հասաւ
 1917թ. փետրարեան յեղափոխութիւնը և ցարական
 զարժ նմ միտին թխուս նախ իր Հայտանքան ցոզա-
 քախտութիւն էլ:

Զ Ա Ն Գ Ե Զ Ո Ւ Ր Ի Զ Ո Յ Ե Ր Ը

Ջանկեղոսի աստիճան բնագրաման շրջանում, 1920թ. յունիսից սկսած, Խորհրդային էջիանութիւնը զնգիտանակ մի շարք գործիչներ, որոնք սինչն սրն էն մնացել են ծառան առաջադրութեան Կարիքները, որոնց կատարած գերը այլ չլինել ծառայելով յնպարտական և պատասխանատու պատճառներով մէջ կը մնայ յանկելի և անձուայ:

Արքեպիս Կայ արխանապետ զնգիտանութեան միջազգայն, ծանոսելովով նրա ազգային-պատասխանական և աշխատասիրական զատիկ պաշտպան Լ.Յ. Բաշկանցյութեան գործունեութեանը, ինչն սկզբի սկզբից 1920 թից ու պարզապէսով նրա զազմութեանը՝ այլ գործիչները անձեկրապար նաւաստանեցին իրենց զազմութեանը անտարածութեան նամար ընդդէմ թիւամիկ կամ նրաների բնակար էջիանութեան:

1920թ. յունիս ամի Գորիս բնագրաման Խորհրդ. Ծառատանի 11-րդ յանակի կողմից, և այլ յանակի ասաններ յանձնատեղը մերթապարջ մի շարք զաշխատանքներն ու զինչ առարա 30 վերտա նուարութեան մաս Ծանկը կույան սկզբ. Կարպազայ զնգի անտարածները ձեռնառնող, ուր և զնգիտանութեան կրակով կատարել 16 նոյր. Սեանց էլ զնգիտանութեան Կորիսի յանձնատ և այլու: 11-րդ յանակի ստացման զապիտանակ որոշումները գործարարել էր նոյն Ստանց-նգիտանութեան յարեղիկ անդամ Խեղարեղի զնգիտան, Գորիս զազմութի վերահսակ: Արքեպիս Կարպազանց, որի մաս և ծանոսման և յինչալ զունից արիւն:

Այլ նրկը, սինիտարս Լեւոնային Կարպազի պատասխանատու զնգիտանութեանց և այլմ:

Ծառատանի գործիչները մի յանիկ մասին միայն տեղեկութիւններ կան մեր արմատարութեան ասլ. Գրանք են. —

1. Պոլոս Փարսիս, զորիւնցի, 43 տարեկան, ծառայում էր խնդրիներ կատարման կամ նարգամ մարտի ծառայում մէջ: Լ.Յ. Բաշկանցյութեան անգամադրել է Ջանկեղոսում ճիմարեկայ աստիճան արեղի: 1920-ին և Էնչի և աստիճան կողմակն յոյն խմբի անդամ: Անթի մասինների նուազուս ու Նաւաստար կուսակցական էր, որի յանձնութիւնը կուսակցական նախաձեռնարկութեան մէջ ստանում լուծել:

2. Կարպազ Մարիցիան, Երտաւար, 20 տարեկան, զորիւնցի, ծանոսուում և անձեկը փուսակցական էր: Ստարանց էր Փորիսի պետական երկրաման զարտը և բուսակն պարտասան էր ինքնակրթութեանը: Նամարում էր կուսակցական շարքի և աշխատանքի զնկարար. երկար տարիներ Էնչի և Լ.Յ. Բաշկանցյութեան Սինիսի ճիմարտական խմբի մէջ անդամ և յարտապար:

3. Պարիս Տէր Միքայիլան. — 38 տարեկան, Ծառատան զնգիտան, միմարտար կրթութեանը խմբիցի և Յուշն թեմական զարգացում, զարգացում և գիտակցի զնկարար էր, պարտասան կուսակցական էր և արգ-

անակ որ: Մէկն էր Ջանկեղոսի ինքնապաշտպանութեան կրիներ զնկարարները. նրա զորան ծանոսելութեան են կատարել թի ինքնապաշտպանութեան յարմարները ինչպէսպէս կարանները պատման շրջանում և թի յնապաշտում մի շարք աստիճանական մեծարկութիւններ:

4. Կատար Տէր Միքայիլան (Գ. Տէր Միքայիլանի մէծ կըրպից) 41 տարեկան, զիտակցի մարտիկ և Նաւաստարիկ կուսակցական. Ջանկեղոսի բուսակն և խազմարիկ կրիները, թի ինքնապաշտպանութեան և թի անկան Նախիճիցի պաշտպանութեան շրջանում, ընդդէմ աստիճանադրելութեան և Կարիքներ իտեղիկ նամարտական յարմարութեան, շնոր իշում մի կրի, որի աստիճան զիբրում շնորանչը անգուցեալը: Գապարը Երկար ծանանակ աշխատել և նաե Ռազում, զիմարտապէս, Անթիսի զորիւնցի:

5. Ռախր Տէր Կարիսիան, 43 տարեկան, Կորիսում էր, միմարտար կրթութեան անը. Երկար տարիներ արքեպիս Լ (Սեղապարտան երկրում, ծանոսում և կարակ պետական ծառայող էր: նրա յանգույն և Շեսեղապական շանքիկ շնորհի էր, որ Նաւաստարական աստիճանց, զնկարան շարքիկ և Նախապետական տարեկան անձեկրութիւններ ինչպէսով էին ինչն ստացի մէջ: Նամարտար Ջանկեղոսի արգային էջիանութեան և Միմարտար նաւաստանութեան շրջաններում մարտի և կորիսարի և ասաններն ու կորիսար յանձնարարութեանը պաշտանայի պարտականութիւններ: Բացի այլ յարիցի, նա զարմանակ ինչպէսպէս թիմար կարգանում էր զնգիտանութեան ստացման անձեր արգը և արքիտաւար ինչպէսով կարմարեղիկ և էր յանից ասանը զարտար կատարման վարչեր: նրա գործունեութեան շրջանն էր Բուսի և Անթիլիկ՝ այլ անտարածարները մարտի, արտը զանում են Գորիս բուսակցի զնկար Կորիս, և վերտար մաս:

6. Նամարանում Սպարտան (Սառ-Մարտան), Բազարի շրիսի արևաստարները է, Երկար տարիներ փառանդարմութեան (տարար) և արիկ Լիանդարի և Ընչ. Սե շարքի զարմարանում: 1912- թիմարներ զնգիտանութիւն Գորիս՝ էր ինչպէսպէս Նարում և Լ.Յ. Բաշկանցյութեան գործունեութեան, ինչում էր կուսակցական ճիմարիկները մէջը Ջանկեղոսում, ուր տիրում էին ուս յարի կատարարութեան զիտարան և կատարակն Ծառատանցիկ կուսակցականութիւններ, որոնց շառատարութեան և ինչպէսպէս աստիճան էին սկզբի զնգիտանական զանգանները:

Վրա են Նամարան 1919թ. ինչպէսպէս կարաններ ինչպէսպէս զարմարան արեղի. Ծառատան նաւում էր ծառայողական զանգաններ կողմակն յարման արգիկ էր և կարն յանանակում յարտասանական սպիլ և ինչպէսպէս ծառայարիկ միմարտար զնկարարութեան զնկար անձը ինչպէսպէս աստիճանութեան և կարգակցիկ, որոնք պարտասանում էին բնագրաման ինչպէսպէս զանգանները:

Ար քանի նայ ստրկահարի պաշտօնաներ, որոնք կարգ զարծիք կեն պատուական և նահանգականներ ձեռքեր, իրենց պատանակակ ընթացքով ռուսափաստեր կեն ճառագարարով Արիւնքի շ.Յ.Գ. նորապագո ընթացի ժամին: Առաջինը իր անշայն և ռուսաա խառնածագով, չհարողացաւ անգղոսեջէ այլ պատանակներ զարգելի պարտօններին, և կարակ կերպով զրեց յարք, թէ պէտք է անարկեման միջոցով ստանալ ժողովուրդը այլ պատանակներ: Կոմիտեան զբաւ խնդրքը լռակց զբաւական իմաստով և յանձնարարք Կապուին՝ ի կատար անելու այն անհնարան ժամանակում: Եւ վերջ աւել զպատանակներ զայսեթեանը: Այս, սկիզբական շրջանում, երբ զեն նոր էր սկսուել Դաշնակցութեան կազմակերպական գործունէութիւնը, անարկեմը ուսեր իր պարթիւնի շնորհաբեր սպասարարութեան թողնուի վրայ, որը ստորով էր յետամաց, իսկ պատանական նահանգան կեանքով: Կամարկեմայ, կոմիտե ձեռք տան միջոցներ շնորհի, կենդանական կարամքների պաշտպանութիւնը ժողովուրդի նեղացրտութեան և անձնական պաշտպանութեան անհատականութիւնը դարձան, որն նեանեցով կազմակերպան ժողովուրդական թողնուի ցոյցներ և զհեր պնդեմամբ սփռապարտեց անկեղեկական կարամքների ցոյցակալուող Կանանա-ժողովուրդ, որը վերապարմա ձեռնուանք Շուշի և Դանակ:

Կապուին զներ նայ-թըրական կուիներ ընթացքին և նրա ժարական ու անարկեղական դրոնունելութիւնը կերպարային պատանակներին նիւթ են զարանչ ժողովուրդի մէջ՝ երգել և լեզունները հրահելով այլ անձան ժարտիկի անսան շուրջ: Կուսակցական թարմ ժարտիկ հրահանքերով նա անցնում է Շուշի և կատարում է իր շարք պատասխանաւ անարկեման: Շուշի զարգաքի գլխաւոր սահիկանապետ Սահարուի, պիտանա Շուտակի ի յի յերկնքին էր: 1905թ. վերաբարբերք մինչև 1906 թ. զարուն Կապուին Կարանդաշի շրջանի ստանքին ժամի հրահանարարի պատան և վարում է: 1906 զարանս նախ շրջանում նա անդնայում է սպայ վչ: Կերկեղին, որը Կապուինական պատերազմից կենչ էր իր քարկեմանի ժամ անդառնի: Կերկեղեր հրացանեցով է խառն Կապուին ժամին իր մէկ զըրջալուս (հրատարակութիւն Կարանդաշուի շայ Կատանդական մէկի ինկիսթեան):

1904թ. նա մերթախարում է Ղաթարի անքերում, և տարում է քան: Դատում է գլխաւորական դատարանով՝ մեղադրելով յեղափոխական և անարկեղական զորմուկութեան մէջ, և դատաւարարում է 12 տարայ տատանակիք աշխատանքների: Ապա զբաւ է ստանալիս — Սերիք, որ ետք տարի կրում է ստրկեր շրթաներ և պատան և քանտանի ստանալուտակ իմաս ունիւթի սակ:

Հանապետական յնդուփոխութեան (1917թ.) անտանկով Կապուին պատան է Սերիքի և վերապատան Գորիս: 1917թ. մայիս ամսին և այլ ժամանակականք մինչև ժամ նա աշխատել է Գորիսի շրջանում: Անձնանգարք ժողովի յնդուփոխութեան ժամանակ նա թեկնածու էր Շ.Յ.Դաշնակցութեան կողմից: 1917-1920թթ. Զանգեզուրի նայութիւնը յանախ է նիթարիւնչ պատարման և որտանական կուիներ՝ Ազրբայճի: Պահպանարիւն և նախնական խաներ

կողմից, և այլ անհասարար կուիներ ընթացքին կրկեն Կապուին է անդնա կայնա թէ ստգական աների զկեկալարի զկրում և թէ անձար. վտանգի ենթարկուլով էր կեանք՝ ստանալուկային պատասխանաւ և պատան կայլ է անտանուկ Սեւանի նեա, որ՝ այլ ժամանակ Զանգեզուրի պաշտրում յայսթեան ժամին՝ ոչ թէ անկեկութիւն չկար: Սերանքները շարեւոր էր յիշեն, երբ Զանգեզուրի կարք կեն տալին, թէ ինչպէս և կարողացել Զանգեզուրը օտանող թիւանները սաշարութիւնից վերկուել և անկեկալի անքինչ, նա պատասխանում էր՝ զմային թիւն (մեքնայն պէ):

* 1917-1920թթ. ժամանակեղով Զանգեզուրի ներտատարարի նահատարական կուիներին՝ նա, Զանգեզուրը յաշնկեկներ կողմից յանալուտակուց յետայ էլ, շենուայաւ նահանգներին նեա, այլ յարանայում էր տարել արեանչ, որ և մերթախարք Կեկային կողմից 1920թ. նոյեմբեր ամսին և զպատկուտարեց Կորիսի քանտան:

Կապուին Սերիքում շատ էր մանքեմայի ուսանիկի նեա և նրանց սերում էր անկեղծօրին: Ար յաշնկեկներ ստալխալապատմը զկուի Զանգեզուր քաղաքում էր, թէ՛՛՛ արուսներ են զայնա, որոնք մերթախարում նա քարկեմական զըրք և նախնանութիւն անկել: թեւնա այլ էր պատանար, որ նա, անհասակ մի շարք պատասխանաւ թեկներին կարակ պատանել, շենուայաւ Զանգեզուրի՝ յոյս աննեկով, որ իր կարմեցանչ արու քարկեմաներին նեա կարին կր լինի յեղու գանեկ... Կեկուն շղատա և պրտին էլ վրա տեց այլ զարքեկամներին:

7. Դաւիթ Կուրչուսեան, 42 տարեկան, գորիսեցի. ուներ միջնակարգ կրթութեան և կեանքի մեծ փորով: Շ.Յ.Դ. Զանգեզուրի կազմակերպութեան իմաստարարներից էր: Երկար տարիներ կատարել է կուսակցական պատասխանաւ պատասխանութիւններ, կեղէ և Սեւանիէր 4-9-ի անդամ: 1921թ. ընդունուր նահանգի ժամանակ նա տարարեց Թաւրիք, որ և սարում էր կարիքի և դրկանքների մէջ: 1922թ. վերջերը մի խումբ Կարանդաշիցիներ էր անգարարան Զանգեզուր: Հրահել էր թաղախումով և սարում էր իր կեանքի վերին որերը: յանախ արին էր թրում: Կերպատանակում Կարկեղի՝ մերթախարում է Կեկայի կողմից և կարմ ժամանակում զպատկուտարում է Կորիսի քանտան:

8. Ռաֆայ Տեր Դազուխեան, Սիւնիսի Կարաթիլիսա զիւզաքի, 38 տարեկան, կեղէ է զիւզալանս ուսուցիչ: 1918 թ.ից մինչև 1920թ. յանին ամբար վարել է նախ՝ Զանգեզուրի Երևանային խորքից և սպայ՝ Հայաստանի Կարանդակական իշխանութիւնների օրով՝ զուստակային կոմիտարի պատան: Հանգուցալը զայլ է ինկուր սոսքից կամար էր զանչարմ էր շրջապատի ժողովուրդի կողմից: Բարձրութի վերջերս, իր կոմիտարութեան շրջանում, Կուրչուսեան գործունէութեամբ նա աննեկարել է անտարակական և պետանական շարժում և անքարքար տարիներ, որով և փրկել է ժողովուրդը անիշխանութեան կորմանարք նեանանքներից...

Հանգուցեայ 2. Տէր Կարաթիլիսեան մէկ էր Զանգեզուրի փրկարար ներապարար այն նեանանքից,

որոք իրենց կենտրոն զեմ պահպանեցին Չեղեղուրը, որչին Մայր Հայաստանի սիրածան ժամը՝ Թոզնեյով յախրոյ սերունդներին սրբազան առանց՝ շարունակեալս Հայրենիքի սպասարարութեան կհասկտար զարծր:

Հանգուցեալս բարձրցա թէ՛ Զարազի ու Բայաթիտի բարձունքներում զարան կրիներում ընդզմ Ողբերկանի զորքերի և թէ՛ Կախիկանի խաների ստեղծի զէմ ունեցած սրտասուկան ճակատամարտներում կատարել է Ներսիսեան սիրազորմտութիւններ իր Նեմիայաբոյժով: Եւ իր անպար զորնէյակեղբով զառասուկէն իր իր շրջագատի բաշէրիներն թմանալթիւր, որոնք Չեղեղուրը սուտական աթիւնեյով ընդարտած էլայոյ յետոյ, ճերբակայնքին նրան ու յունիս Դին, 1920թ. Գարիի բանտում զարտաբար սպանեցին:

9 Միտայէկ Ազամալ. — Իտալիայի զիւղացի, 301 տարեկան, զարած էր զառասուկային զարեմտարման կոմիտարի զառան: Չեղեղուրում զարեմտարման ինչկոր շատ զկեղբրում աւելի ճառանգել է ճանք է կէլէ ժողովրդական սքիերի զարգացման ու պահպանման տեսնելոյն: Գան ուղղման ժողովրդայ ինչկոր, որի բարարար յունումը սերտորէն կէլէ է կազմած զարեմտարման ինչկոր ճառ: Իւ Ազամալի զմտական զեր է կատարել այս աստղազգում: Երու խնդրեյով մէկնց աւելի անպարմեր զիւրաքել էն զարեմտարման աստղայններ: Եւ անպար էր և զէլթի բաշէրիներ զայնոնի զարմանելութիւնը, որոնք զէլթի

զարարում էր շատ ճան կուտեղով: 1920թ. յունիս Դին նրան ճերբակայնքին և ճեղեղնքն Գորիսի բանար, որ և ճակատակն անճեմտարքի կերպով բաշէրի զաշիւնների կողմէն:

Կուտեղով Չեղեղուրի աշխատար զիւղացիութեան զկեղբուր աստղերին, բաշէրիները յայ ունէին Նկատութեամբ իրենց կողմը զառան զիւղացիներին, սակայն բաշէրիներն ճարպով ճանք բարբառական և ճակատայնախառական ճամարան աշխատար զիւղացիութիւնը, սպայնքն ինչեղուրին զայսութեան իրտանքի և աշխատարական ընկերայն լանքի զիտակցութեամբ աստղազգելով՝ կարողանում է սպայնքանն զթմակարում և կեղծ կոմունիստներին, որ նրանք իրենց աշխատանքայնորութեամբ էրբեք չեն կարող լինել աշխատար զիւղացիութեան բարեկամը: Եւ կոմունիստական ընդհանրական ու կանոնական զարգանելութեան կուսիներ այլն զարգանքի և ոչ ոքի՝ ճամար: Գիւղացիութիւնն էլ շարունակում է ժամ ճակատարբայն անպատան:

Սերբայնքն իշխանութեան կողմէն ընդարտանում այլ չի կարնէլցուլ բարեկամները սքիւն և սքայնութի մէկ թիւացին ճնշան և ճակատան սպայերի սերբիտարումն զին զարգանքը, և այսոր էլ անճեմտարքի և ճարար կերպով շարունակում են շարագործել այլ զարգանքը:

2. ԱՇԽԱՏԱՐԻՆ

ԲՈՎԱՆԵ ԴԵՊՈՒՆԻՐԻՆԵ

Անբարակի	293
Հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութիւնը և Հ. Գ. Գալանկյան քիւրը (Խմբագրական)	294
Նոր սերնդաւարիները Հայաստանում	295
Մանկութան շրջաօրէններին (Ս. Զարարան)	295
Ա. Բայրակեան (Յովհ. Յէր Գալանկյան)	294
Արամի ժամին (Ա. Առաքանարան)	293
Խոյստարի Կայրիկեան (Ս. Վրացեան)	300
Գեղամ Տէր Կալապոտեան	311
Մլաք	312
Սուրբ Մեղիկեան (Ս. Վր.)	313
Հարար	315
Ճրտեցի Մարտա	316
Բարբազկու տեսքելուք (Քէն)	316
Ջանգելուքի զոնիր (Ջ. Աշխատանք)	318

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի

ԲԱՆԱՆՈՐԴԱԿՐՈՒԹԻՒՆԻՆ ԳՈՍԹՈՆՆԵՂԸ

«ԲՐՕՇԱՆ»-ի տարեկան բաժնեկիւն և Ծրանայն, Յունաստանի, Բալկանայնի, Բուլղարայնի, Եւրոպական այլ երկիրներին, Միւրիայնի և Պորտիկան Աուրպատականի ճամար՝ 25 փրակու. փրակով:

Անգլա: Ի. Անթիկայնի, Եգիպտոսի, Պարսեան, Չի Միլագեմեի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի և մնացած բոլոր երկիրների ճամար՝ երկու դոլար:

Բաժանալուքարէնի կորիլի և իւրաքանչիւր ամսի սկզբը:

Լ Ա Յ Ս Տ Ե Ա Ա Ի

Գ. ԳԻՆԱԱՆՆԵՐ

Հայ Բալկանական ժողով զարգացումը և

Հ. Գ. Գալանկյանի ճնջ

Հրատարակութիւն

Մտանալար «ԲՐՕՇԱՆ»-Ի ՁԷ 1

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի

Թիւն արժէ 2 փր. 50 սանա.

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի Կազմի՝

Mre S. AGOPIAN,
8, rue des Gobelins, 8, Paris (13^e)